ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Χρήστος Παπαϊωάννου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ, 1914-1917

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Ευστράτιος Δορδανάς

ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΒΑΘΜΟΛΟΓΗΤΗΣ: Βλάσιος Βλασίδης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018

«Η έγκριση της Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι αποδέχεται το Τμήμα τις γνώμες του συγγραφέα»

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 13
Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας μετά το 1897 13
1. Από το 1897 έως την έλευση του Βενιζέλου στην Αθήνα 13
2. Η είσοδος του Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή 14
3. Η πορεία προς τη δόξα αλλά και τα πρώτα σπέρματα της σύγκρουσης: Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος 16
4. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος: Η σύγκρουση μεταξύ των πρώην συμμάχων 17
5. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου: Η χάραξη των συνόρων 19
6. Ανοικτά μέτωπα: Ελλάδα και Οθωμανική Αυτοκρατορία, ένα βήμα πριν από έναν νέο πόλεμο 19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ 23
Η Ελλάδα καλείται να διαλέξει στρατόπεδο 23
1. Ο Εθνικός Διχασμός προ των πυλών: η διαφωνία ως προς την ελληνοσερβική συνθήκη 23
2. Η παραίτηση Στρέιτ και οι διπλωματικές «πλειοδοσίες» των δύο Συνασπισμών στα Βαλκάνια 32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ 35
Η διαφωνία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου και η κορύφωση του Εθνικού Διχασμού 35
1. Τα υπομνήματα Βενιζέλου 35
2. Η εκστρατεία στην Καλλίπολη και τα πιθανά ελληνικά οφέλη 37
3. Η οξύτερη φάση του Εθνικού Διχασμού: Η ελληνοσερβική συνθήκη και πάλι στο προσκήνιο 51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ 61
Η Ελλάδα μεταξύ δύο συνασπισμών 61
1. Οι Γάλλοι αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη και οι Γερμανοβούλγαροι καταλαμβάνουν το Ρούπελ 61
2. Η κατάληψη της Καβάλας και η παράδοση του Δ΄ Σώματος Στρατού 64
3. Οι κυβερνήσεις Ζαΐμη, Καλογερόπουλου και Λάμπρου 66
4. Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης 68
5. Τα «Νοεμβριανά» και το «Ανάθεμα» 71
6. Η δραστική απάντηση της Αντάντ μετά τα «Νοεμβριανά» 74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ 77
Προς μια οριστική λύση: Η εκθρόνιση του Κωνσταντίνου και η ενοποίηση της Ελλάδας υπό τον Βενιζέλο..... 77
1. Η κατάλληλη συγκυρία 77
2. Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου..... 80
3. Η επάνοδος του Βενιζέλου 83
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ..... 87
ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 95
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 103

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η περίοδος της σύγκρουσης Κωνσταντίνου και Βενιζέλου και η διπλωματία που αναπτύχθηκε μεταξύ της Ελλάδας και των Μεγάλων Δυνάμεων αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί ερευνητικό πεδίο για πολλούς ιστορικούς αλλά και γενικά για όσους ενδιαφέρονται για τον Α' Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη θέση της Ελλάδας έναντι των αντιπάλων συνασπισμών. Αναμφίβολα, πρόκειται για μία περίοδο η οποία σημαδεύτηκε από πολυδιάστατες διαφωνίες, συγκρούσεις, πολώσεις, αντιπάθειες αλλά και αναπάντεχες συμφωνίες.

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να εξετάσει με ψυχραιμία την περίοδο του Εθνικού Διχασμού (1914-1917), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη διπλωματία που αναπτύχθηκε με την Ελλάδα από τους δύο αντίπαλους συνασπισμούς, τις Κεντρικές Δυνάμεις και την Αντάντ, αλλά και στη στάση που τήρησαν απέναντί τους ο Βενιζέλος και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Η κλιμάκωση της διπλωματίας στην Ελλάδα μέχρι το 1914, οι αποκλίνουσες πολιτικές προσεγγίσεις Βενιζέλου και Κωνσταντίνου που αφορούσαν στην οργάνωση του κράτους και η διαφορετική αντίληψη των δύο ανδρών για την έκβαση του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και τα μελλοντικά οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει η Ελλάδα, η επίσημη-μυστική διπλωματία που αναπτύχθηκε από τις δύο παρατάξεις, η σύγκρουση παλαιού-νέου και η γενικότερη διαπάλη ανάμεσα σε εκσυγχρονισμό-συντηρητισμό - όπως αποτυπώθηκε μέσα από την έκφραση των δύο τάσεων στο πρόσωπο του Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου - και κορυφώθηκε με την κήρυξη του πολέμου, αποτελούν ζητήματα τα οποία η ανά χείρας εργασία επιχειρεί να εξετάσει.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας και της ανασκόπησης της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, που αφορά στην περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, διαπιστώθηκε ότι πολλά συγγράμματα μεροληπτούν είτε υπέρ της πλευράς του Βενιζέλου είτε του Κωνσταντίνου, προσπαθώντας να αιτιολογήσουν πολιτικές συμπεριφορές και πράξεις τους. Ασφαλώς, στην πλειοψηφία τους μεροληπτούν υπέρ του πρωθυπουργού, έχοντας ως απώτερο σκοπό την αποδόμηση του θεσμού της βασιλείας, κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενο, λαμβάνοντας υπόψη την εποχή στην οποία γράφτηκαν και τις επικρατούσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες (κατάργηση του θεσμού της βασιλείας στην Ελλάδα, μετάβαση στην αβασίλευτη Δημοκρατία έως φυσικά την παλινόρθωσή της).

Για τον ανωτέρω λόγο, η αξιολόγηση και η χρησιμοποίηση των δευτερογενών πηγών έγινε με ιδιαίτερη προσοχή και κριτική ματιά. *Η δόξα και ο διχασμός* του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, παρά τις διαβεβαιώσεις του συγγραφέα για το αντίθετο, αποτελεί ένα παράδειγμα βιβλίου που εξυψώνει τον Βενιζέλο, παρουσιάζοντας ανισοβαρώς τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν την περίοδο του Εθνικού Διχασμού, στερούμενο, παράλληλα, πλήρους επιστημονικής τεκμηρίωσης, αφού ο συγγραφέας δεν παραπέμπει στις πρωτότυπες πηγές που χρησιμοποιεί. Επίσης, *Οι αναμνήσεις του πρώην γραμματέως του,* του Γεωργίου Μελά, αποτελούν άλλο ένα σύγγραμμα που στηλιτεύει τον Κωνσταντίνο και τα όσα δεινά - σύμφωνα με τον συγγραφέα - προξένησε στη χώρα. Ο φιλοβενιζελικός Γεώργιος Βεντήρης στο δίτομο έργο του, που τιτλοφορείται *Η Ελλάς του 1910-1920*, με τη λεπτομερή περιγραφή των γεγονότων που διαδραματίστηκαν την περίοδο εκείνη, αποτελεί σημείο αναφοράς στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, παρά τη δεδομένη τάση υπεράσπισης του Κρητικού πολιτικού. Αντιθέτως, στο *Προσωπικό ημερολόγιο* του Ιωάννη Μεταξά, όπως θα περίμενε κανείς, δικαιολογούνται οι πολιτικές συμπεριφορές του βασιλιά και κατακρίνονται σφόδρα αυτές του Βενιζέλου.

Ωστόσο, ανάμεσα στην εκτενή βιβλιογραφία βρίσκονται και ορισμένα συγγράμματα που εξετάζουν με αντικειμενικότερη ματιά τα όσα συνέβησαν στην πολυτάραχη περίοδο που έμεινε στην ιστορία ως η περίοδος του Εθνικού Διχασμού. Δεσπόζει η μελέτη του George Leon, *Greece and the Great Powers*, στην οποία περιγράφονται οι διπλωματικές ενέργειες των Μεγάλων Δυνάμεων προκειμένου να προσεταιριστούν την Ελλάδα, μέσα από όσα προκύπτουν από την έρευνα του συγγραφέα με την πρόσβαση και χρήση πλήθους πρωτογενών πηγών. Επιπλέον, ο Χρίστος Θεοδούλου στο έργο του, *Η Ελλάδα και η Αντάντ,* παρουσιάζει τις διπλωματικές ενέργειες της Συνεννόησης προκειμένου η Ελλάδα να προσχωρήσει σε αυτήν, αναδεικνύοντας, ταυτόχρονα, ορισμένες παρασκηνιακές πιέσεις που ασκήθηκαν και που δεν έχουν τύχει της ίδιας προσοχής με τις αντίστοιχες των Κεντρικών Δυνάμεων. Ο Γιώργος Μαυρογορδάτος, με την επισταμένη μελέτη του στην περίοδο αναφοράς, εισάγει περισσότερες και βαθύτερες διαστάσεις στον Εθνικό Διχασμό, κλείνοντας ωστόσο, προς τη βενιζελική πλευρά ως η τελικώς νικήτρια της διαμάχης. Τέλος, ο Θάνος Βερέμης με τα κείμενά του, τόσο σε μονογραφίες όσο και σε συλλογικά έργα, επιχειρεί και κατορθώνει να τηρεί «ίσες αποστάσεις» από Βενιζέλο και Κωνσταντίνο, γεγονός που τον καθιστά σημαντική πηγή μελέτης και εξαγωγής συμπερασμάτων για τον ερευνητή.

Πέραν όμως από τη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, η πρωτογενής έρευνα και η συλλογή του απαραίτητου αρχειακού υλικού κρίθηκε αναγκαία για την καλύτερη κατανόηση του κλίματος που επικρατούσε στις σχέσεις Μεγάλων Δυνάμεων και Ελλάδας. Συγκεκριμένα,

οι πρωτογενείς πηγές που αξιοποιήθηκαν ήταν του Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου του υπουργείου Εξωτερικών (ΥΔΙΑ) για τα έτη αναφοράς της εργασίας και του Αρχείου Γεωργίου Στρέιτ του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ) στην Αθήνα. Αδιαμφισβήτητα, η δυνατότητα έρευνας των διπλωματικών εγγράφων της περιόδου, μέσω του διαδικτυακού τόπου του υπουργείου Εξωτερικών, προσέφερε σημαντική διευκόλυνση, καθώς αποφεύχθηκαν οι μετακινήσεις και, συγχρόνως, επέτρεψαν την αξιοποίηση του κερδισμένου χρόνου στη λεπτομερέστερη έρευνα και μελέτη του αρχειακού υλικού. Επιπλέον, η έρευνα στο Αρχείο του Γεωργίου Στρέιτ, στενού συνεργάτη του Κωνσταντίνου, συνεισέφερε τα μέγιστα στην αποκάλυψη των σκέψεων και των κινήτρων της αντίπαλης πλευράς του Βενιζέλου και αποτέλεσε σημαντική πηγή άντλησης πληροφοριών που βοήθησαν στην αντικειμενικότερη συνολική αξιολόγηση και ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων της περιόδου του Εθνικού Διχασμού.

Στην εισαγωγή της εργασίας χρονογραφείται η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας μετά τον πόλεμο του 1897 και μέχρι την κήρυξη του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου. Η προαναφερθείσα περίοδος, χωρίς αμφιβολία, σημαδεύτηκε από την εμφάνιση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή της Ελλάδας, το 1909, που συνδυάστηκε με την ανάπτυξη της χώρας εσωτερικά αλλά και τη διπλωματική ενδυνάμωσή της. Στη συνέχεια, περιγράφεται συνοπτικά η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α’ Βαλκανικό Πόλεμο και τα σημαντικά εδαφικά κέρδη που της επέφερε αλλά παράλληλα ανέδειξε στην επιφάνεια και τα πρώτα σημάδια της διαφωνίας μεταξύ Κωνσταντίνου-Βενιζέλου. Ακολουθεί, η σύγκρουση μεταξύ των νικητών του Α’ Βαλκανικού Πολέμου που οδήγησε στο ξέσπασμα του Β’ Βαλκανικού και στην «οριστική» χάραξη των συνόρων με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, παρά το γεγονός ότι πολλά μέτωπα παρέμεναν ανοιχτά τόσο μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων που είχαν θορυβηθεί από την ταχύτατη ανάπτυξη και τον επεκτατισμό της Γερμανίας.

Η αφορμή για την κήρυξη του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου δόθηκε, τελικά, τον Ιούνιο του 1914 και η Ελλάδα, που κλήθηκε να επιλέξει είτε τη συμμαχία με την Αντάντ είτε με τις Κεντρικές Δυνάμεις βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Η διαφωνία Κωνσταντίνου-Βενιζέλου ως προς την ερμηνεία της ελληνοσερβικής συνθήκης, που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την επιλογή στρατοπέδου, έκανε τον κίνδυνο της εθνικής διχόνοιας πιο ορατό. Ο πρωθυπουργός υποστήριζε ότι η θέση και το συμφέρον της Ελλάδας ήταν να συμμαχήσει με τους Αγγλογάλλους, ενώ ο βασιλιάς επέμενε στη διατήρηση της ουδετερότητας της χώρας. Ταυτόχρονα, οι δύο ευρωπαϊκοί συνασπισμοί είχαν αναπτύξει διπλωματικές επαφές - με τον

Βενιζέλο η Αντάντ, με τον Κωνσταντίνο οι Κεντρικές Δυνάμεις - προκειμένου να πιέσουν προς την επιθυμητή γι' αυτούς κατεύθυνση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, που χρονολογικά καλύπτει το έτος 1915, παρουσιάζεται η κορύφωση του Εθνικού Διχασμού. Αρχικά, γίνεται αναφορά στα τρία υπομνήματα που απέστειλε ο Βενιζέλος στον βασιλιά, με σκοπό να τον πείσει για την αναγκαιότητα της συμμαχίας της χώρας με την Αντάντ και τα πιθανά οφέλη από τη συμμετοχή στην εκστρατεία της Καλλίπολης. Όμως, η τελική απόρριψη των προτάσεων του Βενιζέλου τον οδήγησαν σε παραίτηση, αναδεικνύοντας παράλληλα και ένα μείζον συνταγματικό πρόβλημα αναφορικά με την ευθύνη χάραξης της εθνικής πολιτικής. Ο Κρητικός πολιτικός επανήλθε στον πρωθυπουργικό θώκο μετά από τις εκλογές του Μαΐου του 1915 με ευρεία και πρόσφατη τη στήριξη του λαού και, σαφώς, δεν ήταν διατεθειμένος να υπαναχωρήσει στην παγιωμένη πεποίθηση της πρωτοκαθεδρίας του στέμματος ως προς τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής. Μετά τη βουλγαρική επιστράτευση ο Βενιζέλος πρότεινε στην Αντάντ να αποβιβάσει στρατό για να βοηθήσει την Ελλάδα, καθώς η Σερβία δεν είχε αυτή τη δυνατότητα επειδή βρισκόταν ήδη σε αγώνα εναντίον των ισχυρότατων Γερμανοαυστριακών. Η επακόλουθη παρουσία των Αγγλογάλλων σε εθνικό έδαφος προκάλεσε την οργή των αντιβενιζελικών και τη δεύτερη παραίτηση του πρωθυπουργού. Παρά την παραίτηση του Βενιζέλου, οι Σύμμαχοι συνέχισαν την αποβίβασή τους στη Θεσσαλονίκη, κλιμακώνοντας την κατάσταση.

Φτάνοντας χρονολογικά στο 1916 και στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, η Ελλάδα πλέον είχε περιέλθει σε δεινή θέση με την αποβίβαση των Συμμάχων στη Θεσσαλονίκη και την απάντηση των Γερμανοβουλγάρων με την κατάληψη του Ρούπελ και της Καβάλας. Σε αυτήν την έκρυθμη για τη χώρα κατάσταση, ο Βενιζέλος - με τη στήριξη της Αντάντ - προχώρησε στη δημιουργία της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Η απάντηση των φιλοβασιλικών δόθηκε στα επεισόδια των «Νοεμβριανών», που ήταν και το γεγονός που εξάντλησε τα περιθώρια ανοχής των Συμμάχων απέναντι στον Κωνσταντίνο. Η δραστική απάντηση της Αντάντ δόθηκε με τον ολοκληρωτικό αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων προκαλώντας λιμό και πολλούς θανάτους στην Παλαιά Ελλάδα.

Στη συνέχεια των γεγονότων, που περιγράφονται στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, γίνεται εκτενής αναφορά στην κατάλληλη συγκυρία που παρουσιάστηκε και συνετέλεσε στην απομάκρυνση του Κωνσταντίνου το 1917. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφωνία των Αγγλογάλλων ως προς το μελλοντικό πολίτευμα της Ελλάδας μετά την αναχώρησή του. Τέλος, γίνεται αναφορά στην επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και στις ενέργειές του προκειμένου η χώρα να ενταχθεί - οριστικά - στον συνασπισμό της Αντάντ. Ασφαλώς,

απώτερος στόχος ήταν το τέλος του πολέμου να έβρισκε την Ελλάδα με το μέρος των νικητών.

Κλείνοντας, οφείλω ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου, Στράτο Δορδανά, για την αποδοχή του να επιβλέψει την εκπόνηση της εργασίας μου και για την αμέριστη στήριξή του τόσο σε επιστημονικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Επίσης, ευχαριστώ θερμά το δεύτερο μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής, Βλάση Βλασίδη, για τις εύστοχες παρατηρήσεις του και τη γενικότερη βοήθειά του. Επιπλέον, τις ολόθερμες ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου οφείλω σε ορισμένους φίλους και συναδέλφους και φυσικά στην οικογένειά μου και πρωτίστως στη σύζυγό μου για την αγάπη, την κατανόηση, την ανοχή και κυρίως για το πιο όμορφο δώρο της ζωής μου που μου χάρισε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας μου, την κόρη μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1897

1. Από το 1897 έως την έλευση του Βενιζέλου στην Αθήνα

Η συμφωνία της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας το 1897 να απέχουν από μονομερείς επεμβάσεις στα Βαλκάνια και στο Μακεδονικό, είχε ως αποτέλεσμα να μην σημειωθούν πολεμικές συγκρούσεις στην περιοχή για περίπου μία δεκαετία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική εξωτερική πολιτική προσπάθησε να ελιχθεί. Ως τροχοπέδη είχε να αντιμετωπίσει την επαύριο της καταστροφικής ήττας του 1897. Το ελληνικό κράτος, εκείνη την περίοδο, ήταν διπλωματικά ασθενές, έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη των άλλων χωρών και ο στρατός του χρειαζόταν επειγόντως ενίσχυση. Ο Θεοτόκης και η κυβέρνηση του, αναγνωρίζοντας το «στρατιωτικό» πρόβλημα, προσπάθησαν με μία σειρά μέτρων να εκσυγχρονίσουν τις ένοπλες δυνάμεις.[1]

Στο κομμάτι της εξωτερικής πολιτικής, η κυβέρνηση προσπάθησε, αγωνιωδώς, να πιαστεί από το άρμα της Αγγλίας ή της Γερμανίας, με σκοπό την προώθηση των συμφερόντων της σε Μακεδονία και Κρήτη. Το μεγάλο αγκάθι για την ελληνική διπλωματία ήταν το γεγονός πως ερχόταν δεύτερη στις προτεραιότητες της Γερμανίας, πίσω από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, και τρίτη για την Αγγλία, αυτήν τη φορά πίσω και από τη Βουλγαρία. Η Βουλγαρία, η οποία διέθετε έναν υπολογίσιμο στρατό αλλά και *έδαφος τακτικής σημασίας*, στρεφόταν προς την Αντάντ, εξαιτίας της συμμετοχής της «προστάτιδας» Ρωσίας στην Τριπλή Συνεννόηση.[2]

Το παραπάνω ώθησε τον πρωθυπουργό Θεοτόκη να προσανατολιστεί προς τη Γερμανία. Η γερμανική εξωτερική πολιτική ήταν σαφής: η ανάσχεση του σλαβικού κινδύνου. Για να επιτευχθεί αυτό, όλοι οι μη Σλάβοι των Βαλκανίων θα έπρεπε να ταχθούν στο πλευρό της Γερμανίας (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ρουμανία, Ελλάδα)[3] και υπό προϋποθέσεις και η Σερβία. Επιπλέον, η ηγεσία του ελληνικού στρατού, υπό τον διάδοχο Κωνσταντίνο, και ο ίδιος ο Κωνσταντίνος ήταν θαυμαστές των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων και του αξιακού

---

[1] Γιάννης Γιανουλόπουλος, *Η ευγενής μας τύφλωσις: εξωτερική πολιτική και εθνικά μας θέματα από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, β΄ έκδ., Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999, σσ. 195-196.
[2] Στο ίδιο, σσ. 201-202.
[3] Θάνος Βερέμης, *Βαλκάνια: από τον 19ο ως τον 21ο αιώνα. Δόμηση και αποδόμηση κρατών*, Πατάκης, Αθήνα 2004, σ. 45.

συστήματός τους. Άλλωστε, ο διάδοχος ήταν απόφοιτος της Στρατιωτικής Ακαδημίας της Γερμανίας και παντρεμένος με την αδερφή του Κάιζερ Γουλιέλμου, Σοφία.[4]

Από την άλλη, η ελληνική κοινωνία δεν ήταν έτοιμη να δεχθεί μία συμμαχία με τον «παραδοσιακό» εχθρό της, την Οθωμανική Αυτοκρατορία, σε ευμενέστερη θέση. Άλλωστε, ο βασιλιάς Γεώργιος τηρούσε στάση φιλική προς την Αγγλία. Επίσης, η συμμαχία με τη Ρουμανία ήταν δύσκολη, καθώς υπήρχαν εκκρεμή ζητήματα για τα δικαιώματα των Βλάχων της Ηπείρου και της Μακεδονίας.[5] Ο Γεώργιος, σε συνάντησή του με τον νέο αυστριακό πρέσβη στην Αθήνα, βαρόνο Adrian, του εκμυστηρεύτηκε πως δεν ήλπιζε να αποκατασταθούν οι διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Ρουμανίας στα προσεχή έτη, γιατί οι Ρουμάνοι στο Κουτσοβλαχικό Ζήτημα είχαν τηρήσει ιδιαιτέρως προκλητική στάση. Στη συνέχεια, ο βασιλιάς υποστήριξε πως οι Ρουμάνοι διακρίνονταν από μεγαλομανία και έκαναν «ανήκουστα εγκλήματα εις βάρος Ελλήνων υπηκόων στο Γαλάτσι και στη Βραΐλα».[6]

Στο Κρητικό Ζήτημα η επιβολή αυτονομίας από τις Δυνάμεις φαίνεται πως έγινε αποδεκτή από την ελληνική πλευρά, κατανοώντας πως, σε συνδυασμό με την άρνηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για ένωση, ήταν ίσως η λιγότερο κακή λύση. Το Μακεδονικό Ζήτημα όμως, ήταν κάτι τελείως ξεχωριστό για τους Έλληνες.

Οι σχέσεις Βουλγαρίας και Σερβίας κατά τα έτη 1904-1907 ήταν σχετικά ομαλές και γι' αυτό οι δύο χώρες είχαν προχωρήσει σε μυστική αμυντική συμμαχία. Η Σερβία επιθυμούσε τον διαμελισμό και τη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ οι Βούλγαροι προέκριναν τη δημιουργία αυτόνομης Μακεδονίας, την οποία ήλπιζαν ότι θα καταφέρουν να προσαρτήσουν έπειτα. Ρόλο επιδιαιτητή, σε περίπτωση διαφωνίας επί του Μακεδονικού, είχαν αναθέσει στη Ρωσία.[7] Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις ήταν, επίσης, σε ικανοποιητικό επίπεδο. Το γεγονός αυτό, οδήγησε τις δύο χώρες στην υπογραφή συνθήκης αμυντικού χαρακτήρα. Ασφαλώς, η συνθήκη είχε πολλά προβλήματα, καθώς οι υπογράφοντες δεν συμφώνησαν για τις μακεδονικές τους διεκδικήσεις και για τη Θεσσαλονίκη.[8]

2. Η είσοδος του Βενιζέλου στην κεντρική πολιτική σκηνή

[4] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 202-203.
[5] Στο ίδιο, σσ. 203-204.
[6] Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Η δόξα και ο διχασμός: από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης 1908-1918*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1992, σσ. 30-32.
[7] Βερέμης, *ό.π.*, σσ. 47-48.
[8] Στο ίδιο, σ. 48.

Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί κάλεσε στις 28 Δεκεμβρίου του 1909, υπό την πίεση των προβλημάτων, τον Ελευθέριο Βενιζέλο από την Κρήτη για να βγάλει την χώρα από το πολιτικό αδιέξοδο.[9] Αν και αρχικά αρνήθηκε να αναλάβει πρωθυπουργός, τελικά, στις 6 Οκτωβρίου 1910, σχημάτισε την πρώτη κυβέρνηση με τον ίδιο να αναλαμβάνει τα υπουργεία των Ναυτικών και των Στρατιωτικών.[10] Η είσοδος του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της χώρας προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις στους κόλπους των Νεότουρκων γιατί την συνέδεσαν με την ένωση της Ελλάδας με την Κρήτη.[11]

Η Ελλάδα στην «ανορθωτική τετραετία 1911-1915» με τον Βενιζέλο πρωθυπουργό, πέραν από τον εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεων, αναμόρφωσε και τους κρατικούς θεσμούς.[12] Αντικειμενικός σκοπός του πρωθυπουργού ήταν η διαμόρφωση αποτελεσματικής μακροσκοπικής υψηλής στρατηγικής αλλά και η οριστική απαλλαγή της χώρας από τους αρχαϊσμούς της, επιβάλλοντας σειρά μεταρρυθμίσεων και διατηρώντας, όμως, την ουσία του Συντάγματος του 1864.[13]

Το εθνικό πρόταγμα της πολιτικής του Βενιζέλου συνοψιζόταν σε τρεις κεντρικούς πολιτικούς στόχους. Ο πρωτεύον βραχυπρόθεσμος ήταν η συγκρότηση «αστικού εθνικού κράτους» που θα επιτυγχανόταν μέσα από μεταρρυθμίσεις κοινωνικοπολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές. Μεσοπρόθεσμος πολιτικός στόχος ήταν η αύξηση του ρόλου της Ελλάδας σε διπλωματικό επίπεδο και στο βάθος, ο μακροπρόθεσμος και σπουδαιότερος στόχος ήταν η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και η εδαφική ολοκλήρωση του ελληνικού έθνους.[14]

Η σχεδόν «εμμονική» αναζήτηση, του πρωθυπουργού, κοινών πολιτικών παρανομαστών που θα έβγαζαν τη χώρα από την απομόνωση και η θέλησή του για συμπόρευση με τις Μεγάλες Δυνάμεις,[15] μετέτρεψαν την Ελλάδα από «ασθενέστερο και αναξιοπιστότερο» έθνος της Ανατολής, σε μέρος της Ευρώπης και πιθανώς σύμμαχο των Δυνάμεων αυτής. Μάλιστα, ο Αυστριακός πρέσβης Braun, στις εκθέσεις του, άμα τη αφίξει του κρητικού πολιτικού στην Αθήνα, τον χαρακτήρισε «Μεφιστοφελή», «δυναμικό» και «φιλόδοξο». Υποστήριξε πως σε αυτόν οφείλονταν η ανάκαμψη στο εσωτερικό της χώρας αλλά και σε διπλωματικό επίπεδο.[16]

---

[9] Θάνος Βερέμης, «Το κίνημα στο Γουδί ανοίγει τον δρόμο στον Βενιζέλο», Θάνος Βερέμης-Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 70.
[10] Γιώργος Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός,* Πατάκης, Αθήνα 2016, σσ. 25, 28.
[11] Θάνος Βερέμης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού,* Μεταίχμιο, Αθήνα 2017, σ. 61.
[12] Θάνος Βερέμης, «Οι μεταλλάξεις του Φιλελευθερισμού», Νίκος Παπαδάκης (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος-Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών 'Ελευθέριος Βενιζέλος', Αθήνα-Χανιά 2014, σ. 41.
[13] Διονύσης Τσιριγώτης, *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία: διεθνείς σχέσεις και διπλωματία,* Ποιότητα, Αθήνα 2013, σ. 274.
[14] Στο ίδιο, σσ. 275-276.
[15] Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος:12 μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 15.
[16] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 120-121.

3. Η πορεία προς τη δόξα αλλά και τα πρώτα σπέρματα της σύγκρουσης: Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος

Η αδυναμία των Μεγάλων Δυνάμεων να ασκήσουν, προς τα βαλκανικά κράτη, πίεση για να αποτρέψουν έναν επικείμενο βαλκανικό πόλεμο έγινε επανειλημμένως κατανοητή από τους διπλωματικούς κύκλους. Παράλληλα, διαφαινόταν και η αδυναμία επιβολής μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από μέρους τους. Η Ρωσία, που πάγια θέση είχε τη διείσδυση στον βαλκανικό χώρο, δεν ήθελε να έρθει σε ρήξη με τις άλλες Δυνάμεις και ήταν αρνητική σε έναν βαλκανικό πόλεμο.[17]

Η έναρξη του Α' Βαλκανικού Πολέμου βρήκε την Οθωμανική Αυτοκρατορία να δέχεται ταυτόχρονη επίθεση από 700.000 Βαλκάνιους. Η Σερβία πολιόρκησε τη Σκόρδα, οι Βούλγαροι την Αδριανούπολη, οι Έλληνες τη Θεσσαλονίκη ενώ ταυτόχρονα το ελληνικό ναυτικό είχε αποκλείσει τον ανεφοδιασμό από θαλάσσης. Οι Βαλκάνιοι προέλαυναν και ο ελληνικός στρατός εισήλθε θριαμβευτής στη Θεσσαλονίκη και παρέλαβε την πόλη, λίγες ώρες πριν από τους Βούλγαρους.[18]

Μετά το πέρας του Α' Βαλκανικού Πολέμου και την αναμενόμενη απώλεια εδαφών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ανέκυψαν δύο σημαντικά ζητήματα. Το Μακεδονικό και η ακριβής χάραξη των συνόρων του, και η σύσταση Αλβανικού κράτους. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, που επιστεγάστηκε με την κατάληψη της Θεσσαλονίκης και η ρωσική πίεση στους Σέρβους να αποχωρήσουν από τα αλβανικά εδάφη προκειμένου να μην διαταραχθούν οι σχέσεις Ρωσίας-Αυστρίας,[19] δημιούργησαν τεταμένη κατάσταση ανάμεσα στους νικητές του Α' Βαλκανικού Πολέμου.

Την ανακωχή που ζήτησε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη διαδέχθηκε η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (3/16 Δεκεμβρίου 1913-17/30 Μαΐου 1913). Ολοκληρώθηκε με τη Συνθήκη του Λονδίνου που προέβλεπε με το άρθρο 2, την παραχώρηση εκ μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όλων των ευρωπαϊκών εδαφών που βρίσκονταν δυτικά της γραμμής Αίνος-Μήδεια, εξαιρουμένης της Αλβανίας.

Οι βαλκάνιοι σύμμαχοι και η Οθωμανική Αυτοκρατορία (άρθρο 3) ανέθεταν στις έξι Μεγάλες Δυνάμεις (υπό την *Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη*) τη χάραξη των συνόρων και το διακανονισμό των ζητημάτων που αφορούσαν στην Αλβανία, καθώς τους παρείχαν τη

---

[17] Στράτος Δορδανάς-Βάιος Καλογρηάς, *Η γερμανική αυτοκρατορία και οι Βαλκανικοί πόλεμοι,* Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2012, σσ. 18-20.
[18] Βερέμης, *Βαλκάνια*, σ. 48.
[19] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 211.

δυνατότητα, σύμφωνα με το άρθρο 5, να αποφανθούν για την τύχη των ελληνικών νήσων του Αιγαίου, εκτός της Κρήτης, για την οποία η Πύλη παραιτούταν «υπέρ των συμμάχων Ηγεμόνων πάντων των επί της Νήσου κυριαρχικών δικαιωμάτων της» (άρθρο 4). Ωστόσο, δεν δόθηκε λύση στο θέμα των νοτίων συνόρων της Αλβανίας και στο ζήτημα των νησιών του ανατολικού Αιγαίου.[20]

Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος ανέδειξε το πολύπλοκο διπλωματικό σκηνικό εκείνης της περιόδου. Η πλήρης πολιτικοστρατιωτική πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε από τα βαλκανικά κράτη ήταν, ουσιαστικά, η απάντησή τους στις αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Ωστόσο, δεν έγινε ούτε τότε εφικτή μία συνολική λύση για τα εδάφη της Μακεδονίας, κάτι που έδινε το περιθώριο εκδήλωσης ενός νέου πολέμου.[21]

Η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων άρχισε τις εργασίες της την 7η Δεκεμβρίου του 1912 και τις ολοκλήρωσε στις 11 Αυγούστου 1913. Είχε έναν επιβλέποντα ρόλο κατά τη διάρκεια των δύο βαλκανικών πολέμων, παρά το γεγονός πως δεν είχε κάποια ρητή αρμοδιότητα. Σύμφωνα με τον Γιανουλόπουλο, ήταν χαρακτηριστική του τρόπου ενάσκησης εξωτερικής πολιτικής από τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις: θεωρούσαν αυτονόητο πως αυτές θα έχουν τον τελευταίο λόγο σε οποιαδήποτε διένεξη εντός του βεληνεκούς τους.[22]

4. Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος: Η σύγκρουση μεταξύ των πρώην συμμάχων

Το μέλλον της Θεσσαλονίκης υπήρξε η πιο σοβαρή αιτία ρήξης μεταξύ των νικητών του Α' Βαλκανικού Πολέμου. Η Βουλγαρία ήθελε τη Θεσσαλονίκη και το λιμάνι της με την υποστήριξη και της Αυστρίας. Η Γερμανία προέκρινε τη διεθνοποίηση της πόλης και τη διοίκησή της από «ευρωπαϊκά χέρια».[23]

Η βουλγαρική διπλωματία, έχοντας ως επιχειρήματα τις πολλαπλάσιες απώλειες στρατιωτών αλλά και το γεγονός πως - σύμφωνα πάντα με την πλευρά της - η συμβολή της ήταν η καθοριστικότερη στην νικηφόρα έκβαση του Α' Βαλκανικού Πολέμου, πρότεινε στην Ελλάδα να προσαρτήσει την Κρήτη και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου, εγκαταλείποντας τη Θεσσαλονίκη και στη Σερβία να τηρήσει τη μεταξύ τους διμερή συμφωνία για το Μακεδονικό, που είχε προηγηθεί του πολέμου. Το χάσμα φαινόταν αγεφύρωτο και έτσι Ελλάδα και Σερβία υπέγραψαν διμερή Συνθήκη Συνεργασίας την 1η Ιουνίου 1913. Επιπλέον,

[20] Στο ίδιο, σ. 215.
[21] Δορδανάς-Καλογρηάς, *ό.π.*, σ. 33.
[22] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 214-216.
[23] Δορδανάς-Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 35-36.

η πτώση του Ivan Geshov, του μετριοπαθούς πρωθυπουργού της Βουλγαρίας, και η διαδοχή του από ένα εθνικιστικό-στρατιωτικό κυβερνητικό σχήμα υπό τον Danev οδηγούσε νομοτελειακά σε νέο πόλεμο[24] και στη διάλυση της προηγηθείσας συμμαχίας.

Όπερ και εγένετο, στις 29 Ιουνίου 1913, όταν βουλγαρικές δυνάμεις επιτέθηκαν εναντίον Ελλήνων και Σέρβων στη Γευγελή. Οι εχθροπραξίες ήταν σκληρές και σε εκτενές μέτωπο. Τα εγκλήματα πολέμου και οι φρικαλεότητες της «πυριτιδαποθήκης» της Ευρώπης, οδήγησαν σε αμοιβαίες κατηγορίες για βαρβαρότητες και διαιώνιση των παθών μεταξύ των βαλκανικών λαών. Οι βιαιότητες του βουλγαρικού στρατού δεν αναδείχθηκαν από την έκθεση της ανεξάρτητης επιτροπής Carnegie. Έτσι, οι Βούλγαροι βγήκαν νικητές σε επίπεδο εντυπώσεων για τις Μεγάλες Δυνάμεις.[25] Ωστόσο, η συμμετοχή στον πόλεμο σε βάρος της Βουλγαρίας των Ρουμανία, Μαυροβούνιο και Οθωμανική Αυτοκρατορία, την ανάγκασαν να συνθηκολογήσει.[26]

Ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος επισφραγίστηκε με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου που ήταν αποτέλεσμα της ομώνυμης Συνδιάσκεψης (17/30 Ιουλίου 1913-28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913). Η χάραξη των ελληνοβουλαρικών συνόρων υπήρξε σημείο τριβής τόσο μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, όσο και μεταξύ των Δυνάμεων. Συγκεκριμένα, η Αυστροουγγαρία δεν επιθυμούσε μία ισχυρή Σερβία σε βάρος μιας αποδυναμωμένης Βουλγαρίας και στήριζε σταθερά την έξοδό της στο Αιγαίο. Ακόμα, πίεζε για την Αλβανία ως «αντίρροπο πόλο» στις ελληνικές και σερβικές διεκδικήσεις. Η Ρωσία, που συμφωνούσε με τις αυστριακές θέσεις, είδε τη Γερμανία να αντιτάσσεται σε αυτές γιατί επιθυμούσε την, κατά το δυνατόν, ικανοποίηση των ελληνικών θέσεων προκειμένου η Ελλάδα, ως μη σλαβικό έθνος, να προσδεθεί στον Συνασπισμό της. Η γερμανική διπλωματία αντιστάθηκε, υπέρ των ελληνικών βλέψεων, μπροστά στις αυστριακές, ιταλικές και ρωσικές πιέσεις, αναγνωρίζοντας την Ελλάδα ως στρατηγικό σύμμαχο στην περιοχή της Μεσογείου.[27]

Τελικά, η Συνθήκη απέδωσε την Αδριανούπολη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη νότια Δοβρουτσά στη Ρουμανία. Η Σερβία διπλασίασε την έκτασή της, παίρνοντας ένα μεγάλο τμήμα των Σκοπίων. Το Μαυροβούνιο μοιράστηκε με τους Σέρβους τα εδάφη του Νόβι Παζάρ και η Βουλγαρία πήρε τη δυτική Θράκη και μέρος της ανατολικής Μακεδονίας. Επιπλέον συστάθηκε, με την υποστήριξη Ιταλών και Αυστριακών, ανεξάρτητο Αλβανικό κράτος με σκοπό την παρεμπόδιση των σερβικών και των ελληνικών βλέψεων στην

---

[24] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 213-214.
[25] Δορδανάς-Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 38-43.
[26] Βερέμης, *Βαλκάνια*, σ. 49.
[27] Δορδανάς-Καλογρηάς, *ό.π.*, σσ. 43-50.

Αδριατική. Τέλος, η Ελλάδα προσάρτησε εδάφη πενήντα μίλια βόρεια της Θεσσαλονίκης, τα Ιωάννινα και την Καβάλα.[28]

5. Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου: Η χάραξη των συνόρων

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου ήταν για την Ελλάδα η δικαίωση τόσο των προσπαθειών στο πεδίο των μαχών, όσο και στο διπλωματικό πεδίο. Ο Βενιζέλος, με ικανούς διπλωματικούς χειρισμούς, κατόρθωσε να οδηγήσει τη χώρα σε μια άκρως ικανοποιητική συμφωνία, παρά τις αντίθετες απόψεις που πολλοί προέβαλαν, ανάμεσα σε αυτούς και ο τότε βασιλιάς Κωνσταντίνος που είχε διαδεχθεί τον Γεώργιο μετά τη δολοφονία του στη Θεσσαλονίκη.[29]

Ο πρωθυπουργός προσπάθησε, και σε μεγάλο βαθμό πέτυχε, να εκμεταλλευτεί τις διαφωνίες των Δυνάμεων μέσα από την ορθή στρατηγική ενόραση των απειλών και ευκαιριών του εξωτερικού περιβάλλοντος και του ορθολογικού προσδιορισμού των πολιτικών στόχων της ελληνικής υψηλής στρατηγικής.[30] Με αυτόν τον τρόπο, κατάφερε να προσαρτήσει στην Ελλάδα την Καβάλα και να αυξήσει τον πληθυσμό της κατά 2,2 εκατομμύρια, έχοντας ως σύμμαχο τη Γερμανία που αντιτάχθηκε στις αυστριακές αξιώσεις.

Αναφορικά με το ζήτημα της Αλβανίας, η Ιταλία και η Αυστρία επιθυμούσαν την προσάρτηση όλων των διεκδικήσιμων εδαφών στην Αλβανία και τηρούσαν φιλελληνική στάση στο ζήτημα των νήσων του βορειοανατολικού Αιγαίου, ενώ η Γερμανία υποστήριξε τις ελληνικές θέσεις στο σύνολό τους.[31] Η Ρωσία και η Γαλλία υποστήριζαν τα ελληνικά αιτήματα στην Ήπειρο, ενώ η Αγγλία επεδίωκε τον συμβιβασμό με σκοπό να μη διαταραχθεί η Ευρωπαϊκή Συμφωνία. Τελικά, κατόπιν ιταλοαυστριακής πίεσης, οι Δυνάμεις αποφάσισαν τα νησιά του Αιγαίου να δοθούν στην Ελλάδα, μόνο μετά την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Βόρειο Ήπειρο,[32] απόφαση που δεν άρεσε καθόλου στον βασιλιά.[33]

6. Ανοικτά μέτωπα: Ελλάδα και Οθωμανική Αυτοκρατορία, ένα βήμα πριν από έναν νέο πόλεμο

---

[28] Βερέμης, *Βαλκάνια*, σ. 49.
[29] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 220-221.
[30] Τσιριγώτης, *ό.π.*, σ. 292.
[31] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 222-224.
[32] Ελένη Γάρδικα-Κατσιαδάκη, «Ο Β' Βαλκανικός πόλεμος και η συνθήκη του Βουκουρεστίου», Θάνος Βερέμης-Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σσ. 124-125.
[33] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 272-273.

Ο πρωθυπουργός προτιμούσε την ισχυροποίηση της θέσης της Ελλάδας στο Αιγαίο, εξαιτίας της αντίθεσης της Πύλης ως προς την ελληνικότητα των νησιών. Γι' αυτό, οι δύο χώρες οδηγήθηκαν σε ανταγωνισμό για την ναυτική ισχυροποίησή τους από τη στιγμή που η πιθανότητα ενός ελληνοτουρκικού πολέμου ήταν ορατή. Συγκεκριμένα, η ελληνική κυβέρνηση είχε αγοράσει δύο θωρηκτά από τις Ηνωμένες Πολιτείες με το όνομα *Ίνταχο* και *Μισσισσιππής* που μετονομάστηκαν σε *Κιλκίς* και *Λήμνος* αντίστοιχα.[34] Η αγορά των δύο θωρηκτών ισχυροποιούσε τη θαλάσσια δύναμη της Ελλάδας και η Γερμανία γνωρίζοντάς το, αντέδρασε μέσω του Γερμανού πρέσβη της Κωνσταντινούπολης, Baron Hans von Wangenheim. Αυτός διεμήνυσε στον Αμερικάνο ομόλογό του, Henry Morgenthau, πως δεν πίστευε ότι οι ΗΠΑ θα πουλήσουν τα θωρηκτά στην Ελλάδα γιατί αυτή τους η κίνηση μπορεί να επέφερε ευρωπαϊκό πόλεμο.[35]

Οι σχέσεις των δύο χωρών είχαν φτάσει σε οριακό σημείο μετά τον οργανωμένο και συστηματικό διωγμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Θράκης. Ήδη, ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης ήταν έτοιμος να προσβάλει ο ίδιος το τουρκικό θωρηκτό *Ρίον Ιανέιρον* σε περίπτωση που αυτό κατέπλεε στη Μεσόγειο. Επίσης, ο Ιωάννης Μεταξάς είχε εκπονήσει σχέδιο αιφνιδιαστικής επίθεσης του ελληνικού στρατού, συνδυασμένης με το ναυτικό, στη χερσόνησο της Καλλίπολης.[36]

Ο κίνδυνος τουρκικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας φαινόταν άμεσος. Οι Έλληνες διπλωμάτες ήταν απαισιόδοξοι για την έκβαση των διαπραγματεύσεων Ελλάδας-Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε τηλεγράφημα από το Βουκουρέστι, στις 16/29 Αυγούστου 1914, ο Ζαΐμης πρότεινε στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών να αναβάλει επ' αόριστον τις συνομιλίες με την Οθωμανική Αυτοκρατορία από τη στιγμή που και οι πρέσβεις της Γερμανίας και της Αυστρίας θεωρούσαν «δευτερεύον» το ζήτημα των νησιών του Αιγαίου.[37]

Παρά το ότι οι διωγμοί μειώθηκαν μετά την απόκτηση από την Ελλάδα των δύο θωρηκτών από τις ΗΠΑ, η απόφαση για πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ειλημμένη. Το τηλεγράφημα του τότε υπουργού Εξωτερικών Γεωργίου Στρέιτ προς τον

---

[34] Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα είχε ήδη παραγγείλει δύο θωρηκτά τύπου dreadnought, τα οποία δεν παρέλαβε ποτέ εξαιτίας της έναρξης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Συγκεκριμένα, το 1912 παρήγγειλε το θωρηκτό *Σαλαμίς* από τα γερμανικά ναυπηγεία Vulkan, το οποίο δεν παραδόθηκε διότι τα γερμανικά ναυπηγεία από το 1914 εξυπηρέτησαν, κατά προτεραιότητα, τις γερμανικές παραγγελίες. Το δεύτερο θωρηκτό είχε παραγγελθεί το 1913 από τη Γαλλία με το όνομα *Βασιλεύς Κωνσταντίνος*. Επίσης, δεν παραλήφθηκε ποτέ λόγω της έναρξης του πολέμου. Εξαιτίας αυτών των δυσμενών εξελίξεων στις ελληνικές παραγγελίες, η Ελλάδα προχώρησε στο προσωρινό μέτρο της αγοράς των δύο παλαιών αμερικανικών θωρηκτών *Ίνταχο* και *Μισσισσιππής* τύπου pre-dreadnought.

[35] Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910 - 1920*, τόμ. 1, β' έκδ., Ίκαρος, Αθήνα 1970, σσ. 216-217.

[36] Στο ίδιο, σ. 217.

[37] Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών [στο εξής ΥΔΙΑ], φάκ. Α/5ζ: Ζαΐμης προς Στρέιτ (τηλεγράφημα), Αριθ. 29728, Βουκουρέστι, 16/29 Αυγούστου 1914.

πρέσβη της Ελλάδας στη Κωνσταντινούπολη κατέληγε: «Όθεν παρακαλούμεν όπως προβείτε σήμερον εις την κατά το έτερο σημερινόν τηλεγράφημα διαμαρτυρία, εις την οποία, και αν μη νεώτερα γεγονότα διωγμού δώσωσι νεωτέρας αφορμάς, να επακολουθήσει ενέργεια άγουσα εις διακοπήν των σχέσεων».[38] Ο πόλεμος αυτός μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν έμελλε να πραγματοποιηθεί γιατί τον πρόλαβε άλλος, μεγαλύτερος, ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Στα Βαλκάνια, λίγο πριν την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, υπήρχαν ακόμα εκκρεμή ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Η τύχη της Βορείου Ηπείρου δεν είχε καθοριστεί όπως και η αναγνώριση της ελληνικής κυριαρχίας στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Επιπλέον, ο κίνδυνος αμφισβήτησης των κεκτημένων των Βαλκανικών Πολέμων από τους «ηττημένους» - Οθωμανική Αυτοκρατορία και Βουλγαρία - γινόταν, πλέον, περισσότερο ορατός στο κατώφλι του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Αντίθετα, οι «κερδισμένοι» των Βαλκανικών Πολέμων - Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία - επεδίωκαν, πρωτίστως, τη διατήρηση των εδαφικών τους προσαρτήσεων, χωρίς να αγνοούν τα πιθανά νέα οφέλη που θα μπορούσαν να καρπωθούν από την επερχόμενη σύρραξη.

[38] Βεντήρης, *ό.π.*, σ. 217.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΝΑ ΔΙΑΛΕΞΕΙ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ

1. Ο Εθνικός Διχασμός προ των πυλών: η διαφωνία ως προς την ελληνοσερβική συνθήκη

Η Ελλάδα, που τον Μάιο του 1913 είχε υπογράψει διμερή Συνθήκη Αμοιβαίας Συνεργασίας με τη Σερβία,[39] βρισκόταν μπροστά σε μία κρίσιμη απόφαση. Από τη μία, ο Κωνσταντίνος υποστήριξε πως η παραπάνω συνθήκη ενεργοποιούταν μόνο σε περίπτωση επίθεσης εναντίον της Σερβίας από άλλη βαλκανική χώρα κι όχι από εξωβαλκανική, όπως στην προκειμένη περίπτωση. Από την ιστορική επίσκεψη του βασιλιά στο Βερολίνο, τον Σεπτέμβριο του 1913, προκύπτει από τηλεγράφημα του Γερμανού πρέσβη στη Βιέννη, πρίγκιπα Stollberg, πως ο Κωνσταντίνος τόνισε στη Γερμανία την εχθρική στάση της Αυστρίας απέναντι στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου και διαβεβαίωσε τον υφυπουργό Εξωτερικών της Γερμανίας, Gottlieb von Jagow πως η Ελλάδα επιθυμούσε να ενταχθεί στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων με 500.000 στρατό. Για να διαθέσει, όμως, τόσο στρατό η χώρα, συνέχισε ο βασιλιάς, απαιτούταν δάνειο, το οποίο ο Κωνσταντίνος δεν επιθυμούσε να προέρχεται μόνο από τη Γαλλία αλλά και από τη Γερμανία, ούτως ώστε η Ελλάδα να μη δεσμευτεί οικονομικά αποκλειστικά σε μια μόνο δύναμη.[40]

Από την άλλη, ο Βενιζέλος και οι οπαδοί του θεωρούσαν πως ο καθοριστικός παράγοντας για τον καθορισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η θάλασσα του Αιγαίου. Η Αγγλία με βασιλιά τον Εδουάρδο Ζ’, είχε σταματήσει τον ναυτικό ανταγωνισμό με τη Ρωσία και δεν τασσόταν με σθεναρότητα - πλέον - υπέρ της διατήρησης της τουρκικής ακεραιότητας. Επιπλέον, οι «κύριοι» εχθροί της Ελλάδος, οι ηττημένοι των βαλκανικών πολέμων (Βουλγαρία και Οθωμανική Αυτοκρατορία), στρέφονταν στην αγκάλη των Κεντρικών Δυνάμεων για να ανακτήσουν όσα είχαν απολέσει. Με αυτά τα δεδομένα και γνωρίζοντας πως η Γαλλία και η Αγγλία ήταν οι μόνες ευρωπαϊκές δυνάμεις που δεν είχαν εδαφικές βλέψεις στην περιοχή των Βαλκανίων, ο πρωθυπουργός προέκρινε ως μονόδρομο τη σύμπλευση με την Αντάντ,[41] δεδομένου μάλιστα ότι η πλειοψηφία των λαϊκών αισθημάτων ήταν υπέρ των Συμμάχων.[42]

---

[39] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 225-227.
[40] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 267-269.
[41] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 210-211.
[42] George Leon, *Greece and the Great Powers 1914-1917*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 29, 70.

Επιπλέον, η δυσμενής τροπή για τη χώρα του ζητήματος της Βορείου Ηπείρου που αποδέχθηκε η Γερμανία, ωθούσε την Ελλάδα στην Αντάντ, κάτι που είχε ήδη παρατηρήσει ο Γερμανός πρεσβευτής από την 1η/14η Δεκεμβρίου 1913, όταν υποστήριζε πως έπρεπε να προσεγγιστεί άμεσα η Ελλάδα από τις Κεντρικές Δυνάμεις, διαφορετικά «διατρέχουμε τον κίνδυνο να οδηγήσουμε την Ελλάδα οριστικά στο άλλο στρατόπεδο».[43]

Όπως είναι γνωστό, ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε πραγματοποιήσει ταξίδι στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, στα τέλη Ιανουαρίου του 1914, προκειμένου να προβεί σε «διπλωματικές βολιδοσκοπήσεις» για το μέλλον της Βορείου Ηπείρου και των νησιών του Αιγαίου. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στη Βιέννη έγινε δεκτός με πολλές τιμές από τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο-Ιωσήφ. Στην αυστριακή πρωτεύουσα, ο Βενιζέλος επανέλαβε τα όσα είχε υποστηρίξει στη Βουλή: πάγια θέση της Ελλάδας ήταν η διατήρηση σε ισχύ της Συνθήκης του Βουκουρεστίου. Ενδεικτικό της απήχησης που έτυχε από τους Αυστριακούς ο πρωθυπουργός ήταν το γεγονός πως φεύγοντας όλοι οι επισκέπτες τον αποχαιρέτισαν τραγουδώντας τον ελληνικό εθνικό ύμνο.[44]

Η διαφορετική προσέγγιση των δύο ανδρών αναφορικά με την ελληνοσερβική συνθήκη ήταν εμφανής. Ο Κωνσταντίνος, ο οποίος είχε στενή συγγένεια με την αυτοκρατορική οικογένεια των Hohenzollern και είχε εκπαιδευτεί στη γερμανική στρατιωτική ακαδημία του Βερολίνου, πίστευε στο ακατάβλητο των γερμανικών όπλων και είχε διαμορφώσει συντηρητικές πεποιθήσεις.[45]

Ο μονάρχης προέκρινε τη διατήρηση διαρκούς ουδετερότητας, εν αντιθέσει με τον Βενιζέλο που υποστήριζε παροδική ουδετερότητα, με σκοπό την ψυχραιμότερη διασαφήνιση της κατάστασης και τα πιθανά οφέλη που θα είχε η χώρα εντασσόμενη σε έναν συνασπισμό. Τα επιχειρήματα που εξέφραζε ο θρόνος, τα αντιβενιζελικά κόμματα αλλά και η ηγεσία του στρατού, υπέρ της μόνιμης ουδετερότητας, ήταν πως αφενός η Ελλάδα δε θα έπρεπε να εμπλακεί σε πόλεμο με τη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία γιατί δεν είχε ολοκληρωθεί η εσωτερική οικονομική και στρατιωτική ανασυγκρότησή της μετά το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων και αφετέρου δεν υπήρχε η δυνατότητα στρατηγικής ενόρασης του αποτελέσματος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, κάτι που μπορούσε να κάνει την οποιαδήποτε επιλογή συμμαχίας επιζήμια συγκριτικά με την τήρηση ουδετερότητας.[46]

Συγκεκριμένα, ως προς την ελληνοσερβική συνθήκη, ο Κωνσταντίνος και ο Στρέιτ

---

[43] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 275.
[44] Στο ίδιο, σσ. 276-281.
[45] Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, Εστία, Αθήνα 1992, σ. 110.
[46] Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο [στο εξής ΕΛΙΑ, Αθήνα], Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 12.7: «Διάφορα περί ελληνικής στάσεως», Αθήνα, Ιούλιος-Αύγουστος 1914.

υποστήριζαν πως η Ελλάδα δεν ήταν υποχρεωμένη να ενισχύσει στρατιωτικά τη Σερβία καθώς η Αυστροουγγαρία δεν είχε βλέψεις σε βάρος της[47] και πως στην περίπτωση που η Βουλγαρία επιτιθόταν εναντίον των Σέρβων, η Ελλάδα θα προσέφερε τα όσα είχε δεσμευτεί.[48] Σύμφωνα με τον Γεώργιο Λεονταρίτη, η απόφαση της Ελλάδας να τηρήσει ουδετερότητα σ' έναν τοπικό αυστροσερβικό πόλεμο, ήταν μια φανερή παραβίαση της συνθήκης της ελληνοσερβικής συμμαχίας.[49]. Ασφαλώς, η Συνθήκη Αμοιβαίας Συνεργασίας ήταν προβληματική διότι ούτε η μία χώρα ούτε η άλλη ήταν σε θέση να τηρήσουν επακριβώς τα όσα είχαν συνυπογράψει. Η Σερβία δεν μπορούσε να στείλει 150.000 άνδρες στην κοιλάδα του Αξιού και η Ελλάδα δεν μπορούσε να στείλει τον στρατό στον Δούναβη γιατί η Θεσσαλονίκη θα έμενε απροστάτευτη και η κατάληψή της από τους Βούλγαρους θα ήταν εύκολη. Επιπλέον, από στρατιωτικής πλευράς, η κατάληψη της Θεσσαλονίκης θα παρείχε ένα σπουδαίο εδαφικό πλεονέκτημα που θα οδηγούσε στην περικύκλωση των αντίπαλων δυνάμεων.[50]

Το κόμμα των Φιλελευθέρων προσέγγιζε με μεγαλύτερη διαλλακτικότητα και ψυχραιμία τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Βρίσκοντας κοινά χαρακτηριστικά με τις αστικές κοινωνίες των Αγγλογάλλων, προσπαθούσε, με προεξέχοντα τον Βενιζέλο, που μεταχειριζόταν ευφυή διπλωματικά εργαλεία, να εκμεταλλευτεί στο έπακρο τους νέους συσχετισμούς δυνάμεων κατά τρόπο ρεαλιστικότερο από τον θρόνο.[51] Η βέλτιστη ορθολογική στρατηγική επιλογή για τον Βενιζέλο ήταν η σύμπραξη με την Αντάντ. Σε αυτό κατέληξε εξαιτίας της ευμενούς στάσης της Αγγλίας στο θέμα των νησιών του Αιγαίου, της παροχής γερμανικής βοήθειας στον οθωμανικό στρατό, της πολιτικοστρατηγικής επιλογής των Κεντρικών Δυνάμεων για παραχώρηση εδαφικών ανταλλαγμάτων στη Βουλγαρία, της πίστης του για τελική επικράτηση των Αγγλογάλλων στον πόλεμο αλλά κυρίως γιατί θεωρούσε πως μόνο συμπράττοντας με την Αντάντ θα είχε ρεαλιστικές πιθανότητες υλοποίησης της Μεγάλης Ιδέας.[52]

Η διαφωνία ως προς τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής των δύο ανδρών και η συνεπακόλουθη αδυναμία υιοθέτησης μιας κοινής εθνικής πολιτικής είχε ως αποτέλεσμα να οδηγήσει την ελληνική εξωτερική πολιτική σε κρίση και επιπροσθέτως να δώσει την ευκαιρία στις Μεγάλες Δυνάμεις να ασκήσουν έντονη διπλωματική πίεση στην Ελλάδα προκειμένου

---

[47] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5/Δ: Στρέιτ προς Βενιζέλο (τηλεγράφημα), Αθήνα, 15/28 Ιουλίου 1914.
[48] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5/Δ: Στρέιτ προς Θεοτόκη (τηλεγράφημα), Αθήνα, 15/28 Ιουλίου 1914.
[49] Leon, *ό.π.*, σ. 17.
[50] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 218-219.
[51] Στο ίδιο, σσ. 210-211.
[52] Τσιριγώτης, *ό.π.*, σ. 297, 311.

να προωθήσουν τα συμφέροντά τους στην ευρύτερη περιοχή.[53]

Σύμφωνα με τον Σβολόπουλο, η διαφορετική στάση στην εξωτερική πολιτική των δύο ανδρών μπορεί να ήταν συναρτημένη με ιδεολογικά ή συναισθηματικά κίνητρα, ωστόσο βασική επιδίωξη και των δύο ήταν η καλύτερη εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος μέσα από την αντίληψή τους για τη σημασία και την έκβαση του παγκόσμιου πολέμου,[54] άποψη στην οποία συμφωνεί και ο Βερέμης.[55]

Τον Φεβρουάριο του 1914 ο Έλληνας πρωθυπουργός συναντήθηκε με τον Σέρβο ομόλογό του στην Πετρούπολη. Σε ερώτηση του Σέρβου πρωθυπουργού, Nikola Pasic, προς τον Έλληνα ομόλογό του αναφορικά με τη στάση της Ελλάδας στον αυστροσερβικό πόλεμο, ο τελευταίος απάντησε πως σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης στη Σερβία, ήταν αποφασισμένος να προτείνει στην κυβέρνηση και στον βασιλιά να εμπλέξουν όλες τις στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας εναντίον της Βουλγαρίας.[56]

Αυτή η συνάντηση ανησύχησε τον αυστριακό πρέσβη, Julius Silassy, που διαμαρτυρόμενος στον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Στρέιτ, έλαβε την απάντηση πως «οι Σέρβοι είναι σιχαμένοι άνθρωποι, αλλά τι τα θέλετε, κύριε πρεσβευτή, τους χρειαζόμαστε». Επίσης, ο Στρέιτ παρακάλεσε τον Silassy, να κρατηθούν εμπιστευτικές οι απόψεις του και γι' αυτό στις 19/2 Μαΐου 1914 ο αυστριακός διπλωμάτης επεσήμανε στην κυβέρνησή του πως υπήρχε διχογνωμία ανάμεσα στον Στρέιτ, που επιθυμούσε η Ελλάδα να προσδεθεί στην άμαξα των Κεντρικών Δυνάμεων, και του Βενιζέλου, που προέκρινε ως λύση τη συμμαχία με την Αντάντ.[57]

Ωστόσο, η εμμονή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην προσάρτηση της Μυτιλήνης και της Χίου, σε συνδυασμό με τη δεδομένη υποστήριξη του αιτήματος αυτού από τη γερμανική εξωτερική πολιτική, οδήγησε τον Βενιζέλο και τον Κωνσταντίνο σε συμφωνία ως προς τη συμμαχία με την Τριπλή Συνεννόηση, σε συνάντησή τους στο Τατόι. Φεύγοντας ο πρωθυπουργός, ενημέρωσε τον βασιλιά ότι θα ερχόταν σε επαφή με τους διπλωμάτες της Αντάντ και της Σερβίας για να τους ενημερώσει για τα όσα αποφασίστηκαν.[58]

Στο συμβούλιο της κυβέρνησης που πραγματοποιήθηκε στις 24 Ιουλίου/6 Αυγούστου 1914, υπό την προεδρία του βασιλιά, με σκοπό τη χάραξη των βασικών κατευθύνσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, η άποψη των Βενιζέλου και Ρέπουλη ότι η Ελλάδα δε θα έπρεπε να μείνει άπραγη στον πόλεμο, περιμένοντας προτάσεις συνεργασίας από τις Μεγάλες

---

[53] Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας 1912-40*, Σιδέρης, Αθήνα 1996, σ. 82.
[54] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 111.
[55] Βερέμης, *Ο οραματιστής του εφικτού*, σ. 71.
[56] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 219.
[57] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 283-285.
[58] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 222-223.

Δυνάμεις αλλά να εκμεταλλευτεί τις περιστάσεις, έφερε σε δύσκολη θέση τον Κωνσταντίνο, τον υπουργό των Εξωτερικών και τον Έλληνα πρέσβη στο Βερολίνο Νικόλαο Θεοτόκη, που υποστήριζαν τη διαρκή ουδετερότητα της Ελλάδας.[59] Τη θέση αυτή τη γνωστοποίησε ο βασιλιάς και στον Κάιζερ, παρά τις πιεστικές εκκλήσεις του να ταχθεί με το μέρος των Γερμανών, την επομένη μέρα από το συμβούλιο της κυβέρνησης.[60]

Ο Στρέιτ, σε σημείωμά του στις 6 Σεπτεμβρίου, απαντώντας στην ερώτηση τι θα έπρεπε να κάνει η Ελλάδα στην περίπτωση που η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιτιθόταν εναντίον της Συνεννόησης, υποστήριξε ότι το συμφέρον της χώρας ήταν να μην αναλάβει την υποχρέωση να επιτεθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι κίνδυνοι, σύμφωνα με τον υπουργό, ήταν πολύ μεγαλύτεροι συγκριτικά με τα πιθανά οφέλη. Η Βουλγαρία καραδοκούσε και όταν η Ελλάδα θα ήταν απασχολημένη με τον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αυτή θα έβρισκε την ευκαιρία να επιτεθεί. Ακόμα, πρότεινε να μην παραχωρήσει η Ελλάδα ούτε τα λιμάνια της στους Συμμάχους, γιατί έτσι θα κινδύνευε με «εχθρική στάση των Κεντρικών Δυνάμεων κατά τη συνομολόγηση της ειρήνης» και προπαντός θα έθετε σε «κίνδυνο σφαγών τους εν Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία ελληνικούς πληθυσμούς». Ο Στρέιτ, επέμεινε στη διατήρηση της ουδέτερης στάσης, επειδή και η Ρουμανία παρέμενε ουδέτερη, και τελικά συμπέραινε ότι η ανάμειξη της Ελλάδας σε πόλεμο θα ήταν «οικονομικός όλεθρος» και αθέτηση των δηλώσεων περί ουδετερότητας προς τη Γερμανία.[61]

Η ουδέτερη στάση, όμως, εξυπηρετούσε πρωτίστως τα γερμανικά συμφέροντα. Οι Γερμανοί πρέσβεις της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης, ομολογούσαν πως «η ουδετερότητα της Ελλάδας θα προσέφερε μεγάλες υπηρεσίες στον Κεντρικές Δυνάμεις».[62] Άλλωστε, το Βερολίνο ήταν ενήμερο για τη στάση του βασιλιά στο συγκεκριμένο ζήτημα μέσα από μυστική αλληλογραφία που είχε ανταλλαγεί μεταξύ τους.[63]

Σε τηλεγράφημα του Αυστριακού πρέσβη, Silassy, προς την κυβέρνησή του τη 13η/26η Ιανουαρίου 1915, γινόταν αναφορά στον Κωνσταντίνο, ο οποίος σε συνάντησή τους τον «παρακάλεσε για την ιδιαιτέρως μυστική μεταχείριση των απόψεών του». Συνέχισε, ο Silassy στο τηλεγράφημα, παρατηρώντας πως «η Αντάντ απαιτεί από την Ελλάδα πολλά, αλλά υπόσχεται και πολλά. Εμείς δεν απαιτούμε τίποτα, αλλά και δεν υποσχόμαστε τίποτα».[64]

Δεδομένης της τελευταίας φράσης του αυστριακού διπλωμάτη, ο βασιλιάς αγωνιωδώς

---

[59] Στο ίδιο, σσ. 224-225.
[60] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/15Ε: Στρέιτ προς Θεοτόκη (τηλεγράφημα), Αθήνα, 25/7 Αυγούστου 1914.
[61] ΕΛΙΑ,, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 12.7: Στρέιτ προς Κωνσταντίνο και Βενιζέλο (σημείωμα), Αθήνα, 24/6 Σεπτεμβρίου 1914.
[62] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 226.
[63] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 227.
[64] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 326-327.

προσπάθησε να λάβει εγγυήσεις από τη γερμανική πλευρά για να καταφέρει να μπλοκάρει την σύμπλευση με τη Συνεννόηση. Στα τηλεγραφήματα του αυστριακού διπλωμάτη προς τον υπουργό του (3.2.1915, 28.2.1915, 2.3.1915) έγραφε πως ο Κωνσταντίνος «για να διευκολυνθεί στην απόρριψη των προτάσεων της Αντάντ» ζητούσε υποσχέσεις από τη Γερμανία για τα νησιά, τη Βουλγαρία και το Μικρασιατικό. Σε δια ζώσης προτροπή του αυστριακού διπλωμάτη προς τον βασιλιά περί μη ανάμειξης στον πόλεμο και τήρησης ουδετερότητας, ο τελευταίος «έθιξε το ζήτημα της απόλυσης του κ. Βενιζέλου».[65]

Ο Κάιζερ Γουλιέλμος, βασισμένος στη δεδομένη συμμαχία του με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, επεδίωκε να κάνει το ίδιο και στην ελληνική περίπτωση. Προσπάθησε λοιπόν - κι όχι ανεπιτυχώς - να προσελκύσει τον Έλληνα βασιλιά που διακρινόταν για τα φιλογερμανικά αισθήματά του. Η γυναίκα του Κωνσταντίνου, βασίλισσα Σοφία, ήταν η αδερφή του αυτοκράτορα Γουλιέλμου. Γι' αυτό και ζητούσε από τον «γαμπρό» του να μην επιτεθεί κατά της συμμάχου Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την περίπτωση των νησιών της Χίου και της Μυτιλήνης, γιατί η Οθωμανική Αυτοκρατορία συμμετείχε στο αντισλαβικό μέτωπο, πράγμα που έπρεπε να κάνει και η Ελλάδα. Αυξάνοντας την πίεση του προς τον Κωνσταντίνο, ο Κάιζερ τον προειδοποίησε πως εάν η Ελλάδα δεν συμμαχούσε μαζί του, θα δεχόταν ταυτόχρονη επίθεση από την Ιταλία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία, και οι προσωπικές τους σχέσεις θα έπαυαν να υφίστανται.[66]

Η εμπιστοσύνη μεταξύ πολιτικής ηγεσίας και των διπλωματών της, που αποτελεί ζωτικής σημασίας προϋπόθεση για την εξασφάλιση των εθνικών συμφερόντων,[67] δεν φαίνεται να υπήρχε με τον Έλληνα πρέσβη στη Γερμανία, Νικόλαο Θεοτόκη. Αυτός επηρεαζόταν αρκετά από τον Κάιζερ Γουλιέλμο. Έτσι, είχε πεισθεί πως η Ελλάδα έπρεπε να ταχθεί υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων γιατί αυτές θα της εξασφάλιζαν εδαφικά κέρδη σε περίπτωση νίκης. Αυτή η έκβαση του πολέμου, δηλαδή νίκη των Κεντρικών Δυνάμεων, αποτελούσε και το πιθανότερο σενάριο για τον Θεοτόκη, όπως ανέφερε σε διπλωματικό του έγγραφο τον Αύγουστο του 1914. Πρότεινε, λοιπόν, στον Στρέιτ, να ταχθεί η Ελλάδα στο πλευρό των Βουλγάρων και κατά της Σερβίας. Ο Έλληνας βασιλιάς, σε συνεργασία με τον υπουργό Εξωτερικών, απέκρυψαν από το υπουργικό συμβούλιο τα έγγραφα που αντηλλάγησαν με τη Γερμανία τότε, διότι θεωρούσαν ότι αφορούσαν μόνο τον βασιλιά.[68]

Η απάντηση του Κωνσταντίνου στις γερμανικές αξιώσεις, που εκφράζονταν μέσω του

---

[65] Στο ίδιο, σσ. 328-329.
[66] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 226-227.
[67] David Newsom, "The Diplomatic Image", William Olson (επιμ.), *The Theory and practice of international relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1991, σσ. 84-85.
[68] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 227-228.

Θεοτόκη, ήταν πως «η αυτού μεγαλειότης ο Αυτοκράτωρ γνωρίζει ότι αι προσωπικαί μου συμπάθειαι και αι πολιτικαί μου γνώμαι με φέρουν προς το μέρος του» και συνέχισε υποστηρίζοντας πως έπρεπε να τηρήσει η χώρα ουδέτερη στάση, με την προϋπόθεση πως δεν θα θιγόταν τα συμφέροντά της. Το παραπάνω έγγραφο συντάχθηκε από τον Στρέιτ και υπογράφηκε από τον Κωνσταντίνο εν αγνοία της κυβέρνησης.[69]

Αντιθέτως, σε γνώση της κυβέρνησης ήταν το τηλεγράφημα του Έλληνα πρέσβη της Σόφιας, στις 17/30 Ιουλίου 1914, που πληροφορούσε ότι επιστρατευόταν η 5η και η 7η βουλγαρική μεραρχία και ότι οι επικεφαλής των κομιτατζήδων μιλούσαν με τον πρωθυπουργό τους. Ήδη η βουλγαρική πρεσβεία «αύξανε την ένταση» με την ελληνική κυβέρνηση. Για παράδειγμα το υπ' αριθμόν 15698 τηλεγράφημά της από 23/5 Ιουνίου 1914 έκανε λόγο για «απελάσεις Βουλγάρων» που ζούσαν στην ελληνική Μακεδονία για να λάβει την απάντηση την 27η/10η Ιουλίου από τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, ότι αυτά που ανέφερε περί «δήθεν απελάσεων» ήταν ανακριβή.[70]

Στις 23 Ιουλίου/5 Αυγούστου 1914, ο Γερμανός πρέσβης της Αθήνας, κόμης von Quadt (Arco von/Graf v. Quadt zu Wykradt und Isny), πρότεινε στην Ελλάδα να επιτεθεί στη Σερβία και ως αντάλλαγμα να λάβει εδάφη της αλλά και της Αλβανίας από τον διαμελισμό τους. Η αντίδραση του Έλληνα πρωθυπουργού ήταν πως η Ελλάδα ήταν σύμμαχος της Σερβίας και δεν θα μπορούσε να πολεμήσει εναντίον της. Στην παρατήρηση του Γερμανού πρέσβη πως θα είχε εδαφικά οφέλη μετά τον σερβικό διαμελισμό, ο Βενιζέλος απάντησε με την περίφημη φράση: «Η Ελλάς είναι πάρα πολύ μικρό κράτος για να πράξει τόσο μεγάλη ατιμία».[71]

Το ποτήρι της διαφωνίας μεταξύ πρωθυπουργού και υπουργού Εξωτερικών, ως προς τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, συνέχισε να γεμίσει επικίνδυνα, με το επόμενο επεισόδιο να καταγράφεται στις 3/16 Αυγούστου 1914, όταν ο Στρέιτ, δέχθηκε κρούση από τον Ρώσο πρέσβη, Emile Pavlovich Demidof. Ο Ρώσος πρίγκιπας τον ρώτησε αν η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να στείλει 200.000 στρατιώτες στον Δούναβη για να πολεμήσουν στο πλευρό των Σέρβων. Ο Στρέιτ απάντησε αρνητικά, χωρίς να έχει εξασφαλισμένη τη σύμφωνη γνώμη του πρωθυπουργού και του υπουργικού συμβουλίου, με το πρόσχημα ότι η Ελλάδα θα τηρούσε ουδέτερη στάση. Το γεγονός αυτό εξόργισε τον Βενιζέλο και ζήτησε από τον υπουργό να παραιτηθεί, όπως και συνέβη. Ο πρωθυπουργός συναντήθηκε ο ίδιος με τον Demidof και του κοινοποίησε την ελληνική πρόθεση να ταχθεί στο πλευρό της Αντάντ. Δεν έκρυψε, ωστόσο, τις επιφυλάξεις του για τη μετάβαση του στρατού στον Δούναβη όσο η

---

[69] Στο ίδιο, σ. 229.
[70] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/15Α: Passarof προς Στρέιτ (τηλεγράφημα), Αριθ. 15698, Σόφια 23/5 Ιουνίου 1914 και Γενική Διοίκηση Μακεδονίας προς Passarof (τηλεγράφημα), Αριθ. 30195, 27η/10η Ιουλίου 1914.
[71] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 283.

στάση της Βουλγαρίας δεν ήταν ξεκάθαρη,[72] μιας και υπήρχαν υποψίες ότι σχεδίαζε επίθεση εναντίον της Ελλάδας.[73]

Ο Στρέιτ, στις 6/19 Αυγούστου 1914 υποστήριξε την παραπάνω άποψή του, ότι δηλαδή δεν ενδεικνυόταν η Ελλάδα να κάνει διάβημα που να ζητά να ταχθεί στο πλευρό της Αντάντ γιατί αυτό θα ήταν «πρόωρο», τη στιγμή μάλιστα που οι Σύμμαχοι απέφευγαν να υποσχεθούν επαρκή ανταλλάγματα, η ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων δεν ήταν καθόλου βέβαιη αλλά και η γενικότερη κατάσταση στα Βαλκάνια ήταν «ασαφής». Επίσης, ο υπουργός επεσήμανε ότι η Τριπλή Συνεννόηση δεν είχε ως προτεραιότητα τη συμμαχία με την Ελλάδα διότι η Ρωσία δεν επιθυμούσε να έρθει σε αντίθεση με τη σλαβική Βουλγαρία και η Αντάντ δεν ήθελε να έρθει σε ρήξη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία λόγω του κινδύνου της «έριδας μεταξύ Αγγλίας και Ρωσίας». Η βέλτιστη λύση, κατ' αυτόν, ήταν η επιμονή στην ιδέα του «bloc de neutralité», απαρτιζόμενο από την Ελλάδα, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Ρουμανία.[74]

Η παραίτηση Στρέιτ που «θυσιάστηκε για τη συμπάθειά του στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες» φάνταζε αναμενόμενη μιας και στο πρόσωπο του υπουργού Εξωτερικών η Αυστρία έβλεπε έναν σύμμαχό της. Στις 5 Σεπτεμβρίου 1914, ο Silassy τηλεγράφησε στον υπουργό Εξωτερικών του, Leopold Berchtold, πως ο Στρέιτ ήταν το μοναδικό επίσημο πρόσωπο στο οποίο μπορούσαν, ως ένα βαθμό, να υπολογίζουν, καθώς ήταν γνωστές οι φιλοαυστριακές θέσεις του.[75]

Σε νέο υπουργικό συμβούλιο που έγινε στις 5/18 Αυγούστου 1914, ο Βενιζέλος, στη μακρά αγόρευσή του, πρότεινε να ταχθεί η χώρα στο πλευρό της Αντάντ, αν και αναγνώριζε την έως τότε θετική εξέλιξη του πολέμου για τις Κεντρικές Δυνάμεις. Το σκεπτικό του ήταν σαφές: όποιο κι αν ήταν το αποτέλεσμα του πολέμου, οι Άγγλοι θα διατηρούσουν τη θαλάσσια υπεροχή στη Μεσόγειο. Ο αυστριακός πρέσβης Silassy, τηλεγράφησε σχετικά, στις 3 Σεπτεμβρίου 1914 πως «ο Έλληνας πρωθυπουργός τόνισε μεν ότι επί του παρόντος τα συμφέροντα της Ελλάδας είναι με το μέρος της Αυστρίας και εναντίον της Σερβίας, αλλά επέμεινε ότι, εάν χρειαστεί, είναι υποχρεωμένος να τιμήσει τη δεκαετή Συνθήκη Συμμαχίας».[76] Το συμβούλιο ενέκρινε την πρόταση του πρωθυπουργού και ο ίδιος ζήτησε την έγκριση από τον Κωνσταντίνο. Ο τελευταίος, παρότι εξέφρασε ορισμένες επιφυλάξεις ως προς την έκβαση του πολέμου, εν τέλει πείστηκε και συμφώνησε να γίνει διάβημα

---

[72] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 236-237.
[73] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5/Ζ: Πολίτης προς υπουργείο Εξωτερικών (τηλεγράφημα), Αριθ. 22, Βουκουρέστι, 17/30 Αυγούστου 1914.
[74] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 13.3: Γεώργιος Στρέιτ «Υπόμνημα σχετικό προς την παραίτηση από το υπουργείο», 6/19 Αυγούστου 1914.
[75] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 300-301.
[76] Στο ίδιο, σ. 300.

συμμαχικής προσφοράς στην Αντάντ.[77]

Εξάλλου, ο Silassy έγραψε στις 9 Οκτωβρίου του 1914, σε εμπιστευτική έκθεσή του, πως ο βασιλιάς δεν είχε τη «δυναμικότητα» να μείνει πιστός στις ιδέες του, πόσο μάλλον να τις επιβάλει στον «κύριο δικτάτωρ» της χώρας. Πρόσθεσε, ότι η ελληνική κοινωνία επιθυμούσε προπαντός τη διατήρηση της ειρήνης αλλά ταυτόχρονα ήταν πολύ διαδεδομένη σε αυτήν η άποψη του πρωθυπουργού, πως τελικός νικητής του πολέμου θα ήταν η Αντάντ.[78]

Η Αγγλία είχε πληροφορηθεί από τον Αύγουστο του 1914 πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία μαζί με τη Γερμανία θα κήρυτταν τον πόλεμο στη Συνεννόηση. Για να προλάβει την κατάσταση ο τότε υπουργός των Ναυτικών Winston Churchill τηλεγράφησε, στις 4 Σεπτεμβρίου 1914, προς τον Βρετανό επικεφαλής της ναυτικής αποστολής στην Ελλάδα, ναύαρχο Mark Kerr, ζητώντας του να εξετάσει πιθανούς τρόπους ενεργείας μεταξύ του ελληνικού και αγγλικού ναυτικού αλλά και ελληνικών χερσαίων δυνάμεων, με σκοπό την κατάληψη της Καλλίπολης. Η χερσόνησος αυτή ήταν υψίστης τακτικής σημασίας, καθώς η κατοχή της θα επέτρεπε την εισχώρηση του αγγλοελληνικού στόλου στη Θάλασσα του Μαρμαρά και μετά στη Μαύρη Θάλασσα, όπου θα ερχόταν σε επαφή με τον ρωσικό στρατό και στόλο. Έτσι, συνέχισε ο Churchill, η Αντάντ θα γινόταν ρυθμιστής της όλης κατάστασης και θα βύθιζε τον τουρκογερμανικό στόλο.[79]

Ο Άγγλος ναύαρχος, που ήταν και προσωπικός φίλος του βασιλιά, γνωστοποίησε την αγγλική πρόθεση μόνο σε αυτόν κι όχι στην κυβέρνηση. Η απάντηση του Κωνσταντίνου ήταν πως η χώρα έπρεπε να διατηρήσει την ουδέτερη στάση και όχι να επιτεθεί αυτή πρώτη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Πίστευε πως σε διαφορετική περίπτωση θα διαταρασσόταν οριστικά οι σχέσεις του με τον Κάιζερ.[80] Σύμφωνα με τον Βεντήρη, ο βασιλιάς είπε στον Άγγλο να διαβιβάσει τα όσα ειπώθηκαν στον Churchill αφού προηγουμένως κοινοποιήσει την επιστολή στον Έλληνα πρωθυπουργό. Ο τελευταίος εξεπλάγην και παρακάλεσε τον ναύαρχο να μην αποστείλει το τηλεγράφημα που είχε συντάξει. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός έστειλε στον Κωνσταντίνο τηλεγράφημα, στις 7 Σεπτεμβρίου 1914, που του τόνιζε τις ενστάσεις του σε όσα ο τελευταίος υποστήριξε στον Άγγλο στρατιωτικό και κατέληγε υποβάλλοντας την παραίτηση της κυβέρνησης.[81] Όμως, ο Βενιζέλος φαίνεται πως ήταν ενήμερος από τον Elliot, ήδη από τις 4 Σεπτεμβρίου, για την πρόταση του Churchill στον Kerr, παρά τα όσα

[77] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 238.
[78] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 306-310.
[79] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 250-251.
[80] Στο ίδιο, σσ. 252-253.
[81] Στο ίδιο.

ισχυρίστηκε αργότερα στην επιστολή του προς τον Βεντήρη.[82]

Η παραίτηση του Βενιζέλου δεν έγινε δεκτή από τον Κωνσταντίνο, γιατί έβρισκε τα επιχειρήματα του λογικά, ως έναν βαθμό, και δεν ήθελε να προκαλέσει κρίση στο εσωτερικό της χώρας. Αναφορικά με το σχέδιο του Churchill, παρέμεινε στα χαρτιά εξαιτίας των βλέψεων της Βουλγαρίας που η Συνεννόηση ήθελε να ικανοποιήσει. Ασφαλώς, η Ελλάδα δεν ήταν πρόθυμη να της παραχωρήσει δικά της εδάφη ως ανταλλάγματα.[83]

Η Γερμανία θορυβήθηκε ότι η Ελλάδα θα παρασυρόταν από την «αγγλική επιρροή και θα εξέλθει της ουδετερότητας». Γι' αυτό και ο Θεοτόκης έσπευσε να καθησυχάσει τον Κάιζερ, διαβεβαιώνοντάς τον ότι η βασιλική κυβέρνηση θα τηρούσε «κατά την παρούσα κρίση στάση φιλικής ουδετερότητας προς τη Γερμανία».[84]

2. Η παραίτηση Στρέιτ και οι διπλωματικές «πλειοδοσίες» των δύο Συνασπισμών στα Βαλκάνια

Η υποβόσκουσα κρίση μεταξύ βασιλιά και Βενιζέλου ήταν αυτή που οδήγησε στην οριστική απόσυρση του Στρέιτ από το υπουργείο Εξωτερικών στις 12 Σεπτεμβρίου 1914. Τα καθήκοντά του ανέλαβε ο Βενιζέλος. Εν αντιθέσει με τους διπλωμάτες των Κεντρικών Δυνάμεων, από βρετανικά έγγραφα αποδείχθηκε ότι η Αντάντ συμφωνούσε με την απομάκρυνση του Στρέιτ.[85]

Παράλληλα, Αντάντ και Κεντρικές Δυνάμεις συνέχιζαν να προσπαθούν να προσεταιριστούν τη Βουλγαρία, προτείνοντάς της διάφορα ανταλλάγματα. Η Βουλγαρία είχε αργήσει να μπει στον πόλεμο, όχι γιατί θεωρούσε ότι η διατήρηση της ουδετερότητας ήταν η βέλτιστη λύση γι' αυτήν, αλλά γιατί ήθελε να επιλέξει τον συνασπισμό που θα της εγγυώταν τα μεγαλύτερα κέρδη με τις μικρότερες θυσίες.[86]

Το διπλωματικό παιχνίδι των πλειοδοσιών είχε αρχίσει, με την Αντάντ να προτείνει εδάφη της σερβικής και της ελληνικής Μακεδονίας,[87] ενώ η Γερμανία θα έδινε μέρος από την Αλβανία και τη Σερβία, χωρίς να θίγει τα εδάφη της Ελλάδας.[88] Η Αντάντ επανήλθε και πρότεινε στις 27 Νοεμβρίου 1914 και 1 Δεκεμβρίου 1914 σε Σερβία, Βουλγαρία και Ελλάδα

---

[82] Χρίστος Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, μετάφρ. Βάλια Ακασιάδου, Πατάκης, Χανιά 2011, σσ. 89-90.
[83] Στο ίδιο, σ. 92.
[84] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 13.5: Θεοτόκης προς Στρέιτ (τηλεγράφημα), Αριθ. 1988, Βερολίνο, 27/10 Σεπτεμβρίου 1914. Ο Θεοτόκης σε αυτό το τηλεγράφημά του εξέφραζε και την προσωπική του «ακράδαντη πεποίθηση ότι τα γερμανικά όπλα θα εξέλθουν νικηφόρα εκ της παρούσης πάλης».
[85] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 94.
[86] Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, γ΄ έκδ., Σιδέρης, Αθήνα 1997, σσ. 483-484.
[87] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 115.
[88] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 247.

να συμμαχήσουν με το μέρος της. Μάλιστα, για να πείσει τους Βούλγαρους, τους υποσχέθηκε εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης.[89]

Όμως, ο Βενιζέλος, που είχε καταφέρει να εξασφαλίσει εγγυήσεις από τους Αγγλογάλλους πως σε περίπτωση νίκης τους τα νησιά θα έμεναν οριστικά στην Ελλάδα, πρότεινε τη συμμαχία Ελλάδας, Σερβίας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας και την ταυτόχρονη ένταξή τους στην Αντάντ. Ο Έλληνας πρωθυπουργός στηριζόταν στο γεγονός ότι η πρόταση του θα απορριπτόταν από τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία. Το κέρδος του θα ήταν η ευμενής αντιμετώπισή του εκ μέρους της Αντάντ για τη διπλωματική πρωτοβουλία του.[90]

Η Αγγλία είχε κατανοήσει τη σημαντικότητα της περιοχής των Βαλκανίων για την εξέλιξη του πολέμου. Γι' αυτό και σε ανεπίσημο τηλεγράφημα που μεταβίβασε ο Έλληνας πρέσβης στο Λονδίνο προς την κυβέρνηση, στις 8/21 Ιανουαρίου 1915, τόνιζε την αγγλική πρόταση για την αποστολή ενός σώματος στρατού αλλά και την υπόσχεση παροχής οικονομικής βοήθειας, προκειμένου, σε συμμαχία με την Ελλάδα και τη Ρουμανία, να ανακοπεί η αυστρογερμανική επίθεση κατά της Σερβίας.[91]

Ο Βενιζέλος έθεσε ξανά ως ζήτημα προτεραιότητας και υψίστης σημασίας την εξασφάλιση της χώρας από βουλγαρική επίθεση και γι' αυτό ζήτησε πρώτα από τη Ρουμανία να ξεκαθαρίσει τη στάση της.[92] Η Ελλάδα βρισκόταν σε κατάσταση «ακήρυχτου πολέμου» με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ Βούλγαροι κομιτατζήδες και Τούρκοι άτακτοι συνέχιζαν να τρομοκρατούν τον ελληνικό πληθυσμό.[93]

Στο επόμενο τηλεγράφημα του Άγγλου υπουργού Εξωτερικών Edward Grey προς την ελληνική κυβέρνηση, στις 11/24 Ιανουαρίου 1915, ο Άγγλος διπλωμάτης δήλωσε πως εάν η Ελλάδα τασσόταν στο πλευρό της Σερβίας, τότε η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία θα έβλεπαν με «θετικό» μάτι εδαφικές παραχωρήσεις υπέρ της στην περιοχή της Μικράς Ασίας.[94] Ο Βενιζέλος απάντησε στον Άγγλο πρέσβη, Francis Elliot, που του επέδωσε το τηλεγράφημα, πως θα μιλούσε με τον βασιλιά και κατόπιν με το υπουργικό συμβούλιο, προτού απαντήσει οριστικά. Ακόμα, συνέχισε να ζητά από τη Ρουμανία να ταχθεί οριστικά στο πλευρό Ελλάδας-Σερβίας. Ο Κωνσταντίνος αντιμετώπισε θετικά τα όσα σημειώνονταν στο έγγραφο και συμφώνησε με τον πρωθυπουργό να κληθεί ο διευθυντής επιχειρήσεων του ΓΕΣ, με σκοπό να εξετασθεί η πρόταση από στρατιωτική σκοπιά. Ο αντισυνταγματάρχης Ιωάννης Μεταξάς ήταν αντίθετος στην αγγλική πρόταση γιατί «στρατιωτικά» (πίστευε πως Ελλάδα,

---

[89] Στο ίδιο, σσ. 247-248.
[90] Θεοδούλου, *ό.π*, σ. 72.
[91] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Γεννάδιος προς Βενιζέλο (τηλεγράφημα), Αριθ. 241, Λονδίνο, 8/21 Ιανουαρίου 1915.
[92] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 262.
[93] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 139.
[94] Στο ίδιο, σ. 144.

Σερβία και Ρουμανία, δεν μπορούσαν να κυριαρχήσουν μόνες τους) και «πολιτικά» (θα έβρισκαν αφορμή για να προχωρήσουν σε σφαγές οι Τούρκοι) ήταν ασύμφορη για την Ελλάδα.[95] Άλλωστε, η Ρουμανία παρέμενε εντελώς απροετοίμαστη να συνεργαστεί με την Αντάντ.[96]

Ασφαλώς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η Ρωσία εποφθαλμιούσε την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά. Έτσι, ήταν αρνητική στη συμμετοχή της Ελλάδας στην επιχείρηση των Δαρδανελίων, καθώς σε περίπτωση νίκης της Αντάντ εκτιμούσε ότι η Ελλάδα θα είχε αξιώσεις στην Κωνσταντινούπολη.[97] Γι' αυτό και ο Έλληνας πρέσβης στην Πετρούπολη, Ίων Δραγούμης, είχε τηλεγραφήσει στις 7/20 Νοεμβρίου 1914 και πρότεινε την εγκαθίδρυση ουδέτερου και ανεξάρτητου κράτους που θα περιλάμβανε τις περιοχές της Κωνσταντινούπολης, των Στενών, της Θράκης και τμήματος της Μικράς Ασίας ως την καλύτερη λύση για την Ελλάδα,[98] πρόταση που ενστερνίστηκε και ο Βενιζέλος, υποστηρίζοντας προς το Λονδίνο τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών ως τη βέλτιστη λύση που θα ικανοποιούσε όλους.[99]

Ο Βενιζέλος ήλπιζε ότι θα κατάφερνε, τελικά, να κερδίσει την εμπιστοσύνη του Κωνσταντίνου, εξουδετερώνοντας ταυτόχρονα τις όποιες επιρροές ασκούταν από το περιβάλλον του, και γι' αυτό προχώρησε στη σύνταξη τριών, συνολικά, επιστολών προς τον βασιλιά που έμειναν στην ιστορία ως «υπομνήματα».

---

[95] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 269-270.
[96] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 149.
[97] Leon, *ό.π.*, σ. 135.
[98] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Ίων Δραγούμης προς Βενιζέλο (τηλεγράφημα), Αριθ. 2131, Πετρούπολη, 7/20 Νοεμβρίου 1914.
[99] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5θ: Βενιζέλος προς Γεννάδιο (τηλεγραφήματα), Αριθ. 44584, Αθήνα, 6/19 Δεκεμβρίου 1914 και Αριθ. 45396, Αθήνα, 10/23 Δεκεμβρίου 1914.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΔΙΑΦΩΝΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ

1. Τα υπομνήματα Βενιζέλου

Ο πρόεδρος της κυβέρνησης το απόγευμα της 11ης/24ης Ιανουαρίου 1915 συνέταξε το πρώτο υπόμνημα προς τον βασιλιά, με το οποίο παρέθετε τη θέση του πως η Ελλάδα, παρά τους κινδύνους, καλούταν να υπερασπιστεί τον ελληνισμό της Μικρασίας. Γι' αυτό και θα έπρεπε να συμμαχήσει και με τη Βουλγαρία ακόμη, προτείνοντάς της ως αντάλλαγμα το τμήμα Καβάλας-Δράμας-Χρυσούπολης. Αυτή η παραχώρηση θα γινόταν μόνο εάν η Βουλγαρία έπαιρνε μέρος αμέσως στον πόλεμο, αυτός ήταν νικηφόρος και η Ελλάδα εξασφάλιζε τη δυτική Μικρά Ασία. Έτσι, σύμφωνα με τον Βενιζέλο, η Ελλάδα θα «έχανε» λιγότερα εδάφη και Έλληνες κατοίκους, συγκριτικά με όσα θα «κέρδιζε».[100]

Την επομένη, ο βασιλιάς συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό και δεν εξέφρασε αντίθετη άποψη από αυτή που του παρέθεσε ο τελευταίος. Οι δύο άνδρες συμφωνούσαν, επίσης, στο γεγονός ότι οι φόβοι του Μεταξά για τη βουλγαρική απειλή ήταν υπερβολικοί.[101] Όμως, η Ρουμανία συνέχιζε να αποτελεί ερωτηματικό αναφορικά με τη στάση που θα ακολουθούσε μέχρι που ο πρωθυπουργός της, Ion Bratianu, δήλωσε πως δεν ήθελε να συμμετάσχει η χώρα του στον πόλεμο. Μάλιστα, ο πρωθυπουργός της Ρουμανίας κατηγορήθηκε από τους Συμμάχους και χαρακτηρίστηκε «πολιτικός μεσίτης» διότι περίμενε να ταχθεί η χώρα του στο πλευρό εκείνου που θα του προσέφερε περισσότερα ανταλλάγματα.[102]

Δεδομένης της πολιτικής της μη εμπλοκής που αποφάσισε η Ρουμανία, ο Βενιζέλος απέστειλε δεύτερο υπόμνημα προς τον βασιλιά στις 17/30 Ιανουαρίου 1915, με το οποίο υποστήριζε τη συμμαχία Ελλάδας-Βουλγαρίας πλέον, στο πλευρό της Σερβίας. Οι όροι της συμμαχίας ήταν οι ίδιοι με το πρώτο υπόμνημα.[103]

Στις 18/31 Ιανουαρίου 1915, σε εμπιστευτική πρόταση του Βενιζέλου προς τον Elliot, πρότεινε την εξασφάλιση, από την Αντάντ, εκτεταμένων εδαφικών παραχωρήσεων στην Ελλάδα και αυτή με τη σειρά της θα παραχωρούσε την Καβάλα στη Βουλγαρία. Ακόμα, ο πρωθυπουργός ζήτησε από τον Elliot «η πρόταση να τεθεί στη Βουλγαρία ως κάτι για το

---

[100] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 270.
[101] Στο ίδιο, σ. 271.
[102] Ion Bulei, *Ιστορία των Ρουμάνων*, μετάφρ. Suciu Ciprian Lucretius, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 305.
[103] Στο ίδιο, σ. 272.

οποίο θα αγωνιζόσασταν να πετύχετε για εκείνη και όχι ως κάτι για το οποίο έχει ήδη συμφωνήσει η Ελλάδα».[104]

Η απάντηση του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών, που εκείνη την περίοδο βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις με την Ιταλία για την είσοδό της στον συνασπισμό της Αντάντ, δόθηκε δύο μέρες μετά και ανέφερε πως τα όσα ζητούσε η ελληνική πλευρά θα «προκαλέσουν αναμφίβολα δυσκολίες σε σχέση με την Ιταλία» και πρότεινε «να περιορίσει τις προτεινόμενες παραχωρήσεις προς την Ελλάδα μέχρι τη Σμύρνη και ένα σημαντικό τμήμα της ενδοχώρας να οριστεί στο εξής».[105]

Στην πραγματικότητα, ο πρωθυπουργός γνώριζε πως ήταν ιδιαιτέρως δύσκολο να πεισθεί η Βουλγαρία να συμμετάσχει ως σύμμαχος της Ελλάδας και της Σερβίας αλλά πίστευε ότι με την πρωτοβουλία αυτή η Ελλάδα θα έδειχνε τη φιλική της διάθεση προς τις δυνάμεις της Συνεννόησης και θα κέρδιζε την εμπιστοσύνη τους,[106] στοιχείο ζωτικής σημασίας στις διεθνείς σχέσεις.

Ο Κωνσταντίνος ενέκρινε και το δεύτερο υπόμνημα του πρωθυπουργού αλλά πριν προλάβει η ελληνική κυβέρνηση να προβεί σε περαιτέρω ενέργειες, έγιναν γνωστά πως: α) η Βουλγαρία είχε λάβει δάνειο ύψους 150.000.000 χρυσών φράγκων από τη Γερμανία και την Αυστρία και, β) υπήρχε συμφωνία μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βουλγαρίας για χρήση του εδάφους της τελευταίας με σκοπό τη μεταφορά υλικού πολέμου.[107]

Με ξεκαθαρισμένη πλέον και τη στάση της Βουλγαρίας, η ελληνική κυβέρνηση ανακοίνωσε στην Αντάντ πως δεν δύνατο να συμμετάσχει στον συνασπισμό της ένεκα της βουλγαρικής απειλής. Όμως, οι δυνάμεις της Συνεννόησης επανήλθαν εκ νέου - έχοντας συνειδητοποιήσει πως τίποτα θετικό δεν θα προέκυπτε από την πλευρά της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας -,[108] στις 24 Ιανουαρίου/6 Φεβρουαρίου 1915, προτείνοντας στον Βενιζέλο να βοηθήσει άμεσα τη Σερβία και αυτές θα απέστελλαν δύο αγγλογαλλικές μεραρχίες στη Θεσσαλονίκη και θα εξασφάλιζαν τη βουλγαρική απειλή για την πόλη.[109] Ο πρωθυπουργός αρνήθηκε και αυτή την «προσφορά» της Αγγλίας και της Γαλλίας και επεσήμανε στον Elliot ότι «δεν ετίθετο ζήτημα συνεργασίας της Ελλάδας εάν δεν συμμετείχε και η Ρουμανία», προσθέτοντας πως θεωρούσε «ανεπαρκείς» τις δύο μεραρχίες για να προστατέψουν την ελληνική πλευρά.[110]

---

[104] Θεοδούλου, *ό.π.*, σσ. 152-153.
[105] Στο ίδιο, σ. 154.
[106] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 273.
[107] Στο ίδιο.
[108] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 160.
[109] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 273-274.
[110] Θεοδούλου, *ό.π.*, σσ. 160-161.

Οι Άγγλοι, μετά την άρνηση του πρωθυπουργού, προσπάθησαν εκ νέου να προσεγγίσουν την ελληνική πλευρά (5 Φεβρουαρίου 1915), ζητώντας «άκρως εμπιστευτικά» και «ιδιωτικά» από τον Βενιζέλο να τους επιτρέψει τη χρήση της Λήμνου για τις επιχειρήσεις τους στα Δαρδανέλια, αν και θεωρούσαν ακόμα και οι ίδιοι υπερβολικές τις απαιτήσεις τους από μία ουδέτερη χώρα. Η απάντηση του πρωθυπουργού, που έδειχνε και τις ιδιαιτέρως καλές σχέσεις του με την Αγγλία, σημείωνε ότι ήταν έτοιμος να αποσύρει τα ελληνικά πλοία από την Λήμνο και να επιτρέψει να καταληφθεί από βρετανικά πλοία, προβαίνοντας απλά σε μία τυπική διαμαρτυρία. Τέλος, προσέθετε ότι έπρεπε να ενημερώσει τον βασιλιά πριν προβεί σε τέτοια ενέργεια.[111]

Ωστόσο, η Αντάντ συνέχισε να επιμένει και με σειρά ενεργειών έσφιγγε όλο και περισσότερο τον διπλωματικό κλοιό γύρω από την Ελλάδα. Συγκεκριμένα, την 3η/16η Φεβρουαρίου, σε διπλωματικό έγγραφο του Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο, Ιωάννη Γεννάδιου, γινόταν μνεία στα λόγια του Lloyd George προς αυτόν, με τα οποία υποστήριξε πως τα συμφέροντα της Αγγλίας και της Ελλάδας δεν ήταν σε καμία περίπτωση αντικρουόμενα, αλλά το μόνο που επεδίωκε η Μεγάλη Βρετανία ήταν η ανακοπή της καθόδου της Ρωσίας. Στο ίδιο έγγραφο αναφερόταν η συνομιλία του πρέσβη της Ελλάδος με τον Άγγλο υπουργό Στρατιωτικών, λόρδο Kitchener. Αυτός καλούσε την Ελλάδα να δράσει χωρίς περαιτέρω χρονοτριβή, γιατί το μέλλον της Θεσσαλονίκης φαινόταν δυσοίωνο. Επιπροσθέτως, επεσήμανε πως η χώρα του ήταν διατεθειμένη να αποστείλει «όχι μόνον μία μεραρχία, αλλά διαδοχικά όλες τις δυνάμεις τις οποίες οι περιστάσεις θα κρίνουν ως απαραίτητες». Ακόμα, ο Ρώσος υπουργός Εξωτερικών Sazonov είπε χαρακτηριστικά στον Έλληνα πρέσβη της Πετρούπολης, Ίωνα Δραγούμη: «Σας δώσαμε τη Μικρασία. Τι άλλο θέλετε για να κινηθείτε;».[112]

2. Η εκστρατεία στην Καλλίπολη και τα πιθανά ελληνικά οφέλη

Οι Αγγλογάλλοι επιθυμούσαν να σταματήσουν τη ναυτική κυριαρχία της Γερμανίας στη Βαλτική και στη Μαύρη Θάλασσα. Προτίμησαν να ασχοληθούν με το δεύτερο *θέατρο επιχειρήσεων* γιατί η γερμανική κυριαρχία στη Μαύρη Θάλασσα αυτομάτως απέκλειε τη σύμμαχο Ρωσία. Αφού λοιπόν συσκέφτηκαν, αποφάσισαν να γίνει μόνο μία ναυτική επίθεση

[111] Στο ίδιο, σσ. 163-164.
[112] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Γεννάδιος προς Βενιζέλο (τηλεγράφημα), Αριθ. 1270, Λονδίνο, 3/16 Φεβρουαρίου 1915.

(6/19 Φεβρουαρίου 1915) στα στενά των Δαρδανελίων και να πραγματοποιηθεί συγκέντρωση των στρατευμάτων στη νήσο Λήμνο.[113]

Με αφορμή την επιχείρηση της Καλλίπολης, σε πολλούς άρχισε να αναζωπυρώνεται ζωηρά ο εθνικός πόθος της Μεγάλης Ιδέας, δηλαδή της κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από ελληνικά χέρια. Ο πρωθυπουργός απέφυγε να θίξει ευθέως το ζήτημα στην Αγγλία και τη Γαλλία γιατί δεν ήθελε να αντιταχθεί ευθέως στις ρωσικές βλέψεις αλλά και για να μη θεωρηθεί από την Αντάντ ως καιροσκόπος παρατηρητής των εξελίξεων.[114]

Σε τηλεγράφημα του Έλληνα επιτετραμμένου στο Παρίσι, Δημήτριου Σισιλιάνου, την 1η Μαρτίου 1915, δηλωνόταν ότι ο Georges Clemenceau ήταν θετικός στο να παραμείνουν οι Έλληνες - τουλάχιστον προσωρινά - στην Κωνσταντινούπολη, σε περίπτωση συμμετοχής της Ελλάδας στην εκστρατεία.[115]

Η Ελλάδα είχε την ευκαιρία να διαθέσει χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις για να ενισχύσει από ξηράς τη ναυτική επιχείρηση που βρισκόταν ήδη σε εξέλιξη. Ο στρατιωτικός ακόλουθος της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη, Αμβρόσιος Φραντζής, εκτιμούσε πως η οχύρωση των Δαρδανελίων ήταν υποτυπώδης και αρκούσε μόνο μία ελληνική μεραρχία για να πραγματοποιήσει νικηφόρα αποβατική επιχείρηση.[116] Συγκεκριμένα, η έκθεση του στρατιωτικού ακόλουθου (15η Οκτωβρίου 1914) περιέγραφε την κατάσταση του τουρκικού στρατού με τα μελανότερα χρώματα, επισημαίνοντας, μεταξύ άλλων, το χαμηλό ηθικό των στρατιωτών και την έλλειψη υπαξιωματικών.[117] Επίσης, σε τηλεγράφημα του Έλληνα πρέσβη της Κωνσταντινούπολης Πάνα, στις 12 Νοεμβρίου 1914, γινόταν λόγος για την καθημερινότητα των Τούρκων στρατιωτών της Καλλίπολης. Αναφερόταν, λοιπόν, ότι οι περισσότεροι δεν είχαν επαρκή ρούχα για να ζεσταθούν, με αποτέλεσμα πολλοί να αρρωστήσουν και επίσης πως «τρεφόντουσαν ατελώς».[118]

Ο πρωθυπουργός, μετά τις ανωτέρω εκθέσεις, είχε διαμορφώσει την άποψη ότι η υπάρχουσα κατάσταση ήταν μία μεγάλη «πολιτική» ευκαιρία για την Ελλάδα. Πίστευε ακράδαντα πως το «όφελος» που θα αποκόμιζε η χώρα του ήταν δυσανάλογα μεγάλο συγκριτικά με το πιθανό «κόστος». Έτσι, αποφάσισε να στείλει στη χερσόνησο της Καλλίπολης ένα σώμα στρατού (περίπου 40.000 άνδρες) προκειμένου να βοηθήσει τους Αγγλογάλλους. Την απόφασή του ανακοίνωσε στον Κωνσταντίνο την 15/28 Φεβρουαρίου

[113] Βεντήρης, *ό.π.,* τόμ. 1, σσ. 276-277.
[114] Στο ίδιο, σ. 277.
[115] Στο ίδιο, σ. 278.
[116] Στο ίδιο, σσ. 279-280.
[117] ΥΔΙΑ, φάκ. Β/48: Φραντζής προς υπουργείο Στρατιωτικών (έκθεση), Αριθ. 7107, Κωνσταντινούπολη, 2/15 Οκτωβρίου 1914.
[118] ΥΔΙΑ, φάκ. Β/48: Πάνας προς Στρέιτ (τηλεγράφημα), Αριθ. 41698, Κωνσταντινούπολη, 30/12 Νοεμβρίου 1914.

1915. Ο βασιλιάς έκρινε πως, από στρατιωτικής άποψης, επρόκειτο για ριψοκίνδυνη επιχείρηση, ωστόσο, πρότεινε στον Βενιζέλο να μιλήσει με τον Άγγλο πρέσβη, Elliot, προκειμένου να διευκρινιστεί η στάση της Αγγλίας σχετικά με αυτή την πρωτοβουλία του.[119] Την 1η Μαρτίου ο πρωθυπουργός όντως έκανε την πρόταση γνωστή στον Άγγλο πρέσβη χωρίς να την κοινοποιήσει στον Ρώσο και στον Γάλλο ομόλογό του.[120] Ο Grey, απάντησε, δια μέσω του πρέσβη του, πως η χώρα του επιθυμούσε ζωηρά τη συνεργασία με τον ελληνικό στρατό.[121]

Ο πρωθυπουργός στο τρίτο του υπόμνημα προς τον Κωνσταντίνο στις 17 Φεβρουαρίου/1 Μαρτίου 1915, υποστήριξε την άποψη ότι η συμμετοχή της Ελλάδος στην επιχείρηση των Δαρδανελίων θα είχε ως αποτέλεσμα αυτή να μετατραπεί σε ρυθμιστικό παράγοντα στο ζήτημα της Κωνσταντινούπολης και των Στενών αλλά και να διεκδικήσει τις ήδη συμφωνημένες αξιώσεις στη Μικρά Ασία.[122]

Ο Κωνσταντίνος δέχθηκε τον πρωθυπουργό στις 2 Μαρτίου και άκουσε την πρότασή του, με την οποία - σύμφωνα με τον Βενιζέλο - συμφώνησε, καθώς αναγνώρισε τη μοναδική ευκαιρία εκπλήρωσης της Μεγάλης Ιδέας στην υπάρχουσα συγκυρία. Αμέσως, ο Βενιζέλος κάλεσε τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Ιωάννη Μεταξά, που αντικαθιστούσε τον Βίκτωρα Δούσμανη που βρισκόταν τότε σε διαθεσιμότητα, και του ανακοίνωσε τη βασιλική έγκριση. Του ζήτησε να αποφασίσει ποιο σώμα στρατού θα αποστελλόταν για τη μάχη της Καλλίπολης.[123]

Όμως, ο Μεταξάς δεν ήταν πρόθυμος να υλοποιήσει τα όσα σχεδίαζε ο πρωθυπουργός, θεωρώντας πως η διάθεση ενός ολόκληρου σώματος στρατού εγκυμονούσε κινδύνους για τη χώρα εκ μέρους της Βουλγαρίας. Ακόμα, εκτιμούσε ότι οι Σύμμαχοι δεν είχαν διάθεση να καταστρέψουν ολοκληρωτικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας μειονεκτούσε έναντι του τουρκικού.[124]

Επιπλέον, πίστευε ότι οι εχθρικές δυνάμεις που βρίσκονταν στα Δαρδανέλια ήταν κατά πολύ περισσότερες από τις συμμαχικές και το στοιχείο του αιφνιδιασμού τους είχε ήδη απολεστεί. Γι' αυτούς τους λόγους υπέβαλε την παραίτησή του. Από τη στάση του Μεταξά εξαγόταν και η γενικότερη στρατηγική αντίληψη του Επιτελείου, η οποία υποστήριζε πως η διεκδίκηση εδαφών στη Μικρά Ασία ήταν μάταιη[125] και ο κύριος όγκος του στρατού έπρεπε

---

[119] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 280.
[120] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 167.
[121] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 280.
[122] Στο ίδιο, σσ. 280-281.
[123] Στο ίδιο, σ. 282.
[124] Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο,* Γκοβόστης, Αθήνα χ.χ., σσ. 384-385, 391.
[125] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 13.7: Στρέιτ (σημείωμα) με τίτλο «Το σχέδιο της μιας μεραρχίας».

να μείνει προσανατολισμένος στην αντιμετώπιση της «σλαβικής επιβουλής» και στη διατήρηση του εδαφικού-συνοριακού status quo.[126]

Ο Βενιζέλος έσπευσε να ενημερώσει τον Κωνσταντίνο και ζήτησε να γίνει συμβούλιο από τους πρώην πρωθυπουργούς με σκοπό να ξεκαθαριστεί η υπόθεση. Η έκταση που έδωσε ο Βενιζέλος στην παραίτηση του Μεταξά συζητήθηκε αρνητικά για τον ίδιο αργότερα, καθώς θεωρήθηκε ότι είχε δώσει μεγαλύτερη έκταση στο συμβάν από ό,τι θα έπρεπε. Ο Βενιζέλος, σε επιστολή προς τον Βεντήρη υποστήριξε πως η σημασία που δόθηκε δεν θα μπορούσε να ήταν μικρότερη, καθώς αφενός η κοινή γνώμη θα κλονιζόταν βαθύτατα από την παραίτηση του επιτελάρχη του ΓΕΣ και αφετέρου η αμφισβήτηση των πιθανοτήτων επιτυχίας της επιχείρησης από τον στρατιωτικό «ειδικό», θα ενίσχυε τις βουλγαρικές βλέψεις και ταυτόχρονα θα καταρράκωνε το ηθικό των Ελλήνων στρατιωτών.[127]

Όμως, η αναφορά του Elliot στις 16 Μαρτίου 1915 προς τον υπουργό του έδινε διαφορετική διάσταση στο ζήτημα. Πιο συγκεκριμένα, ανέφερε πως ο Βενιζέλος «κλονίστηκε» από τη βασιμότητα των επιχειρημάτων του Μεταξά και γι' αυτό ζήτησε την σύγκληση του Μεγάλου Συμβουλίου.[128]

Όπως προαναφέρθηκε, ο Μεταξάς, ως υπαρχηγός του στρατού την άνοιξη του 1914, εξαιτίας του επικείμενου ελληνοτουρκικού πολέμου, είχε εκπονήσει σχέδιο αιφνιδιαστικής επίθεσης, του ελληνικού στρατού, συνδυασμένης με το ναυτικό, στη χερσόνησο της Καλλίπολης.[129] Άλλωστε, ήταν αδιαμφισβήτητη η άριστη γνώση της στρατιωτικής επιστήμης από τον Μεταξά.[130] Οι Βρετανοί και οι Γάλλοι, ωστόσο, δεν το έλαβαν υπόψη τους και ξεκίνησαν την εκστρατεία αργότερα, κατόπιν ρωσικής αίτησης.

Όταν τον Φεβρουάριο του 1915 ο πρωθυπουργός τού ζήτησε να υλοποιήσει -ουσιαστικά - το ήδη υπάρχον σχέδιο του στο πλευρό των Αγγλογάλλων, αυτός αρνήθηκε για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Η άποψη του Μεταξά ήταν ότι η επιχείρηση των Δαρδανελίων δεν είχε μελετηθεί επαρκώς από την Αντάντ και ότι ο εχθρός είχε υποτιμηθεί περισσότερο από ό,τι έπρεπε,[131] άποψη όμως που εν τέλει τον δικαίωσε. Σύμφωνα δε με τον Στρέιτ, η πρόταση του Βενιζέλου για αποστολή μίας μεραρχίας στα Δαρδανέλια στερούταν επίσης διπλωματικής

[126] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 117.
[127] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 283, 290-294.
[128] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 172.
[129] Μεταξάς, *Ημερολόγιο*, σσ. 294-309.
[130] Γεώργιος Μελάς, *Ο Κωνσταντίνος: αναμνήσεις του πρώην γραμματέως του*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 205.
[131] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 296.

υποστήριξης γιατί εκτός από την ελληνική στρατιωτική ηγεσία είχε απορριφθεί ρητώς και από τις Δυνάμεις της Αντάντ.[132]

Τους λόγους για τους οποίους ο Βενιζέλος, ενώ γνώριζε καλά τις διαφορετικές απόψεις και εισηγήσεις του Στρέιτ και του Μεταξά, δεν τους απομάκρυνε εγκαίρως, επιχείρησε να εξηγήσει ο Ενεπεκίδης. Θεωρούσε πως ο Βενιζέλος προτιμούσε να εξουδετερώσει τους «εχθρούς» του, έχοντάς τους κοντά του και όχι απέναντι. Για την πολιτική που οραματιζόταν, αυτοί δεν αποτελούσαν παρά μόνο «λεπτομέρειες» που σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαν να ανακόψουν τα μεγαλόπνοα σχέδιά του.[133]

Η πρόταση του πρωθυπουργού προς τον βασιλιά για συμμετοχή με ένα σώμα στρατού, δεν έγινε τελικά δεκτή και έτσι ο Βενιζέλος υποχρεώθηκε να παραιτηθεί την 6η Μαρτίου 1915.[134] Φυσικά, η παραίτηση του πρωθυπουργού προβλημάτισε την Αγγλία που τη θεωρούσε πολύ δυσάρεστη εξέλιξη για τα συμφέροντά της.[135]

«Είμαι τελείως αποφασισμένος να μη πολεμήσω ακόμη»[136] έλεγε ο Κωνσταντίνος. Δύο μέρες πριν, δηλαδή την 4η Μαρτίου 1915, είχε προηγηθεί τηλεγράφημα του Κάιζερ προς τον «αγαπητό του Τίνο», με το οποίο ο Γουλιέλμος τον προέτρεπε να μην εμπλακεί στην επιχείρηση των Δαρδανελίων και του επεσήμαινε πως πιθανή εμπλοκή της Ελλάδας θα μπορούσε να ήταν καθοριστική για το αποτέλεσμα της μάχης. Στη συνέχεια, ωθούσε τον βασιλιά να πείσει την κοινή γνώμη πως το να παραμείνει η Κωνσταντινούπολη σε τουρκικά χέρια ήταν το καλύτερο για τους Έλληνες. Κατέληγε, ο Κάιζερ, απειλώντας πως δεν θα ήταν φρόνιμο από μέρους του (σσ. του Κωνσταντίνου) να διακινδυνεύσει τη χώρα και τον θρόνο του για να συμμετάσχει στην Καλλίπολη.[137]

Η αλλαγή στάσης του Κωνσταντίνου επήλθε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Σαφώς, η παραίτηση του - προσωρινού - αρχηγού ΓΕΣ τού «υπενθύμισε» την πάγια θέση του υπέρ της ουδετερότητας. Διατηρούσε αμφιβολίες, ακόμα, αναφορικά με τη στρατιωτική έκβαση της επιχείρησης[138] αλλά και την τύχη των Ελλήνων που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία.[139]

Καθοριστικότερο, ίσως, ρόλο έπαιξαν οι προφορικές εγγυήσεις που δόθηκαν από τους Γερμανούς στο Στέμμα. Ο βασιλιάς είχε απαιτήσει εγγυήσεις από τον Κάιζερ για την εξασφάλιση από τον βουλγαρικό κίνδυνο αλλά και για την απόδοση της Βορείου Ηπείρου. Ο

---

[132] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 13.7: Στρέιτ (σημείωμα) με τίτλο «Το σχέδιο της μιας μεραρχίας».
[133] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 352-354.
[134] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 230.
[135] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 13.7: Grey προς Elliot (τηλεγράφημα), 20/5 Μαρτίου 1915.
[136] Μελάς, *ό.π.,* σ. 65.
[137] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 300.
[138] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 175.
[139] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 13.7: Συνομιλίες Στρέιτ με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, 16/1 Μαρτίου 1915.

Γουλιέλμος τηλεγράφησε στον γαμπρό του, όπως αποδεικνύεται από το έγγραφο του Silassy, την 6η Μαρτίου 1915. Η απάντησή του, όμως, δεν ήταν δεσμευτική και περιείχε «αόριστες» εγγυήσεις. Ήταν μόνο σαφής ως προς την παρότρυνση για τη συνέχιση της ελληνικής «ουδετερότητας».[140]

Το παραπάνω τηλεγράφημα του Γουλιέλμου και οι προφορικές εγγυήσεις του δεν επιδόθηκαν τυχαία εκείνες τις μέρες. Είχε προηγηθεί απόρρητο τηλεγράφημα της Σοφίας προς τον αδερφό της, στις 3 Μαρτίου 1915. Σε αυτό, η Σοφία παρακαλούσε τον Κάιζερ όσο το δυνατόν γρηγορότερα «να θέσει εις κίνηση το παν δια να ικανοποιηθούν οι ελληνικές απαιτήσεις απέναντι στην Τουρκία».[141]

Ο Βενιζέλος είχε αντιληφθεί ότι στην αλλαγή στάσης του Κωνσταντίνου είχε παίξει ρόλο και η Σοφία και σύμφωνα με την απόρρητη αναφορά του Silassy, που στάλθηκε μία ημέρα μετά την παραίτηση του πρωθυπουργού, ο Βενιζέλος λίγο πριν παραιτηθεί είπε στον βασιλιά ότι επηρεαζόταν από τη «γερμανίδα γυναίκα» του, η οποία είχε άλλωστε αναπτύξει στενές σχέσεις τόσο με τον Βούλγαρο όσο και με τον Γερμανό πρέσβη.[142]

Σε άκρως απόρρητο διπλωματικό έγγραφο, που απέστειλε ο αυστριακός πρέσβης στον νέο υπουργό Εξωτερικών της Αυστρίας, Stephan Burian, στις 17 Σεπτεμβρίου 1915, έγραψε πως οι προφορικές εγγυήσεις των Γερμανών, μετά από ελληνική πίεση, έγιναν γραπτές. Συνέχισε ο αυστριακός, πως την προηγούμενη μέρα (16 Σεπτεμβρίου 1915) ο Γερμανός πρέσβης, επέδωσε σχετικό μνημόνιο, με το οποίο η Γερμανία υποσχόταν τα εξής:

> «1) Μετά τη λήξη του πολέμου θα ασκήσει επιρροή στην Πύλη για να αναγνωρισθεί η κυριότητα της Ελλάδας στα νησιά Χίος, Σάμος και Μυτιλήνη. 2) Θα ενεργήσει στο ίδιο πνεύμα και για τα Δωδεκάνησα. 3) Η Γερμανία θα αναγνωρίσει τις ελληνικές κτήσεις, δεν δύναται όμως να εγγυηθεί, όπως ενδεχομένως να υπερασπίσει αυτές δια της βίας. 4) Θα μεσολαβήσει στην Κωνσταντινούπολη για τη βελτίωση της κατάστασης των Οθωμανών Ελλήνων, εφόσον αρκεί γι' αυτό η διπλωματική της επιρροή. 5) Η γερμανική κυβέρνηση θα υποστηρίξει οικονομικά την Ελλάδα και θα της παράσχει δάνειο, εφόσον οι οικονομικές δυνατότητες της το καθιστούν δυνατόν. 6) Η Ελλάδα δύναται να επεκταθεί στην Αλβανία. 7) Για την ουδετερότητά της, σε περίπτωση πολέμου μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας, θα λάβει η Ελλάδα τη Δοϊράνη και τη Γευγελή.

---

[140] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 313-315.
[141] Στο ίδιο, σσ. 341-342.
[142] Μελάς, *ό.π.*, σ. 33.

> Η παραπάνω συμφωνία οφείλει να παραμείνει αυστηρώς απόρρητη, θέτοντας τον όρο, ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου θα τηρήσει η Ελλάδα απέναντι των δύο αυτοκρατοριών ευμενή ουδετερότητα».[143]

Ο Silassy συνέχισε, περιγράφοντας την αντίδραση του βασιλιά, που για το πρώτο άρθρο σχολίασε ότι γινόταν αναφορά μόνο σε τρία νησιά. Στα άρθρα 4 και 5 η Γερμανία υποσχόταν λιγότερα από ό,τι πριν και τέλος ο όρος «ευμενής ουδετερότητα» ήταν αδύνατο να εφαρμοστεί γιατί θα οδηγούσε τη χώρα σε καταστροφή από την Αντάντ. Ο Silassy κατέληγε, σημειώνοντας πως οι εγγυήσεις της Γερμανίας «πράγματι ηχούν ως ειρωνεία».[144]

Το παραπάνω τηλεγράφημα έμεινε κρυφό από την κυβέρνηση και τη Βουλή. Ο Κωνσταντίνος εξοργίστηκε γιατί τα όσα έδινε η Γερμανία ως εγγυήσεις δεν ήταν παρά «κοροϊδία». Σύμφωνα με τον Ενεπεκίδη, ο βασιλιάς απέκρυψε από τον λαό αυτή την αλληλογραφία γιατί αν μάθαινε την «κοροϊδία» της Γερμανίας, θα τασσόταν σύσσωμος στο πλευρό του Βενιζέλου, με αποτέλεσμα να εγκαταλειφθεί η ουδετερότητα και η χώρα να εισέλθει στον πόλεμο με την Αντάντ.[145]

Η αοριστολογία των εγγυήσεων ώθησε τον Κωνσταντίνο, μέσω του Γερμανού πρέσβη Wilhelm von Mirbach, να ζητήσει σαφέστερες γερμανικές δεσμεύσεις. Ο Κάιζερ απάντησε στον Κωνσταντίνο με αρκετή κυνικότητα. Έγραψε σχετικά ο Silassy την 20η Σεπτεμβρίου 1915 πως η Γερμανία δεν μπορούσε να προχωρήσει σε περαιτέρω γραπτές εγγυήσεις γιατί πρώτα ήταν απαραίτητη η ρητή δέσμευση ουδετερότητας εκ μέρους της Ελλάδας. Ο Γουλιέλμος κατανοούσε τη δύσκολη θέση του γαμπρού του, εντούτοις τον καλούσε να δεσμευτεί προσωπικά και να δώσει τη συγκεκριμένη εγγύηση στη Γερμανία.[146]

Όμως, η Γερμανία είχε ήδη συμφωνήσει με τη Βουλγαρία και για τις παραχωρήσεις της σε αυτή. Συγκεκριμένα, θα αυξανόταν ο πληθυσμός της, από τον διαμελισμό της Σερβίας, κατά 2.000.000, ενώ σε βάρος της Ελλάδας κατά 250.000. Γι' αυτό, ο βασιλιάς τηλεγράφησε στις 9/22 Σεπτεμβρίου 1915 «παρακαλώντας τον αυτοκράτορα Γουλιέλμο, όπως τον προσανατολίσει ακριβώς σχετικά με τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί προς τη Βουλγαρία».[147]

Σε σχέση με τα παραπάνω, η τελική άρνηση του βασιλιά για συμμετοχή στην επιχείρηση της Καλλίπολης μπορεί να υποστηριχθεί και με βάση τις απαιτήσεις της Ρωσίας για την Κωνσταντινούπολη. Πιο συγκεκριμένα, η Ρωσία δεν επιθυμούσε την εμπλοκή της Ελλάδας

---

[143] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 316-317.
[144] Στο ίδιο, σσ. 317-318.
[145] Στο ίδιο, σσ. 320-321.
[146] Στο ίδιο, σσ. 324-325.
[147] Στο ίδιο, σσ. 325-326.

στα Δαρδανέλια και γι' αυτό ζητούσε επιμόνως από την Αγγλία και τη Γαλλία να της υποσχεθούν τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη με το πέρας της επιχείρησης, κάτι που αρνούνταν οι Αγγλογάλλοι μέχρι και την 12η Μαρτίου 1915 - αφού είχε παραιτηθεί η κυβέρνηση Βενιζέλου και είχε πάρει τη θέση της η κυβέρνηση Γούναρη - οπότε τελικά συμφώνησαν με τη Ρωσία.

Η παραίτηση του Βενιζέλου τον Μάρτιο του 1915 και η αποδοχή της από τον βασιλιά, πέραν της όποιας διαφωνίας για τη στάση της Ελλάδας στον παγκόσμιο πόλεμο, έδινε και μια νέα διάσταση στον Εθνικό Διχασμό. Η καθολική αποδοχή από την κοινή γνώμη του κόμματος των Φιλελευθέρων, πιθανώς εκλαμβανόταν ως απειλή από το Στέμμα. Αυτό ήγειρε ένα μείζον συνταγματικό πρόβλημα: ποιος θα είχε την ευθύνη να αποφασίσει τελικά για τα εθνικά θέματα; Ο εκλεγμένος πρωθυπουργός ή ο βασιλιάς;[148]

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ο θρόνος αναμειγνυόταν αδιάλειπτα στη χάραξη και την εφαρμογή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Αυτή η ανάμειξη ήταν κατάχρηση των βασιλικών προνομίων που προέβλεπε το Σύνταγμα, βάσει των οποίων ο βασιλιάς ήταν αναρμόδιος για την ενάσκηση εξωτερικής πολιτικής. Αυτή η βασιλική «κατάχρηση» είχε λάβει χαρακτήρα «εθιμικό» μέσω της παραδοσιακής πολιτικής πρακτικής.[149]

Στην πραγματικότητα, όμως, ο Βενιζέλος ήταν αυτός που αναβάθμισε τον ρόλο του ανώτατου άρχοντα στο πολίτευμα, σε αντίθεση με προηγούμενες επιλογές του Χαρίλαου Τρικούπη. Έτσι δημιουργήθηκε ένας διπολισμός στην πολιτική που οδήγησε τη χώρα σε μεγάλα πολιτειακά προβλήματα. Για τους λόγους που οδήγησαν τον Κρητικό πολιτικό σε αυτήν την αναβάθμιση του θεσμού της μοναρχίας μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν.[150]

Η πίστη του στην αριστοτελική άποψη ότι σημασία είχε, κυρίως, ο τρόπος λειτουργίας του πολιτεύματος και όχι η μορφή του, σε συνδυασμό με την προσπάθειά του να προσεταιριστεί τον θρόνο για να ικανοποιήσει προσωπικές του φιλοδοξίες ή ακόμα και το γεγονός ότι ήθελε να εξασφαλίσει την πλήρη σύμπνοια με τον μονάρχη για μελλοντικές αλυτρωτικές διεκδικήσεις, ήταν δύο πιθανοί λόγοι γι' αυτή του την επιλογή. Όταν, όμως, οι δύο πόλοι εξουσίας δεν μπόρεσαν να συνεργαστούν, το αποτέλεσμα για το πολίτευμα ήταν άκρως επιβαρυντικό.[151]

Άλλωστε, ο Κωνσταντίνος είχε δηλώσει τα ακόλουθα τον Μάιο του 1915: «Το Στέμμα είναι υπεράνω των κομμάτων. Ενδιαφέρεται για την εθνική πολιτική και αυτή εννοεί να

---

[148] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 231.
[149] Γιώργος Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο 1917-1918*, μετάφρ. Βασίλης Οικονομίδης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000, σσ. 102-103.
[150] Θάνος Βερέμης-Γιάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια: από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σσ. 540-542.
[151] Στο ίδιο.

ρυθμίζει».[152] Και λίγο μετά τις εκλογές του 1915: «Οι ψήφοι πρέπει να ζυγίζονται και όχι να αθροίζονται».[153] Θεωρούσε ξεκάθαρα, λοιπόν, ότι το Στέμμα προηγούταν του πρωθυπουργού και ότι ο τελευταίος όφειλε να ακολουθήσει τις αποφάσεις του και γι' αυτό μετά τη παραίτηση του Βενιζέλου σχολίασε προς τον Κάιζερ: «Τον ξεφορτώθηκα».[154]

Ο Βενιζέλος δεν ήταν πιθανό, κυρίως λόγω της προσωπικότητάς του αλλά και της μεγάλης αποδοχής του από την ελληνική κοινωνία, ότι συμμεριζόταν τα πιστεύω του βασιλιά. Η ευθεία αμφισβήτηση της παραδοσιακής πρακτικής του Στέμματος στα εξωτερικά ζητήματα και όχι μόνο, ήταν δεδομένη. Η νέα διαφωνία, επομένως, καραδοκούσε.[155]

Ασφαλώς, η απομάκρυνση του πρωθυπουργού προκάλεσε ποικίλα σχόλια εκ μέρους των Μεγάλων Δυνάμεων. Αναμενόμενα, οι Αγγλογάλλοι αντέδρασαν λεκτικά έντονα για την «απόλυση» του πρωθυπουργού, σε αντίθεση με τους Γερμανοαυστριακούς. Ο Clemenceau σχολίασε πως πίσω από έναν λαμπρό πολιτικό (σσ. Βενιζέλος) βρισκόταν ο «τευτονικής καταγωγής Δανός» (σσ. Κωνσταντίνος), ενώ ο Γάλλος βουλευτής Galli έγραψε πως ήταν λυπηρό να μην λαμβάνει την απόφαση η Ελλάδα να εισέλθει μαζί με την Αντάντ στην Κωνσταντινούπολη.[156] Επίσης, ο Έλληνας πρέσβης στο Παρίσι μετέφερε την απογοήτευση των Δυνάμεων της Αντάντ από την απομάκρυνση του Βενιζέλου.[157]

Αντιθέτως, στις 10 Μαρτίου 1915, ο αυστριακός πρέσβης σε τηλεγράφημα προς τον Burian έγραψε πως ο βασιλιάς, παρότι η αυτοπεποίθησή του δεν ήταν ιδιαιτέρως μεγάλη, βρήκε το «θάρρος» να αντιτάξει στον Βενιζέλο, στον λαό και κυρίως στον ίδιο του τον μεγαλοϊδεατισμό, την κοινή λογική και να ανατρέψει τη συμμαχία για την επιχείρηση των Δαρδανελίων. Τελειώνοντας, ο Silassy σημείωνε ότι, τελικά, ο Κωνσταντίνος «είχε ενεργήσει ως ένας Έλλην βασιλιάς!».[158]

Η διαδοχή της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων ήταν ένα ζήτημα που, όπως είχε υποστηρίξει και ο Βενιζέλος, έπρεπε να λυθεί με βασιλικό διάταγμα. Ο Κωνσταντίνος πρότεινε στον Αλέξανδρο Ζαΐμη να αναλάβει τον σχηματισμό της κυβέρνησης και ο τελευταίος ζήτησε την στήριξη των βουλευτών των Φιλελευθέρων για να το πράξει. Ο Βενιζέλος, όμως, πάρα τις διαβεβαιώσεις που είχε δώσει στον Elliot για το αντίθετο,[159] αρνήθηκε, καθώς η πολιτική που ήθελε να ακολουθήσει ο Ζαΐμης δεν ταυτιζόταν με τη δική

---

[152] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 306.
[153] Leon, *ό.π.*, σ. 244.
[154] Βερέμης, *Ο οραματιστής του εφικτού*, σ. 75.
[155] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 231.
[156] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 344-345.
[157] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 14.2: Ρωμανός προς Ζωγράφο (τηλεγράφημα), Αριθ. 234, Παρίσι, 8/21 Μαρτίου 1915.
[158] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 346-348.
[159] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 192.

του. Επιλέχθηκε τότε από τον βασιλιά ο δικηγόρος Δημήτριος Γούναρης για να σχηματίσει κυβέρνηση. Όπερ και εγένετο στις 10 Μαρτίου 1915.[160]

Τότε, ο Γούναρης και ο Στρέιτ θεώρησαν τον πρώην πρωθυπουργό ως οριστικά ηττημένο.[161] Γι' αυτό και η νέα κυβέρνηση προσπάθησε να αποδομήσει τον Βενιζέλο και την πολιτική του, με αποκορύφωμα τον υπαινιγμό ότι ήθελε να παραχωρήσει μέρος της Ελλάδας στη Βουλγαρία. Φυσικά, μιλούσαν για τα δύο υπομνήματα του πρώην πρωθυπουργού. Μετά από αυτά, ο Βενιζέλος δημοσίευσε τα υπομνήματά του και υποστήριξε ότι ο Κωνσταντίνος ήταν σύμφωνος με όσα του πρότεινε σε αυτά. Η κυβέρνηση απάντησε πως αυτό δεν ήταν αλήθεια και τότε ο Βενιζέλος απευθύνθηκε απευθείας στον Κωνσταντίνο, ζητώντας του να αποκαταστήσει την αλήθεια.[162]

Στην πραγματικότητα, η μικροπολιτική που ακολουθήθηκε είχε ως αποτέλεσμα, πέρα από την πόλωση στην ελληνική κοινωνία, να παράσχει ένα ισχυρό επιχείρημα στη Βουλγαρία για την παραχώρηση της Καβάλας από τη στιγμή που και ο ίδιος ο Έλληνας πρωθυπουργός το είχε προτείνει. Ο Εθνικός Διχασμός όδευε προς την κορύφωσή του.

Το γεγονός ότι ο Γούναρης είχε σπουδάσει στο Βερολίνο και υπήρξε στο παρελθόν υποστηρικτής του γερμανόφιλου Θεοτόκη, σε συνδυασμό με την τοποθέτηση στο υπουργείο Εξωτερικών του γαλλόφιλου Χριστάκη-Ζωγράφου[163] είχαν ως αποτέλεσμα να διατυπωθούν αντιφατικές εκτιμήσεις αναφορικά με την εξωτερική πολιτική που θα ακολουθούσε η νέα κυβέρνηση.

Αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων της νέας κυβέρνησης, ο γενικός πρόξενος στο Λονδίνο, Ιωάννης Σταυρίδης, πληροφόρησε πως στο αγγλικό υπουργικό συμβούλιο πολλοί υπουργοί συμφώνησαν να αποσυρθούν οριστικά οι όποιες υποσχέσεις είχαν δοθεί στην Ελλάδα για τη συμμετοχή της στο πλευρό της Αντάντ. Επίσης, ο πρέσβης Γεννάδιος ανέφερε πως ήταν έντονη η απογοήτευση στην Αγγλία, καθώς θεωρούσε την Ελλάδα ως το βαλκανικό εκείνο κράτος προς το οποίο ήταν αποφασισμένη να προσφέρει τα μεγαλύτερα ανταλλάγματα.[164]

Αντίθετα, ο Elliot σε τηλεγράφημά του στις 11 Μαρτίου 1915 μιλούσε για την «ανταντόφιλη» νέα κυβέρνηση, αιτιολογώντας πως ο Ζωγράφος του είπε ότι «η κυβέρνηση είναι το ίδιο πεπεισμένη με τον κύριο Βενιζέλο για την αναγκαιότητα της εγκατάλειψης, από

---

[160] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 307-309.
[161] Μελάς, *ό.π.*, σ. 103.
[162] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 309-315.
[163] Μελάς, *ό.π.*, σ. 106. «Ο μόνος μη φανατικός εναντίον της Αντάντ» τον χαρακτήριζε ο Μελάς, ενώ ο Θεοδούλου ως «γαλλόφιλο» και «γνωστό ανταντόφιλο», Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 192.
[164] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 318-319.

την Ελλάδα, της ουδετερότητας για χάρη των συμμάχων, αλλά διαφοροποιούταν από αυτόν ως προς την καταλληλότητα της παρούσας στιγμής».[165]

Η Γαλλία εξέφρασε την απογοήτευσή της μέσω του Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι, Άθωνα Ρωμάνου. Επίσης, από την Ρωσία ο πρέσβης Ίων Δραγούμης, την 18η Μαρτίου 1915, συνιστούσε στην ελληνική κυβέρνηση να δράσει άμεσα για να προλάβει τη Βουλγαρία, προκειμένου να έχει καλύτερη τύχη στο «Μακεδονικό».[166]

Από την άλλη, Αυστρία και Γερμανία προσδοκούσαν στη φιλική στάση της κυβέρνησης Γούναρη. Ο Silassy σε τηλεγράφημά του, στις 9/22 Μαρτίου 1915, αξιολογούσε το νέο κυβερνητικό σχήμα. Συγκεκριμένα, για τον Γούναρη έγραψε πως ήταν πολιτικός αντίπαλος του Βενιζέλου και τον χαρακτήριζε «βασιλόφρων» και «λίαν γερμανόφιλο».[167]

Τελικά, Αυστρία και Γερμανία δεν δικαιώθηκαν, καθώς και η νέα κυβέρνηση ανέλαβε την πρωτοβουλία για την προσέγγιση της Αντάντ. Η Αγγλία φρόντισε να διαμηνύσει, μέσω του Lloyd George στον Σταυρίδη, ότι όλες οι προτάσεις και τα ανταλλάγματα που είχε κατά καιρούς προτείνει στην Ελλάδα θα έπαυαν να ισχύουν οριστικά σε διάστημα δεκαπέντε ημερών, εάν η ελληνική κυβέρνηση δεν λάμβανε πρωτοβουλία και παρέμενε παθητική.[168]

Έτσι, στις 9/22 Μαρτίου 1915, ο Ζωγράφος μετέβη στη γαλλική πρεσβεία όπου συνάντησε πέραν του Γάλλου πρέσβη Deauville, τον Άγγλο Elliot και τον Ρώσο Demidof. Εκεί, τους ανακοίνωσε τη θέληση της Ελλάδας να τηρήσει αρχικά στάση ουδετερότητας υπέρ της Αντάντ και εν συνεχεία, με την εξασφάλιση της εδαφικής της ακεραιότητας από την βουλγαρική απειλή, θα συμμετείχε ενεργά με στρατεύματα στη Συνεννόηση.[169]

Η αντίδραση της Αγγλίας ήταν ευμενής απέναντι στην ελληνική απόφαση και μέσω του Elliot υποστήριξε ότι η πρόταση «είναι γνήσια και υπαγορεύεται από τρία κίνητρα: να ικανοποιήσει την κοινή γνώμη, να καταστρέψει τον κ. Βενιζέλο και να προλάβει του Βούλγαρους». Ωστόσο, δύσπιστες παρέμεναν η Ρωσία και η Γαλλία, παρατηρώντας ότι η αποδοχή της ελληνικής πρότασης εξαρτιόταν από τις εξελίξεις με τη Βουλγαρία.[170]

Η απάντηση των Δυνάμεων δόθηκε στις 12 Απριλίου και δεν εγγυόταν την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας.[171] Μετά από δύο ημέρες, ο πρωθυπουργός, έκανε νέα πρόταση στη Συνεννόηση. Οι όροι, τους οποίους έθεσε ήταν τέσσερις: α) εγγυήσεις της εδαφικής ακεραιότητας τόσο της ηπειρωτικής όσο και της νησιωτικής Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένου

---

[165] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 195.
[166] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 318-319.
[167] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 366.
[168] Leon, *ό.π.*, σσ. 144-147.
[169] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 321.
[170] Θεοδούλου, *ό.π.*, σσ. 196-197.
[171] Στο ίδιο, σ. 200.

του ζητήματος της Βορείου Ηπείρου, β) θα έπρεπε να επιδιωχθεί με τον πόλεμο η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γ) οι στρατιωτικές επιχειρήσεις θα διεξάγονταν από τον ελληνικό στρατό μέχρι τα όρια της ευρωπαϊκής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο η Βουλγαρία θα έμενε ουδέτερη και τέλος, δ) θα προσδιορίζονταν οι εδαφικές παραχωρήσεις στην Ελλάδα στη Μικρασία και αλλού.[172]

Όμως, οι Δυνάμεις συνέχισαν να μην εγγυώνται την ακεραιότητα της χώρας. Μάλιστα, ο υπουργός εξωτερικών της Γαλλίας, Theophile Déclassé, θεωρούσε πως η ελληνική πρόταση ήταν μόνο μία προσωπική πρόταση του Ζωγράφου και τίποτα περισσότερο.[173] Ήδη είχαν αρχίσει διαπραγματεύσεις για πιθανή εμπλοκή της Ιταλίας, η οποία είχε βλέψεις στη Μικρασία. Ακόμα, η Ρωσία, έχοντας λάβει υπόσχεση για την Κωνσταντινούπολη, ήταν έτοιμη να ενισχύσει την αγγλογαλλική επιχείρηση με χερσαίες δυνάμεις. Το σημαντικότερο, όμως, ήταν ότι οι πρέσβεις των Δυνάμεων διαπίστωναν μία ασυνέχεια σε όσα δήλωνε η κυβέρνηση και ο Κωνσταντίνος. Η δυσπιστία μεταξύ Ελλάδας και Αντάντ ήταν γεγονός.[174]

Εν προκειμένω, ο Ρώσος πρέσβης Demidof, τηλεγράφησε στον υπουργό Εξωτερικών Sazonov πως όσο παρέμενε ουδέτερη η Βουλγαρία, ο βασιλιάς, με τη σύμφωνη γνώμη του Δούσμανη, δεν επιθυμούσε την εμπλοκή της Ελλάδας παρά τα όσα είχε υποστηρίξει επίσημα ο Γούναρης.[175]

Οι επιφυλάξεις του βασιλιά και του αρχηγού του στρατιωτικού επιτελείου για τη συμμετοχή της Ελλάδας χωρίς να έχει εξασφαλιστεί πρώτα η στάση της Βουλγαρίας, ώθησαν την κυβέρνηση στην υποβολή νέας πρότασης προς τη Συνεννόηση την 7η/20η Απριλίου 1915, στην οποία υπολόγιζαν πως ο τουρκικός και βουλγαρικός στρατός ανερχόταν συνολικά σε 750.000 άνδρες (350.000 και 400.000 αντίστοιχα).[176]

Για να μπορούσε, λοιπόν, να λάβει μέρος η Ελλάδα με στρατό που άγγιζε τους 250.000 άνδρες θα χρειαζόταν τη συνδρομή της Αντάντ με 500.000 στρατιώτες. Ωστόσο, η Συνεννόηση δεν απάντησε στα νέα αιτήματα της Ελλάδας γιατί είχε ήδη συμφωνήσει με την Ιταλία, όπως προκύπτει από το τηλεγράφημα της 17ης/30ης Απριλίου 1915, του πρέσβη Ρωμάνου στον Ζωγράφο, με το οποίο ανέφερε πως το Αιγαίο κινδύνευε να πέσει σε ιταλικά χέρια και πως η Ελλάδα όφειλε να λάβει τάχιστα ενεργό μέρος στην επιχείρηση (της Καλλίπολης).[177]

---

[172] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Γούναρης προς πρέσβεις Δυνάμεων (τηλεγράφημα), Αριθ. 3361, Αθήνα, 1/14 Απριλίου 1915.
[173] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Ρωμανός προς Ζωγράφο (τηλεγράφημα), Αριθ. 434, Παρίσι, 17/30 Απριλίου 1915.
[174] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 386-387.
[175] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 325-327.
[176] Στο ίδιο, σ. 327.
[177] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Ρωμανός προς Ζωγράφο (τηλεγράφημα), Αριθ. 3990, Παρίσι, 17/30 Απριλίου 1915.

Ακόμα ένα σημαντικό διπλωματικό γεγονός έλαβε χώρα την ίδια ημέρα με το τηλεγράφημα του Ρωμάνου. Ήταν η συνάντηση του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών με τον εκπρόσωπο του αντίστοιχου γαλλικού υπουργείου. Ο Jean Guillemen ενημέρωσε τον Ζωγράφο πως οι ελληνικές προτάσεις επρόκειτο να απορριφθούν από τη Συνεννόηση, κυρίως γιατί ζητούνταν εγγυήσεις από ελληνικής πλευράς για εδαφική ακεραιότητα ακόμα και μετά τη λήξη του πολέμου.[178] Για τις Δυνάμεις αυτό σήμαινε συνεχή δέσμευση στο βαλκανικό πρόβλημα αλλά και πιθανή εμπλοκή τους σε πόλεμο χωρίς δική τους υπαιτιότητα. Φυσικά, όπως και το 1897, καμία μεγάλη δύναμη δεν θα συρόταν στον πόλεμο για να εξυπηρετήσει συμφέροντα μιας μικρής χώρας, κάτι που δεν θα έκαναν και σε αυτή την περίπτωση.

Ο Guillemen αντιπρότεινε τη συμμετοχή της Ελλάδας στα Δαρδανέλια με όλο της τον στόλο και 15.000 μαχητές, με δεδομένη την εξασφάλιση της εδαφικής της ακεραιότητας κατά τη διάρκεια της επιχείρησης. Ο Ζωγράφος αποδέχτηκε την πρόταση. Η απάντηση, όμως, του Κωνσταντίνου στον Γάλλο διπλωμάτη, ήταν πως όσο η Βουλγαρία έμενε ουδέτερη το ίδιο ήταν υποχρεωμένη να κάνει και η Ελλάδα.[179] Έγραψε σε απόρρητο τηλεγράφημά του ο Silassy, στις 9 Μαΐου 1915: «Ο Ζωγράφος επιμένει να γίνει δεκτή η πρόταση. Βασιλιάς και πρωθυπουργός είναι μέχρι στιγμής απορριπτικοί».[180]

Ο Guillemen ενημέρωσε, ως όφειλε, αμέσως τον υπουργό του, Déclassé. Η εντύπωση του τελευταίου ήταν πως ο Κωνσταντίνος δεν ήθελε με κανέναν τρόπο να βγει από την ουδετερότητα και εύρισκε πρόσχημα τον βουλγαρικό κίνδυνο. Ο ίδιος ο βασιλιάς απάντησε στις 2 Μαΐου 1915, σε έντονο ύφος, πως είχε εμπιστοσύνη στις Δυνάμεις της Συνεννόησης ότι θα εξασφάλιζαν τη χώρα του από τον εν λόγω κίνδυνο κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά μετά από αυτόν η «ισχυρή και ακούραστη» Βουλγαρία θα επιτιθόταν εναντίον της Ελλάδας.[181] Την ίδια ημέρα, ο Θεοτόκης είχε τηλεγραφήσει από το Βερολίνο για να αναφέρει την έντονη ανησυχία του αλλά και τον μεγάλο κίνδυνο που διέτρεχαν οι σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας από την αλλαγή στάσης της πρώτης και την προσέγγισή της στην Αντάντ.[182]

Ο Ζωγράφος, όταν ο Silassy του έδωσε συγχαρητήρια για την αμετάκλητη απόφαση περί ελληνικής ουδετερότητας, δεν τα δέχθηκε και του απάντησε ότι ήταν «καταλυπημένος» γιατί η Βουλγαρία θα συμμετείχε στα Δαρδανέλια στη θέση της Ελλάδας και γι' αυτό θα μεγάλωνε, ενώ η Ελλάδα δεν θα κατόρθωνε να λύσει τα προβλήματα του ελληνισμού που

---

[178] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 328.
[179] Στο ίδιο, σσ. 328-329.
[180] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 391.
[181] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 329-330.
[182] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 14.2: Θεοτόκης προς Ζωγράφο (τηλεγράφημα), Βερολίνο, 19/2 Μαΐου 1915.

«υποφέρει» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.[183]

Στην πραγματικότητα, η απογοήτευση του υπουργού ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής της Αντάντ που έδινε προτεραιότητα στη συμμαχία με τη Βουλγαρία, θεωρώντας πως η θαλάσσια Ελλάδα ήταν ούτως ή άλλως εύκολο να κυριευθεί από τον πανίσχυρο στόλο της. Για αυτό και αναπτύχθηκε ένα «διαπραγματευτικό παζάρι», με ελληνικά εδάφη να διακυβεύονται χωρίς τη γνώση της ελληνικής κυβέρνησης. Όταν το πληροφορήθηκε το υπουργείο Εξωτερικών συνέταξε υπόμνημα διαμαρτυρίας προς το αγγλικό υπουργείο, με αποτέλεσμα να λάβει την κατευναστική απάντηση από Αγγλία και Γαλλία ότι δεν θα έκαναν κάτι χωρίς να υπολογίσουν την ελληνική κυβέρνηση.[184]

Στην απώλεια της Ελλάδας, η Αντάντ αντέταξε τη συμμαχία με την Ιταλία. Ως αντίβαρο, η Γερμανία προσέφερε στην Ελλάδα την Αλβανία. Έγραψε ο Silassy, στις 9/22 Μαΐου 1915, ότι ο Γερμανός πρέσβης είχε λάβει εντολή να προσφέρει στον βασιλιά και την κυβέρνηση ολόκληρη την Αλβανία μέχρι το Δυρράχιο για να διατηρήσει η Ελλάδα την «ευμενή ουδετερότητα».[185]

Τον Μάιο του 1915, ο Κωνσταντίνος αρρώστησε και πολλοί καταλόγισαν την ασθένεια σε υπαιτιότητα του Βενιζέλου, γιατί «είχε στενοχωρήσει τον Βασιλιά».[186] Ως συνήθως, οι πολιτικοί που διεκδικούσαν την ψήφο του λαού μηχανεύτηκαν πολλά μέσα προκειμένου να τον πείσουν να τους εμπιστευτεί έναντι των αντιπάλων τους. Έτσι έγινε και τότε. Εν τέλει, οι Φιλελεύθεροι εξασφάλισαν άνετη πλειοψηφία στη Βουλή στις εκλογές που ακολούθησαν.[187]

Στο εξής η χώρα χωρίστηκε ανάμεσα σε αυτούς που πρόκριναν τη σύμπραξη με την Αντάντ και σε εκείνους που τάσσονταν υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων. Ο Τύπος διχάστηκε, επίσης, γράφοντας απρέπειες σε βάρος των δύο προσωπικοτήτων. Χαρακτηριστικά, ο Βενιζέλος αποκαλούταν «ταραξίας», «εγκληματίας», «υστερικός» κλπ., ενώ η Αθήνα είχε μετατραπεί από τους διπλωμάτες των δύο συνασπισμών σε εστία φημολογιών και σκευωριών.[188]

Η νέα κυβέρνηση σχηματίστηκε τελικά την 17η/30η Αυγούστου 1915 με σχεδόν την ίδια σύνθεση με αυτή που διαλύθηκε από την παραίτηση του Βενιζέλου. Η σπουδαιότερη αλλαγή ήταν η ανάληψη του υπουργείου Στρατιωτικών από τον αντιστράτηγο Παναγιώτη Δαγκλή, στη θέση του Βενιζέλου.[189] Ο πρωθυπουργός, έχοντας νωπή και ισχυρή λαϊκή εντολή, δεν

---

[183] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 390-391.
[184] Θεοδούλου, *ό.π.*, σσ. 211-217.
[185] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 395.
[186] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 335-336.
[187] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 230.
[188] Γιώργος Αναστασιάδης, *Αντιβενιζελικοί λίβελοι*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 5.
[189] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 60.

ήταν διατεθειμένος να επιτρέψει βασιλικές παρεμβάσεις στην ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.[190]

Αντιθέτως, ο Κωνσταντίνος, θεωρώντας αναμφισβήτητη τη δύναμη του Στέμματος και έχοντας στο πλευρό του τη δεδομένη στήριξη του στρατού, που σαφώς επηρεαζόταν από κωνσταντινικούς αξιωματικούς που κυριαρχούσαν τότε,[191] δεν θα υποχωρούσε στα όσα του υποδείκνυε ο Βενιζέλος. Το νομοτελειακό αποτέλεσμα ήταν η κορύφωση του Εθνικού Διχασμού, που οι προεκτάσεις του έμελλε να διατηρηθούν μέχρι το κατώφλι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.[192]

Για έναν μήνα περίπου, οι σχέσεις των δύο ανδρών διακρίνονταν από αμοιβαία καχυποψία και επιφυλακτικότητα. Ο Κωνσταντίνος είχε αναπτύξει αλληλογραφία με τη γερμανική κυβέρνηση εν αγνοία του Βενιζέλου και ευελπιστούσε να απομακρυνθεί σύντομα ο πρωθυπουργός.[193] Από την άλλη, ο πρωθυπουργός είχε διακόψει τις σχέσεις του με το Γενικό Επιτελείο, θέλοντας να αποφύγει προστριβές με τους στρατιωτικούς και γι' αυτό όρισε τον Δαγκλή ως υπουργό τους.[194]

3. Η οξύτερη φάση του Εθνικού Διχασμού: Η ελληνοσερβική συνθήκη και πάλι στο προσκήνιο

Η άποψη του βασιλιά και των υποστηρικτών του περί της έκβασης του πολέμου δικαιωνόταν τόσο στρατιωτικά, όσο και διπλωματικά. Πράγματι, στο πεδίο της μάχης οι ρωσικές δυνάμεις είχαν ηττηθεί και ο αγγλογαλλικός στόλος απέτυχε στα Δαρδανέλια.[195] Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, οι πρέσβεις της Αντάντ προσέγγιζαν τη Βουλγαρία, προσφέροντας της ως αντάλλαγμα την Καβάλα, αγνοώντας πως ο Φερδινάνδος είχε δεσμευτεί στους Γερμανοαυστριακούς ήδη από την 4η/17η Ιουλίου 1915.[196]

Η εφαρμογή της διμερούς συνθήκης Ελλάδας-Σερβίας επανήλθε στο προσκήνιο λόγω της αναμενόμενης βουλγαρικής επίθεσης στη Σερβία. Ο Ναούμ πληροφορούσε από τη Σόφια, στις 10/23 Ιουλίου 1915, ότι Βούλγαροι κομιτατζήδες με πυρομαχικά και βόμβες μετέβαιναν στην περιοχή της σερβικής Μακεδονίας.[197]

---

[190] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σσ. 341-342.
[191] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 232.
[192] Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η παράταση του Διχασμού*, Πατάκης, Αθήνα 2017, σ. 452.
[193] Leon, *ό.π.,* σσ. 200-209, 216-218, 232-233.
[194] Γιώργος Μαυρογορδάτος, «Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου», Θάνος Βερέμης-Ηλίας Νικολακόπουλος (επίμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 161.
[195] Στο ίδιο, σ. 156.
[196] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 340, 344.
[197] ΥΔΙΑ, φάκ. Α.ΑΑΚ 4: Ναούμ προς Βενιζέλο (τηλεγράφημα), Σόφια, 10/23 Ιουλίου 1915.

Ο πρωθυπουργός θεωρούσε σε ισχύ τη συνθήκη, ενώ ο βασιλιάς δεν συμφωνούσε με την προοπτική της επίθεσης εναντίον της Βουλγαρίας, εφόσον αυτή επιτίθετο μαζί με την Αυστρία και τη Γερμανία στη Σερβία. Το επιχείρημα του Κωνσταντίνου ήταν πως από τη στιγμή που, σε περίπτωση επίθεσης της Βουλγαρίας στην Ελλάδα, η Σερβία δεν θα μπορούσε να παρατάξει 150.000 στρατό όπως είχε συμφωνηθεί, η Διμερής Συνθήκη δεν βρισκόταν σε ισχύ.[198]

Οι αποκλίνουσες απόψεις των δύο ανδρών αποτυπώθηκαν και στο τηλεγράφημα του Βούλγαρου πρέσβη στην Αθήνα, Passarof, ο οποίος την 13/26 Αυγούστου 1915 έγραψε χαρακτηριστικά προς τον υπουργό του: «Υπάρχουν εδώ δύο κυβερνήσεις: ο Βασιλιάς και ο Βενιζέλος. Η Αντάντ διαπραγματεύεται με τον Βενιζέλο. Οι αντιπρόσωποι των κεντρικών Δυνάμεων με τον Βασιλιά».[199] Η Βουλγαρία, που λόγω της θέσης της ανάμεσα σε Σερβία και Δαρδανέλια αποτελούσε το μήλο της έριδας για την Αντάντ και τις Κεντρικές Δυνάμεις,[200] την 24η Αυγούστου/6η Σεπτεμβρίου του 1915, οριστικοποίησε τη συμμετοχή της στον γερμανικό συνασπισμό εναντίον της Σερβίας.[201]

Την μεθεπόμενη ημέρα ο Ναούμ, ειδοποίησε την κυβέρνηση πως πραγματοποιούταν μερική επιστράτευση. Η Σερβία, ως γνωστόν, δεν μπορούσε να παρατάξει τη δύναμη των 150.000 στρατιωτών που όριζε η Συνθήκη Αμοιβαίας Συνεργασίας του 1913 καθώς ήδη βρισκόταν σε πόλεμο με τους Γερμανοαυστριακούς. Γι' αυτό και ο Βενιζέλος, στις 8/21 Σεπτεμβρίου 1915, πρότεινε στους πρέσβεις της Συνεννόησης την αντικατάσταση αυτών των στρατιωτών που αδυνατούσε να παρατάξει η Σερβία από την Αντάντ σε «περίπτωση πολέμου δύο κρατών κατά της Βουλγαρίας».[202]

Ο Κωνσταντίνος ενημερώθηκε γι' αυτήν την πρόταση και φαίνεται, αρχικά, να την αποδέχθηκε. Όμως, την ίδια μέρα άλλαξε γνώμη. Έτσι, ειδοποίησε τον πρωθυπουργό να μην κοινοποιήσει στην Αντάντ την ελληνική πρόταση. Ο Βενιζέλος απάντησε πως οι Δυνάμεις είχαν ήδη ειδοποιηθεί και είχαν θετική στάση απέναντι στην πρωτοβουλία των Ελλήνων.[203] Επίσης, σύμφωνα με τον Βεντήρη, ο πρωθυπουργός τόνισε προς τον απεσταλμένο του βασιλιά πως, ακόμα και αν δεν είχε ήδη κάνει το διάβημα, δεν θα τον εμπόδιζε η γνώμη του Κωνσταντίνου γιατί ως κυβερνήτης είχε ανάγκη να γνωρίζει τις προθέσεις των Δυνάμεων.[204]

Ο Κωνσταντίνος άλλαξε άποψη και λίγες ημέρες μετά φαίνεται ότι είχε διαβεβαιώσει τον

---

[198] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 375-376.
[199] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 354.
[200] Βερέμης, *Βαλκάνια*, σ. 52.
[201] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 231.
[202] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 14.2, Βενιζέλος προς πρέσβεις Αντάντ (σημείωμα), Αθήνα, 8/21 Σεπτεμβρίου 1915.
[203] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 233.
[204] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 1, σ. 359.

Βούλγαρο πρέσβη στην Αθήνα, Passarof, για τη διατήρηση της ουδετερότητας της χώρας του στην επίθεση των Βουλγάρων εναντίον των Σέρβων. Σε τηλεγράφημα του Αυστριακού πρεσβευτή της Σόφιας, κόμη Tarnovski, που στάλθηκε στις 12/25 Σεπτεμβρίου 1915, υποστηρίχθηκε πως ο βασιλιάς είπε στον Passarof ότι η Ελλάδα θα έμενε ουδέτερη εφόσον η περιοχή Γευγελής-Δοϊράνης δεν θα κυριευόταν από τον βουλγαρικό στρατό. Συνέχιζε ο αυστριακός, γράφοντας πως ο Κωνσταντίνος άφησε να εννοηθεί ότι είχε την πρόθεση να «εγκαταλείψει τον Βενιζέλο».[205] Άλλωστε, η μη συνεννόηση με τον πρωθυπουργό ήταν αυτή που δεν του επέτρεπε να διακηρύξει την ουδετερότητα και επίσημα, όπως του ζητούσε η Γερμανία.[206]

Την αντίδραση της Αυστρίας αναφορικά με τη στάση του Κωνσταντίνου, εξέφρασε ο Burian, καθώς ζήτησε από τον πρέσβη του, στις 12/25 Σεπτεμβρίου 1915, να κοινοποιήσει στον Κωνσταντίνο πως είναι «άκρως ικανοποιημένος» από την εξασφάλιση της ελληνικής ουδετερότητας και να τον διαβεβαιώσει πως η βουλγαρική επιστράτευση δεν απειλούσε την Ελλάδα γιατί «κινείται εις μια εντελώς άλλη κατεύθυνση».[207]

Η απόβαση των αγγλικών και γαλλικών Δυνάμεων στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, μετά την έγκριση της πρότασης του Βενιζέλου, είχε αρχίσει λίγο πριν ο τελευταίος παραιτηθεί, για δεύτερη φορά, από την πρωθυπουργία στις 22/5 Οκτωβρίου 1915.[208] Στην πραγματικότητα, ο Κωνσταντίνος είχε λάβει νωρίτερα την απόφαση να απολύσει τον Βενιζέλο. Αυτό που αναζητούσε ήταν η κατάλληλη αφορμή και αυτή δόθηκε με την προτροπή του πρωθυπουργού να τηρήσει η Ελλάδα τη συμμαχία με τη Σερβία. Το ότι είχε προαποφασιστεί η απομάκρυνση του Βενιζέλου, αποδεικνύεται από έγγραφο του Αυστριακού πρέσβη προς στον υπουργό του, την 16η/29η Σεπτεμβρίου 1915, δηλαδή μία εβδομάδα νωρίτερα από την παραίτηση του πρωθυπουργού. Σημείωνε, ο αυστριακός διπλωμάτης πως ο Κωνσταντίνος είχε την πρόθεση να απολύσει τον Βενιζέλο.[209]

Μία ημέρα πριν την παραίτηση του πρωθυπουργού, είχε προηγηθεί οξύτατη συζήτηση στη Βουλή με πρωταγωνιστές τον Γ. Θεοτόκη, τον Δ. Γούναρη και τον Δ. Ράλλη, με αφορμή την απόβαση των συμμαχικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη. Ο Βενιζέλος, μετά από πολύωρη συνεδρίαση, έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή όχι όμως με μεγάλη πλειοψηφία (142 υπέρ, 102 κατά). Ο Κωνσταντίνος μετά από τη συνεδρίαση, κάλεσε τον πρωθυπουργό και του είπε πως δεν ήταν σύμφωνος με τα όσα είπε στη Βουλή, για να λάβει

---

[205] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 378-379.
[206] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 64, υποσ. 68.
[207] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 380-381.
[208] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 233.
[209] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 410-411.

την απάντηση πως σύμφωνα με το πολίτευμα δεν μπορούσε να διαφωνήσει ο βασιλιάς από τη στιγμή που η πολιτική του είχε εγκριθεί από τον λαό και τη Βουλή.[210]

Μετά από αυτά, ο Βενιζέλος παραιτήθηκε, δηλώνοντας ότι εάν οι εξωτερικές περιστάσεις ήταν καλύτερες θα αναλάμβανε αγώνα για τη διαφύλαξη του Συντάγματος. Η απομάκρυνσή του, ανακούφισε τον βασιλιά που τηλεγράφησε στον Γουλιέλμο, θριαμβολογώντας.[211]

Ωστόσο, η Αντάντ δεν πτοήθηκε από την εκδίωξη του Έλληνα πρωθυπουργού και συνέχισε να αποβιβάζει στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη. Η σύλληψη της περίφημης ιδέας του Βενιζέλου ήταν η εξής: αφού η Σερβία δεν μπορούσε να διαθέσει, σε βοήθεια της Ελλάδας, 150.000 στρατό σύμφωνα με τη «Στρατιωτική Σύμβαση» του 1913, ο πρωθυπουργός προσκάλεσε τους Αγγλογάλλους προς αναπλήρωση των στρατιωτικών δυνάμεων,[212] δημιουργώντας ταυτόχρονα ένα τετελεσμένο γεγονός βαρύνουσας σημασίας.[213]

Όμως, οι Αγγλογάλλοι αποβιβάστηκαν ξαφνικά, παρότι η συμφωνία ήταν ότι θα έρχονταν μόνο για τη διεξαγωγή πολέμου με τη Βουλγαρία. Την κατάσταση χειροτέρεψε η δήλωση Grey, ότι «η Αντάντ δεν είναι βέβαιο ότι θα χρησιμοποιηθεί κατά της Σερβίας». Αυτό δημιούργησε στην ελληνική κοινωνία τον φόβο ότι οι Αγγλογάλλοι αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη με σκοπό να την παραχωρήσουν στη Βουλγαρία.[214]

Ο Βενιζέλος κατηγορήθηκε για την παρουσία των αγγλογαλλικών στρατευμάτων σε εθνικό έδαφος, χωρίς προηγουμένως να έχει ψηφιστεί σχετικός νόμος, με σκοπό να εκθρονίσει τον βασιλιά.[215] Ο πρωθυπουργός αντέταξε πως έτσι κι αλλιώς η απόβαση της Αντάντ θα γινόταν. Την 8η/21η Οκτωβρίου 1915 έγραψε ο Silassy πως «η απόβαση των στρατευμάτων της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη δεν αποτέλεσε για κανέναν μεγάλη έκπληξη, αφού μιλούσαν προηγουμένως για πολύ καιρό για αυτήν». Κλείνοντας, ο διπλωμάτης, θεωρούσε πως πίσω από την απόβαση κρυβόταν συνεννόηση του Βενιζέλου με την Αντάντ χωρίς να το γνωρίζει ο βασιλιάς.[216]

Στις 13/26 Νοεμβρίου 1915, οι πρέσβεις της Αντάντ ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση την ελεύθερη χρήση των τρένων και των ελληνικών δρόμων αλλά και το δικαίωμα να αναζητούν και να καταστρέφουν εχθρικά προς την Αντάντ υποβρύχια στα

---

[210] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σσ. 65-67.
[211] Στο ίδιο, σ. 68.
[212] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 100.
[213] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 62.
[214] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 419.
[215] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 63.
[216] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 421-422.

χωρικά ύδατα της Ελλάδας.[217] Η ελληνική απάντηση στα παραπάνω αιτήματα - η Ελλάδα πρότεινε οι δύο αντίπαλοι συνασπισμοί να προσδιορίσουν τις στρατιωτικές ανάγκες τους σεβόμενοι την ουδετερότητα της χώρας - είχε σαν αποτέλεσμα στο ελληνικό έδαφος και στις ελληνικές θάλασσες να αρχίσουν να διεξάγονται επιχειρήσεις, τη στιγμή που η ελληνική κυβέρνηση διακήρυττε ότι και οι δύο αντίπαλοι συνασπισμοί παραβίαζαν την ουδετερότητά της.[218] Για παράδειγμα, στις 2/15 Δεκεμβρίου, οι Γάλλοι έθεσαν σε κυκλοφορία αμαξοστοιχία χωρίς να έχουν πάρει την άδεια του σταθμάρχη, στη Θεσσαλονίκη[219] ενώ την ίδια ημέρα γαλλικό ανιχνευτικό πλοίο διενήργησε «αυστηρότατη νηοψία διάρκειας τριών ωρών», στα Χανιά, σε εμπορικό ατμόπλοιο.[220]

Μετά την πτώση του Βενιζέλου ο βασιλιάς ζήτησε από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη να σχηματίσει το νέο κυβερνητικό σχήμα. Ο Ζαΐμης ήταν θετικά διακείμενος στην Αντάντ αλλά ταυτόχρονα και έμπιστος του βασιλιά.[221] Η κυβέρνηση που σχηματίστηκε έμεινε στην ιστορία ως «η κυβέρνηση των Προέδρων»[222] γιατί υπουργικούς θώκους κατέλαβαν, έπειτα από βασιλική επιθυμία,[223] τέσσερις πρώην πρωθυπουργοί. Συγκεκριμένα, ο Δημήτριος Γούναρης το υπουργείο Εσωτερικών, ο Γεώργιος Θεοτόκης το Παιδείας και Οικονομίας, ο Δημήτριος Ράλλης το Δικαιοσύνης και τέλος το Εξωτερικών ανέλαβε ο ίδιος ο Ζαΐμης.

Τα υπόλοιπα υπουργεία κατανεμήθηκαν ως εξής: Στέφανος Δραγούμης το Οικονομικών, ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης το Ναυτιλίας και Ιωάννης Γιαννακίτσας το Πολέμου. Ο Elliot, σχολίασε σε τηλεγράφημά του ότι ο Ζαΐμης, Ράλλης και Κουντουριώτης ήταν φίλοι της Αντάντ, ενώ Θεοτόκης και Γούναρης έκλιναν προς την αντίθετη κατεύθυνση. Επεσήμαινε επίσης, πως τους ανωτέρω ένωνε η ανάγκη απομάκρυνσης του Βενιζέλου και προέβλεψε ότι δεν πρόκειται να αντέξουν για καιρό μαζί.[224]

Η νέα κυβέρνηση παρουσιάστηκε στη Βουλή στις 28 Σεπτεμβρίου/10 Οκτωβρίου και δήλωσε ότι θα διατηρούσε την ένοπλη ουδετερότητα.[225] Η Αντάντ, όμως, ήθελε τη βοήθεια της Ελλάδας γιατί αναγνώριζε πως η Σερβία κινδύνευε ταυτόχρονα από τη Βουλγαρία και την

---

[217] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/5: Σκουλούδης προς ελληνική πρεσβεία Παρισίων (τηλεγράφημα), Αθήνα, 13/26 Νοεμβρίου 1915.
[218] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 234.
[219] ΥΔΙΑ, φάκ. Α.ΑΑΚ 10: Μεσσαλάς προς Δούσμανη (τηλεγράφημα), Θεσσαλονίκη, 2/15 Δεκεμβρίου 1915.
[220] ΥΔΙΑ, φάκ. Α.ΑΑΚ 10: Λιμενικός επιθεωρητής Λέων προς υπουργείο Εξωτερικών (τηλεγράφημα), Αριθ. 1033, Χανιά, 2/15 Δεκεμβρίου 1915.
[221] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 255.
[222] Στο ίδιο.
[223] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 68.
[224] Θεοδούλου, *ό.π.*, σσ. 255-256.
[225] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 70.

Αυστρία. Η απάντηση του πρωθυπουργού ήταν ότι η ελληνοσερβική συνθήκη δεν ίσχυε από τη στιγμή που η Γερμανία ενεπλάκη στον πόλεμο.[226]

Η Βρετανία αποφάσισε να παίξει το τελευταίο της χαρτί, στις 16 Οκτωβρίου 1915, όταν προσέφερε την Κύπρο ως αντάλλαγμα στην Ελλάδα «ανεξαρτήτως από το αποτέλεσμα του πολέμου». Η ελληνική απάντηση ήταν και πάλι αρνητική, κάτι που εξόργισε την Αντάντ.[227]

Στις 3 Νοεμβρίου 1915, έπειτα από επεισόδιο που προκλήθηκε στη Βουλή ανάμεσα στον υπουργό Πολέμου Γιαννακίτσα και σε ένα βενιζελικό βουλευτή σχετικά με νομοσχέδιο που χορηγούσε υψηλά επιδόματα σε ανώτερους αξιωματικούς κατά τη διάρκεια της επιστράτευσης, οι Φιλελεύθεροι πρότειναν στη Βουλή να εκφράσει τη λύπη της για το συμβάν. Η πόλωση ανάμεσα σε Ράλλη, Γούναρη, Θεοτόκη και στους βενιζελικούς οδήγησε την κυβέρνηση να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης. Η επακόλουθη ήττα της με 147 έναντι 114 ψήφων, οδήγησε τον Ζαΐμη σε παραίτηση την ίδια ημέρα.[228]

Μετά την παραίτηση Ζαΐμη, ο Κωνσταντίνος κάλεσε τον γηραιό Στέφανο Σκουλούδη να σχηματίσει κυβέρνηση. Η «κυβέρνηση των γερόντων», όπως έμεινε γνωστή, είχε σχεδόν την ίδια σύνθεση με την προηγούμενη. Μόνο το υπουργείο Παιδείας είχε περάσει στα χέρια του Α. Μιχελιδάκη, ενώ ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε κρατήσει το υπουργείο Εξωτερικών.[229]

Την 11η Νοεμβρίου 1915 διαλύθηκε η Βουλή και προκηρύχτηκαν εκλογές για τη 19η Δεκεμβρίου. Η παράταξη των Φιλελευθέρων δεν συμμετείχε στις εκλογές, ανεγείροντας θέματα αντισυνταγματικότητας. Ο Βενιζέλος, μάλιστα, προέτρεψε όλους τους οπαδούς του κοινοβουλευτισμού να απέχουν από την «πολιτική κωμωδία» και να μη συμμετάσχουν στη διεξαγωγή των εκλογών.[230]

Πολλοί ψηφοφόροι εξαιτίας της επιστράτευσης δεν μπορούσαν να ψηφίσουν αλλά και αρκετοί οπαδοί των Φιλελευθέρων, πιστοί στις προσταγές του Βενιζέλου, απείχαν από τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1915.[231] Η απόφαση του κόμματος των Φιλελευθέρων να απέχουν από τις εκλογές αυτές, σημάδευε, σύμφωνα με τον Βερέμη, την «αρχή της διάστασης» εκείνων που θεωρούσαν ότι κυρίαρχος είναι ο λαός και εκείνων που υποστήριζαν ότι κυρίαρχος είναι ο βασιλιάς.[232]

---

[226] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 258.
[227] Στο ίδιο, σσ. 263-268.
[228] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σσ. 74-75.
[229] Στο ίδιο, σ. 76.
[230] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 235-236, 238.
[231] Νίκος Οικονόμου, «Οι δύο γενικές εκλογές του 1915», Θάνος Βερέμης-Γιούλα Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989, σσ. 374-377.
[232] Βερέμης, *Ο οραματιστής του εφικτού*, σ. 74.

Η Βουλή που προέκυψε μετά από τις εκλογές ήταν, αναμενόμενα, αρμονικά συμπλέουσα με τον βασιλιά,[233] δίνοντας ευρεία ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση του Στέφανου Σκουλούδη. Η νέα κυβέρνηση βρέθηκε μεταξύ σφύρας και άκμονος.[234] Οι δυνάμεις της Αντάντ και οι βενιζελικοί από τη μία, οι σύμμαχοι των Κεντρικών Δυνάμεων με τους κωνσταντινικούς από την άλλη, επιδόθηκαν σε εκατέρωθεν προκλητικές ενέργειες και αυθαιρεσίες που προκάλεσαν ανθρώπινες απώλειες και στους δύο.

Χωρίς τον «εχθρό» των Κεντρικών Δυνάμεων στο τιμόνι της χώρας, η Γερμανία και η Αυστρία πίεσαν τη νέα κυβέρνηση για απομάκρυνση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων απειλώντας πως, σε διαφορετική περίπτωση, δεν θα ήταν δυνατόν να συνεχίσουν να συγκρατούν τους Βούλγαρους, ώστε να μην επιτεθούν σε ελληνικό έδαφος. Στις 6 Νοεμβρίου 1915, ο αυστριακός υπουργός Εξωτερικών προέτρεψε τον Silassy να θέσει το δίλλημα στους πολιτικούς εάν προτιμούν να αφοπλιστούν τα στρατεύματα ή να διεξαχθεί ο πόλεμος στο έδαφός τους και οι νικητές να διώξουν τους ηττημένους.[235]

Με την πάροδο των ημερών, οι Γερμανοαυστριακοί κλιμάκωσαν τις απειλές και την «πολιτική βίας», απαιτώντας την απομάκρυνση των δυνάμεων της Αντάντ.[236] Έγραψε ο Αυστριακός υπουργός Εξωτερικών προς τον πρέσβη του, τη 12η Νοεμβρίου 1915, ότι έπρεπε η Ελλάδα να απαγορεύσει την εγκατάσταση των Αγγλογάλλων στο έδαφος της, γιατί μόνο με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν η Γερμανία και η Αυστρία να παρέχουν εγγυήσεις αναφορικά με τη βουλγαρική απειλή.[237]

Από την άλλη, η Αντάντ δεν έμεινε αδρανής. Αύξησε και αυτή την πίεση προς την Ελλάδα. Ο Silassy έγραψε, την 8η Νοεμβρίου 1915, ότι ο Στρέιτ τον πληροφόρησε πως για την Αντάντ η παρεμπόδιση των στρατευμάτων της από ελληνικής πλευράς θα σήμαινε *casus belli*.[238] Ακόμη, την 13η Νοεμβρίου 1915, ο αυστριακός πρέσβης ανέφερε ότι η Σοφία του είπε πως ήρθε στην Ελλάδα ο Έλληνας γενικός πρόξενος του Λονδίνου προκειμένου να ενημερώσει τον Σκουλούδη ότι «εάν η Ελλάς δεν εξέλθει της ουδετερότητας, η Αγγλία θα προβεί σε αποκλεισμό όλων των ακτών της και στην κατάληψη της Κρήτης».[239]

Στις 18 Νοεμβρίου, ο Κριέζης ανέφερε σε τηλεγράφημά του πως αν και αρχικά η κυβέρνηση είχε κάνει «ευμενείς δηλώσεις» για τους Συμμάχους, εντούτοις αυτοί κατάλαβαν ότι «γεννήθηκαν τώρα δυσκολίες» και αυτό τους «επιβάλλει να λάβουν νέα μέτρα για να

---

[233] Σπύρος Μαρκεζίνης, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. 4, Πάπυρος, Αθήνα 1966, σ. 71.
[234] Βερέμης-Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 344.
[235] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 424-426.
[236] Leon, *ό.π.*, σσ. 334-335.
[237] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 429-430.
[238] Στο ίδιο, σ. 428.
[239] Στο ίδιο, σ. 435.

πεισθεί η Ελλάδα να μη δυσχεράνει τη θέση τους».[240] Στις 5/18 Δεκεμβρίου, ο γαλλικός στρατός προχώρησε σε κατάληψη της γέφυρας της Μεντεσελής (του σημερινού Μελισσοχωρίου), διακόπτοντας τη συγκοινωνία με τη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να αποτραπεί η είσοδος «κατασκόπων» και συνέχισε με την κατάληψη του Καρασουλίου (του σημερινού Πολυκάστρου).[241]

Η Ελλάδα, εξαιτίας - κυρίως - της αδιέξοδης πολιτικής της, βρισκόταν ανάμεσα σε καθεστώς φόβου και από τους δύο συνασπισμούς ταυτόχρονα. Αγωνιζόταν να διατηρήσει την ουδετερότητά της απέναντι στην Αγγλία και τη Γαλλία, που ήδη διέθεταν δυνάμεις στη Μακεδονία, τις οποίες απειλούσε να αφοπλίσει για να διαφυλάξει την ήδη παραβιασμένη ουδετερότητά της και παράλληλα ελλόχευε ο βουλγαρικός κίνδυνος που θα τον αντιμετώπιζαν τα στρατεύματα που επιχειρούσε να αφοπλίσει. Η «ενσυνείδητη ασυναρτησία της πολιτικής» εξυπηρετούσε μόνο τη δέσμευση του Κωνσταντίνου στις Κεντρικές Δυνάμεις και ώθησε σε δυναμική επέμβαση της Αγγλία και της Γαλλίας.[242]

Ο Κωνσταντίνος ήταν σύμφωνος με την απομάκρυνση των Αγγλογάλλων από τους Γερμανοαυστριακούς στη Θεσσαλονίκη, θέτοντας μόνο ως όρο τη μη παρουσία «ούτε ενός Βουλγάρου» στην επιχείρηση.[243] Ωστόσο, λόγω των οξύτατων πιέσεων της διπλωματίας της Αντάντ, προεξέχοντος του Γάλλου «ευέξαπτου» πρέσβη Guillemen, αναγκάστηκε να συμφωνήσει σε ορισμένες «παραχωρήσεις» για τη διεξαγωγή της παραπάνω επιχείρησης. Ο Έλληνας πρέσβης στο Παρίσι, Ρωμανός, στις 19/2 Δεκεμβρίου, πληροφόρησε την κυβέρνηση Σκουλούδη ότι ο Γάλλος πρωθυπουργός Briand του είπε ότι όσο οι «αλλεπάλληλες προκλήσεις» συνεχίζονται με σκοπό να αποχωρήσουν Άγγλοι και Γάλλοι από τη Θεσσαλονίκη, το μόνο που κατάφερναν ήταν να έχουν «ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα του ποθούμενου. […] Το ηθικό πλήγμα που θα υποστεί η Γαλλία και η Αγγλία αν ενδώσει στις παροτρύνσεις της Β. Κυβέρνησης θεωρείται ασυγκρίτως βαρύτερο στρατιωτικής ήττας. […] Αν πρόκειται να πέσει και ο τελευταίος Γάλλος στρατιώτης μαχόμενος υπέρ της τιμής της Γαλλίας στη Μακεδονία, το θεωρώ προτιμότερο από το να δεχθούμε να φύγουμε από τη Θεσσαλονίκη υπό την προστασία του στρατού σας (σσ. ελληνικού) συνεννοούμενου προς τούτο μετά των Γερμανών».[244]

Αρκετά ευέξαπτος και απότομος ήταν όμως και ο επικεφαλής των γαλλικών δυνάμεων της Θεσσαλονίκης, Στρατηγός Maurice-Paul-Emmanuel Sarrail. Έγραψε ο Μεσσαλάς προς

---

[240] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4,5: Κριέζης προς Σκουλούδη (τηλεγράφημα), Αριθ. 145, 3/16 Νοεμβρίου 1915.
[241] ΥΔΙΑ, φάκ. Α.ΑΑΚ 10: Γ' ΣΣ προς υπουργείο Στρατιωτικών (αναφορά), Αριθ. 3818, 6/18 Δεκεμβρίου 1915.
[242] Βερέμης-Κολιόπουλος, *ό.π.*, σσ. 344-345.
[243] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 450-451.
[244] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4,5: Ρωμανός προς Σκουλούδη (απόρρητο τηλεγράφημα), Αριθ. 1117, Παρίσι, 19/2 Δεκεμβρίου 1915.

τον Δούσμανη, στις 3/16 Δεκεμβρίου 1915, ότι ο Γάλλος Στρατηγός πίστευε πως του έβαζαν συνεχώς εμπόδια στο έργο του και απείλησε «διά τραχέος ύφους και βάναυσου» πως θα λάμβανε τα μέτρα που έκρινε αναγκαία γιατί όλες του οι κινήσεις μεταδίδονταν στον γερμανικό στρατό.[245]

Την 10η Δεκεμβρίου 1915, σε απόρρητο τηλεγράφημά του ο αυστριακός πρέσβης, ανέφερε ότι ο βασιλιάς ήταν πολύ ενοχλημένος από την αντιμετώπιση του Guillemen. Συνέχιζε ο διπλωμάτης, παραθέτοντας τα όσα του είπε ο Κωνσταντίνος σχετικά με την επιχείρηση απομάκρυνσης των στρατευμάτων της Αντάντ. Έγραφε λοιπόν: «Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος μου είπε, ότι εάν κατά την εκδίωξη (σσ. των Αγγλογάλλων) θα εισέρχονταν στο ελληνικό έδαφος μερικά μικρά τμήματα του βουλγαρικού στρατού, αυτό δεν θα σήμαινε βέβαια αμέσως κανένα μεγάλο κακό, εάν όμως θα εισέρχονταν μάζες βουλγαρικού στρατού, η θέση του θα ήταν μοιραία».[246] Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι οι Κεντρικές Δυνάμεις, για να διεξάγουν αυτήν την επιχείρηση, στηρίζονταν στην ενεργή συμμετοχή του βουλγαρικού στρατού γιατί, διαφορετικά, εκτιμούσαν ότι οι πιθανότητες επιτυχίας τους ήταν μικρές.

Η συμμετοχή της στον πόλεμο, προφανώς, δεν θα γινόταν «αμισθί». Άλλωστε η βουλγαρική πολιτική του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, συνολικά, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «καιροσκοπική».[247] Σε τηλεγράφημα του ο Αυστριακός πρέσβης της Σόφιας, Tarnovski, στις 12/25 Δεκεμβρίου 1915, αναφέρθηκε σε συνάντηση που είχε με τον Βούλγαρο πρωθυπουργό Vasil Radoslavov. Ο τελευταίος τον διαβεβαίωσε ότι ο βουλγαρικός στρατός θα εκκενώσει τη Θεσσαλονίκη μετά την εκδίωξη της Αντάντ, όπως και τη Δοϊράνη και τη Γευγελή. Προσέθεσε όμως, ο Βούλγαρος πρωθυπουργός, πως θα απαιτήσει εδάφη για τις μεγάλες θυσίες του λαού του, χωρίς να τα κατονομάσει.[248]

Έτσι, Βουλγαρία, Γερμανία και Αυστρία σκέπτονταν τη δήλωση μέσω συλλογικού διαβήματος πως η εισβολή τους στην Θεσσαλονίκη επιχειρείται μόνο για στρατιωτικούς σκοπούς και θα εκκενωθεί αμέσως μετά την επίτευξη του *αντικειμενικού σκοπού*, δηλαδή την απομάκρυνση των Αγγλογάλλων. Τα προαναφερθέντα προκύπτουν από το τηλεγράφημα του Silassy προς τη Βιέννη, την 30η/13η Δεκεμβρίου 1915.[249]

Όμως, στις 28/10 Ιανουαρίου 1916, ο Ναούμ πληροφόρησε την ελληνική κυβέρνηση ότι ο Γερμανός Αυτοκράτορας διαβεβαίωσε τον Βούλγαρο πρωθυπουργό Radoslavov ότι «όλες

---

[245] ΥΔΙΑ, φάκ. Α.ΑΑΚ 10: Μεσσαλάς προς Δούσμανη (τηλεγράφημα), 3/16 Δεκεμβρίου 1915.
[246] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 451.
[247] Μαρκεζίνης, *ό.π.*, τόμ. 4, σσ. 39-40.
[248] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 467-468.
[249] Στο ίδιο, σ. 454.

οι μακεδονικές χώρες μετά του Μοναστηρίου, Δοϊράνης και Γευγελής θα παραμείνουν εσαεί εντός του βουλγαρικού κράτους».[250]

Η τελική διαφωνία του Κωνσταντίνου να συμμετάσχει η χώρα στην εκστρατεία των Δαρδανελίων για λόγους αμιγώς στρατιωτικούς αποδείχθηκε προσχηματική, καθώς αιτία ήταν η συνολικότερη αντίθεση του στην πολιτική που ήθελε να ακολουθήσει ο Βενιζέλος. Η απομάκρυνση του Βενιζέλου και η διαδοχή του από τον Γούναρη προκάλεσε αισιοδοξία στις Κεντρικές Δυνάμεις. Όμως, η επανεκλογή του Κρητικού πολιτικού στις εκλογές του Μαΐου του 1915 αναπτέρωσε τις ελπίδες της Αντάντ να προσεταιριστεί την Ελλάδα. Η ελληνοσερβική συνθήκη επανήλθε στο προσκήνιο με την ένταξη της Βουλγαρίας στο πλευρό των Γερμανών να προξενεί αλυσιδωτές συνέπειες. Η αντίδραση του βασιλιά στην ξαφνική αποβίβαση των Αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη οδήγησαν σε δεύτερη παραίτηση τον πρωθυπουργό. Στον ελληνικό χώρο άρχισαν να διεξάγονται επιχειρήσεις και από τους δύο αντίπαλους συνασπισμούς προσπαθώντας ο καθένας να εδραιώσει τη θέση του στην Ελλάδα. Η παρουσία των δυνάμεων της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη και τα σχέδια των Γερμανοβουλγάρων να τους απομακρύνουν έφερε την Ελλάδα σε πολύ δύσκολη θέση ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις.

[250] ΥΔΙΑ, φάκ. Α.ΑΑΚ 11: Ναούμ προς Σκουλούδη (τηλεγράφημα), Σόφια, 28/10 Ιανουαρίου 1916.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑΞΥ ΔΥΟ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΩΝ

1. Οι Γάλλοι αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη και οι Γερμανοβούλγαροι καταλαμβάνουν το Ρούπελ

Μετά από πρόσκληση του Βενιζέλου, τον Μάιο του 1916, γαλλικές δυνάμεις υπό τον στρατηγό Sarrail, κατέλαβαν οχυρές θέσεις βόρεια της Θεσσαλονίκης. Η Αντάντ προχωρούσε σε επανειλημμένες παραβιάσεις της ελληνικής ουδετερότητας με σκοπό να πιέσει την Ελλάδα να εξέλθει στον πόλεμο στο πλευρό της αλλά και να ανέβει ο Βενιζέλος στην εξουσία εκ νέου.[251]

Αυτή η «πρόσκληση» του πρωθυπουργού επικρίθηκε σφοδρότατα από τον Μεταξά. Στην αρθρογραφία που αντάλλαξαν Μεταξάς-Βενιζέλος και συγκεκριμένα στο 17^{ο} άρθρο του ο Μεταξάς υπογράμμιζε, μεταξύ άλλων, ότι «δεν υπήρξε συγκατάθεση του βασιλιά» αλλά ούτε είχε ερωτηθεί η Βουλή γιατί «νόμος, κατά τον κοινοβουλευτικώτατον κ. Βενιζέλο σημαίνει την αυθαίρετη του βούληση να κάνει ό,τι του κατέβει […] επιφυλασσόμενος να κοινοποιήσει αργότερα τις αυθαίρετες πράξεις του (σσ. στη Βουλή), αφού, εννοείται, έχουν συντελεστεί αυτές και φυσικά εν αγνοία της».[252]

Άλλωστε, η ουδετερότητα που είχε αποφασίσει η Ελλάδα παραβιάστηκε αρκετές φορές κυρίως από τον συνασπισμό της Αντάντ. Ως ουδέτερη, η Ελλάδα όφειλε να απαγορεύσει τη χρησιμοποίηση του εδάφους της από τα εμπλεκόμενα στον πόλεμο κράτη. Ακόμα, οι εμπόλεμοι είχαν την αντίστοιχη υποχρέωση βάσει της αρχής του απαραβίαστου του ουδέτερου εδάφους. Από την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι και το 1917, η ουδετερότητα παραβιάστηκε: τον Οκτώβριο του 1915 στη Θεσσαλονίκη, τον Ιανουάριο του 1916 στην Κέρκυρα, λίγο αργότερα στο Αργοστόλι αλλά και στα νησιά του Αιγαίου. Οι Αγγλογάλλοι εκμεταλλεύτηκαν το «ιδιόμορφο νομικό καθεστώς» της ελληνικής *de facto* κυριαρχίας για να τα χρησιμοποιήσουν ως ναυτικές βάσεις.[253]

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις παραβίασης ήταν όταν γαλλικό άγημα κατέλαβε τη νησίδα Λέρο, τον ναύσταθμο και τη διεύθυνση πυροβολικού και δήλωσε στους εργαζόμενους εκεί

---

[251] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 111.
[252] Ιωάννης Μεταξάς, «Ο Βενιζέλος προκαλεί την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Συμμάχους», Ελευθέριος Βενιζέλος-Ιωάννης Μεταξάς, *Η ιστορία του εθνικού διχασμού*, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 170 (7 Νοεμβρίου 1934, Άρθρο 17).
[253] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 83.

ότι «οι θέλοντες να παραμείνωσι θα μισθοδοτούνται υπό της γαλλικής κυβέρνησης».[254] Επίσης, σε τηλεγράφημα του αστυνομικού διευθυντή της Χίου, Πλαπούτα, σημειωνόταν πως οι Σύμμαχοι του είπαν ότι θεωρούσαν «αναγκαία τη μετακίνηση μερικών ατόμων των οποίων η διαγωγή είναι επιβλαβής για τα συμφέροντά των» και γι' αυτό είχαν φέρει ένοπλα αγήματα. Συνέχισε, ο διευθυντής, γράφοντας πως συνέλαβαν κάποιους αυστριακής και ιταλικής υπηκοότητας και τον Γερμανό πρόξενο αφού πρώτα «έθραυσαν θύρας Γερμανικού Προξενείου και αφήρεσαν θυρεό αυτού και από Αυστριακό Προξενείο».[255]

Η επιθετική πολιτική των Αγγλογάλλων ώθησε Γερμανούς και Βουλγάρους στην απαίτηση «προνομίων» στην Μακεδονία και στην κατάληψη του Ρούπελ ως προληπτικού μέτρου κατά του Στρατηγού Sarrail.[256] Την 9/22 Μαΐου 1916, ο Γερμανός πρέσβης ενημέρωσε τον πρωθυπουργό ότι εξαιτίας «των επιθετικών μέτρων που έλαβαν τελευταία τα στρατεύματα της Συνεννόησης η Γερμανία και οι σύμμαχοι της ευρίσκονται υποχρεωμένοι να εισέλθουν στο ελληνικό έδαφος».[257] Την ίδια μέρα, ο Βούλγαρος πρέσβης τηλεγράφησε κι αυτός με τη σειρά του στην ελληνική κυβέρνηση για να ενημερώσει ότι ο βουλγαρικός στρατός ήταν «υποχρεωμένος» να συμμετάσχει στην κατάληψη του Ρούπελ με τη Γερμανία ένεκα της «επιθετικής κινήσεως των στρατευμάτων της Συνεννοήσεως» χωρίς να παραλείψει να σημειώσει κι αυτός ότι «πρόκειται περί μέτρου καθαρώς αμυντικού».[258]

Έτσι, οι Γερμανοβούλγαροι προχώρησαν στην κατάληψη του Ρούπελ στις 13/26 Μαΐου 1916. Το Γ' και Δ' Σώμα Στρατού είχαν λάβει, ήδη από τον Ιανουάριο του 1916, διαταγή να «μην αντιταχθούν σε συντεταγμένα τμήματα γερμανικού ή βουλγαρικού στρατού αλλά να αποσυρθούν από τα σύνορα στην έδρα της Μεραρχίας […] εάν αγγλογαλλικοί περίπολοι επιμείνουν να διέλθουν τα σύνορα επίσης να μην αντιταχθείτε και εν ανάγκη να υψώσετε λευκή σημαία σε ένδειξη ουδετερότητας». [259]

Στις 09.45 το πρωί της 13ης/26ης Μαΐου 1916, ο αξιωματικός υπηρεσίας του Ρούπελ ενημέρωσε τον υποδιοικητή του, ταγματάρχη πεζικού Ιωάννη Μαυρουδή που αντικαθιστούσε τον ευρισκόμενο σε άδεια διοικητή, αντισυνταγματάρχη μηχανικού Πουλάκο Κωνσταντίνο, ότι στρατιωτική φάλαγγα βάδιζε προς τα στενά του Ρούπελ. Ο διοικητής της VI μεραρχίας

---

[254] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ (Ε): Υπουργείο Ναυτικών (αναφορά).
[255] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ: Πλαπούτας προς Υπουργείο Εξωτερικών (τηλεγράφημα), Αριθ. 1229, Χίος, 4/17 Φεβρουαρίου 1916.
[256] Χριστοδουλίδης, *ό.π.*, σ. 493.
[257] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 9: Mirbach προς Σκουλούδη (απόρρητο τηλεγράφημα), Αριθ. 6624, Αθήνα, 9/22 Μαΐου 1916.
[258] ΥΔΙΑ, φάκελος Α/ΑΑΚ 9: Passarof προς Σκουλούδη (απόρρητο τηλεγράφημα), Αριθ. 201, Αθήνα, 9/22 Μαΐου 1916.
[259] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια 1914-1918*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1958, σ. 105.

Σερρών, υποστράτηγος Μπαΐρας Ανδρέας, διέταξε τους στρατιώτες του να αντιτάξουν βία σε περίπτωση απειλής από τους Γερμανοβουλγάρους και ανέφερε σχετικά στον διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού, υποστράτηγο Στέφανο Γενάδη. Η απάντηση της κυβέρνησης προς την VI Μεραρχία για το τι έπρεπε να πράξει ήρθε. Ουσιαστικά υπενθύμιζε τα ανωτέρω, δηλαδή καμία αντίσταση στην εισβολή.[260]

Σε τηλεγράφημά του από την πρεσβεία της Βουλγαρίας ο Ναούμ, έγραψε: «Ολόκληρος ο βουλγαρικός τύπος αποδίδει μεγάλη σημασία στην κατάληψη του Ρούπελ που προκλήθηκε ένεκα της απομάκρυνσης του Ελληνικού Στρατού».[261] Παρόλα αυτά, ο Γερμανός πρέσβης στην Αθήνα, Mirbach, διαβεβαίωνε τον Σκουλούδη στις 9/22 Μαΐου 1916 ότι η κατάληψη του οχυρού ήταν «ένα προσωρινό επιθετικό μέτρο» απέναντι στις προκλήσεις της Αντάντ. Συνέχιζε ο Γερμανός, πως τα «συμμαχικά στρατεύματα θα εκκενώσουν το ελληνικό έδαφος μόλις οι στρατιωτικοί λόγοι οι οποίοι επέβαλαν αυτή την ενέργεια θα σταματήσουν να υφίστανται».[262]

Η Συνεννόηση δυσαρεστήθηκε από την εξέλιξη του Ρούπελ και θεώρησε ότι είχε προηγηθεί «μυστική συμφωνία ανάμεσα στην Αθήνα και τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες».[263] Μάλιστα, ο Γάλλος πρέσβης Guillemen διαμαρτυρήθηκε πως οι ενέργειες των Γερμανοβουλγάρων παραβίαζαν την ελληνική ουδετερότητα, λησμονώντας την προηγηθείσα κατάληψη του Καστελόριζου και της Κέρκυρας από την Αντάντ.[264]

Επίσης, ο Δημήτριος Πάνας από την Αγία Πετρούπολη, στις 5/18 Μαΐου 1916, μεταβίβασε τη «μεγάλη δυσαρέσκεια» του διευθυντή του ρωσικού υπουργείου Εξωτερικών για το γεγονός πως ο ελληνικός στρατός εκκένωσε το οχυρό όταν είδε να προσεγγίζουν οι Βούλγαροι, χωρίς να προβάλει καμία αντίσταση. Στη συνέχεια, ο Ρώσος διπλωμάτης έκανε λόγο για την απαγόρευση της κρυπτογραφικής επικοινωνίας στο ρωσικό προξενείο της Θεσσαλονίκης και συμπέρανε ότι η Ελλάδα βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση μιας και «δεν τήρησε απέναντι στη Συνεννόηση όρους ευμενούς ουδετερότητας και δεν θα είναι απίθανο η Συνεννόηση να άρει τις εγγυήσεις που έχει δώσει».[265] Σαν να μην έφτανε αυτό, στις 17/30 Μαΐου 1916, ο Έλληνας πρέσβης του Βερολίνου ενημέρωσε τον Σκουλούδη ότι η

---

[260] Στο ίδιο.
[261] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ: Ναούμ προς Υπουργείο Εξωτερικών (τηλεγράφημα), Αριθ. 105, Σόφια, 4/17 Μαΐου 1916.
[262] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 9: Mirbach προς Σκουλούδη (απόρρητο τηλεγράφημα), Αριθ. 6624, Αθήνα, 9/22 Μαΐου 1916.
[263] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 9: Κακλαμάνος προς Υπουργείο Εξωτερικών (τηλεγράφημα), Αγία Πετρούπολη, 19/1 Ιουνίου 1916.
[264] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 112.
[265] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ: Πάνας προς Υπουργείο Εξωτερικών (τηλεγράφημα), Αριθ. 5260, Αγία Πετρούπολη, 5/18 Μαΐου 1916.

γερμανοβουλγαρική προέλαση σχολιάστηκε από το γερμανικό πρακτορείο Wolf, το οποίο «δεν δίστασε να ανακοινώσει ότι η προέλαση αυτή έγινε κατόπιν μακρών διαπραγματεύσεων προς το ελληνικό επιτελείο».[266]

2. Η κατάληψη της Καβάλας και η παράδοση του Δ΄ Σώματος Στρατού

Η όλο και κλιμακούμενη κατάσταση συνεχίστηκε με μερικό αποκλεισμό, από τον στόλο της Αντάντ, των ελληνικών παραλίων και έλεγχο των ελληνικών λιμανιών. Στις 5/18 Αυγούστου 1916, οι Γερμανοβούλγαροι εξαπέλυσαν αιφνιδιαστική επίθεση στην Ανατολική Μακεδονία. Οι τρεις μεραρχίες του Δ' Σώματος Στρατού που έδρευε στην Καβάλα, ήταν η V στη Δράμα, η VI στις Σέρρες και η VII στη Καβάλα. Η κατάσταση του Σώματος Στρατού δεν ήταν ιδιαίτερα καλή.[267]

Ταυτόχρονα με τη βουλγαρική - κυρίως - προέλαση στη Μακεδονία δόθηκαν διαβεβαιώσεις από τη Γερμανία στην κυβέρνηση, με σκοπό τον κατευνασμό της ελληνικής κοινής γνώμης. Ο Sarrail, ενώ ανέκοψε την εχθρική προέλαση στη δυτική Μακεδονία, στην ανατολική διέταξε να αποσυρθούν τα στρατεύματά του, με αποτέλεσμα η βουλγαρική επιχείρηση να διεξαχθεί χωρίς καμία αντίσταση. Αυτό ώθησε τις ισχνές ελληνικές δυνάμεις να παραδίδονται αμαχητί η μία μετά την άλλη. Οι διαταγές, κατόπιν και των γερμανικών εγγυήσεων, ήταν σαφείς: απαγόρευση οποιασδήποτε ελληνικής αντίστασης.[268]

Ο προσωρινός διοικητής του Δ' Σώματος Στρατού, συνταγματάρχης Ιωάννης Χατζόπουλος, είχε προσπαθήσει - μάταια - να εμποδίσει την προέλαση των Βουλγάρων. Ο Χατζόπουλος είχε τηλεγραφήσει επανειλημμένως στην Αθήνα, παρακαλώντας «επειγόντως να μου επιτραπεί να προσκαλέσω τους απολυμένους εφέδρους οι οποίοι ευχαρίστως θα προσέρθουν» αλλά και να σταλεί ο ελληνικός στόλος στην Καβάλα. Η απάντηση της κυβέρνησης και του βασιλιά ήρθε μέσω του υπουργείου Στρατιωτικών: «Την πρόταση περί εφέδρων αποκρούομεν, αποκλείοντας τη βία. Καθησυχάσετε τους έντρομους πληθυσμούς, συνεννοούμενος μετά των πολιτικών αρχών και ενθαρρύνοντας αυτούς. Ο στόλος δε θα σταλεί».[269] Έτσι, οι βουλγαρικές δυνάμεις έθεσαν υπό τον πλήρη έλεγχό τους την Καβάλα και εγκλώβισαν τους άνδρες του Σώματος εκεί.

---

[266] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ: Θεοτόκης προς Σκουλούδη (τηλεγράφημα), Αριθ. 1464, Βερολίνο, 17/30 Μαΐου 1916.
[267] Γεράσιμος Αλεξάτος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919,* Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2014, σσ. 31-32.
[268] Στο ίδιο, σσ. 34-39.
[269] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό.π.*, σ. 109.

Η βουλγαρική στάση σκλήραινε[270] επειδή και η Γερμανία θεωρούσε δεδομένη τη σύμπραξη της Ελλάδας με την Αντάντ. Πιο συγκεκριμένα, ανέμενε απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων στο λιμάνι της Καβάλας και επ' ουδενί δεν ήθελε την παρουσία του ελληνικού Σώματος Στρατού, το οποίο εκτιμούσε πως θα συνεργαζόταν με την Αντάντ.[271]

Στην έκθεσή του από το Γκαίρλιτς, ο Χατζόπουλος παρουσίασε τη δεινή θέση στην οποία είχε περιπέσει το Δ' Σώμα Στρατού και κατέληγε πως οι πιθανές λύσεις ήταν τέσσερις: α) η αντίσταση, που έκρινε ότι ήταν αδύνατη «ένεκα καταπληκτικής υπεροχής του εχθρού», β) η αναχώρηση από τη θάλασσα, επίσης αδύνατη λόγω «παντελούς ελλείψεως μέσων και χρόνου», γ) η συγκέντρωση του Σώματος στη Δράμα ή δ) η μετάβασή του στη Γερμανία.[272]

Στις 10 Σεπτεμβρίου προτάθηκε στον Χατζόπουλο από τους Βρετανούς η μεταφορά των ανδρών του μέσω θαλάσσης. Ο τελευταίος συγκάλεσε πολεμικό συμβούλιο, στο οποίο συμμετείχαν ανώτεροι και ανώτατοι αξιωματικού του Σώματος. Εκεί αποφασίστηκε ομόφωνα η παράδοση στους Συμμάχους, με τον όρο ότι οι στρατιώτες θα μεταφέρονταν σε λιμάνι της Παλαιάς Ελλάδας.[273] Όμως, ο Χατζόπουλος αναγκάστηκε να απορρίψει τελικά τη βρετανική «προσφορά» όταν έμαθε ότι οι Σύμμαχοι είχαν την πρόθεση να αποβιβάσουν τους άνδρες του όχι σε λιμάνι της Παλαιάς Ελλάδας αλλά στη Θεσσαλονίκη με σκοπό να ενταχθούν στον στρατό της «Επιτροπής Εθνικής Άμυνας».[274] Εν τέλει, ο αναπληρωτής διοικητής του Σώματος πρότεινε να μεταφερθεί το Δ' Σώμα Στρατού στη Γερμανία, φοβούμενος ότι διαφορετικά θα αιχμαλωτιζόταν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας, πρόταση που έγινε αποδεκτή από τους Γερμανούς τον Σεπτέμβριο του 1916.[275]

Τα όσα τραγικά διαδραματίστηκαν στην Καβάλα αποτελούν μία από τις πιο μελανές σελίδες της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Τη σημαντικότερη ευθύνη φέρει ο Εθνικός Διχασμός που σπάραζε τη χώρα. Ακόμα, στα γεγονότα της Καβάλας αποδείχθηκε ο εμπαιγμός της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Πιο συγκεκριμένα, αν και οι διπλωματικοί εκπρόσωποι της Γερμανίας είχαν δώσει υποσχέσεις στην κυβέρνηση και τον βασιλιά, προκειμένου η Ελλάδα να τηρήσει την ουδετερότητά της, εντούτοις δεν τις τήρησαν επ' ουδενί.[276] Από την άλλη, οι Σύμμαχοι επιδίωξαν να εκμεταλλευτούν τη δεινή θέση του Σώματος Στρατού προς όφελος του βενιζελικού στρατού και μετά την αποτυχία τους ο Τύπος

---

[270] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ: «Υπόμνημα επί των Βουλγαρικών ωμοτήτων στη Μακεδονία, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1916».
[271] Leon, *ό.π.*, σ. 397.
[272] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 10: Χατζόπουλος προς ελληνική Πρεσβεία Βερολίνου (έκθεση), Αριθ, 395, Γκαίρλιτς, 19/1 Ιανουαρίου 1917.
[273] Αλεξάτος, *ό.π.*, σ. 49.
[274] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 378.
[275] Αλεξάτος, *ό.π.*, σσ. 50-55.
[276] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 117.

της Αντάντ διεξήγαγε σφοδρή προπαγάνδα κατά της «βασιλικής» Ελλάδας και της «κλίκας των ανακτόρων».[277]

Η παράδοση του Ρούπελ και η κατάληψη της Καβάλας από Γερμανούς και Βουλγάρους θεωρήθηκαν από τους Συμμάχους αποτελέσματα της γερμανόφιλης πολιτικής που ασκούσε ο Σκουλούδης. Έτσι, αποφάσισαν - οι Σύμμαχοι - να κλιμακώσουν τη διπλωματική τους πίεση για την αντικατάστασή του.

3. Οι κυβερνήσεις Ζαΐμη, Καλογερόπουλου και Λάμπρου

Όπως είναι γνωστό, οι κυβερνήσεις των Συμμάχων από καιρό ήθελαν να απαλλαχθούν από την κυβέρνηση Σκουλούδη, η οποία τούς ήταν ανεπιθύμητη. Στις 8/21 Ιουνίου 1916, οι πρέσβεις της Αντάντ είχαν παραδώσει στον διευθυντή του υπουργείου Εξωτερικών, Νικόλαο Πολίτη, διακοίνωση-τελεσίγραφο, με την οποία ζητούσαν την πλήρη αποστράτευση του ελληνικού στρατού, την αντικατάσταση της κυβέρνησης από προσωρινή, τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών και τέλος την αντικατάσταση κάποιων αξιωματικών της αστυνομίας από άλλους που θα υποδείκνυε η Αντάντ. Ο όρος που χρησιμοποίησαν ως «Προστάτιδες και Εγγυήτριες Δυνάμεις της Ελλάδας» και η παρέμβασή τους στα εσωτερικά της χώρας, για τη διατήρηση του συνταγματικού καθεστώτος, το οποίο υποστήριζαν ότι είχε παραβιάσει η κυβέρνηση Σκουλούδη, επικρίθηκε σφοδρά.[278] Οι Σύμμαχοι προχώρησαν σε καταπιεστικά μέτρα, αυθαιρεσίες και απελάσεις, έχοντας μάλιστα δώσει κατάλογο ονομάτων προς απέλαση στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών μέσω της αγγλικής και της γαλλικής πρεσβείας.[279]

Ο Σκουλούδης, γνωρίζοντας για τη διακοίνωση, το πρωί της ίδιας ημέρας, είχε υποβάλει την παραίτησή του στον βασιλιά. Ο τελευταίος, ανέθεσε στον Αλέξανδρο Ζαΐμη τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης, δεχόμενος παράλληλα όλα όσα ζητούσε η Αντάντ. Οι πρέσβεις της Αντάντ δεν έκρυψαν την αισιοδοξία τους για την οικοδόμηση στενότερων διπλωματικών σχέσεων με τη νέα κυβέρνηση και με αυτόν τον τρόπο εκτιμούσαν πως αποθαρρυνόταν οποιαδήποτε πιθανή γαλλική βίαιη ενέργεια σε βάρος της Ελλάδας.[280] Εντωμεταξύ, μετά από αφόρητες διπλωματικές πιέσεις των Συμμαχικών Δυνάμεων, στις 4/17 Αυγούστου 1916, η Ρουμανία αποφάσισε να ταχθεί οριστικά στο πλευρό τους και στις 15/28

[277] Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 379.
[278] Θεοδούλου, *ό.π.*, σσ. 337-338.
[279] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/Χ (Ζ): Στον φάκελο υπάρχουν πολλά τηλεγραφήματα κυρίως προς αστυνομικές υποδιευθύνσεις, από τις οποίες ζητούταν η απέλαση «των περιλαμβανομένων στο κατάλογο των Συμμάχων».
[280] Dimitris Portolos, "Greek foreign policy from September 1916 to October 1918", ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, 1974, σ. 33.

Αυγούστου κήρυξε τον πόλεμο στην Αυστροουγγαρία.[281] Στις 17/30 Αυγούστου 1916, ο Ζαΐμης επισκέφτηκε τον Άγγλο πρέσβη και του ανακοίνωσε ότι η είσοδος της Ρουμανίας στον πόλεμο επέβαλλε στην Ελλάδα την «αναθεώρηση της πολιτικής της». Ζήτησε, λοιπόν, τη χορήγηση χρημάτων και υλικού προκειμένου να ανασυγκροτηθεί ο ελληνικός στρατός. Επιπλέον, ανέθεσε στους Έλληνες πρέσβεις σε Γαλλία και Αγγλία να βολιδοσκοπήσουν τις προθέσεις των κυβερνήσεων των δύο χωρών.[282]

Ο πρέσβης της Ελλάδας στο Παρίσι, Ρωμανός, σε απόρρητο τηλεγράφημα προς τον Ζαΐμη στις 26/8 Σεπτεμβρίου, ανέφερε πως στο ελληνικό αίτημα η στάση του Γάλλου πρωθυπουργού ήταν ευμενής, ωστόσο υπήρχαν πολλοί σημαντικοί υπουργοί του που διαφωνούσαν με την προσχώρηση της Ελλάδας στη Συνεννόηση, γιατί έτσι θα διαταράσσονταν οι σχέσεις με την Ιταλία αλλά και μια πιθανή προσέλκυση της Βουλγαρίας θα αποκλειόταν οριστικά. Γι' αυτό και ο Έλληνας διπλωμάτης έκλεινε την αναφορά του, γράφοντας πως «είναι αναντίρρητο ότι η Γαλλική κυβέρνηση, ιδίως δε ο προϊστάμενος αυτής σήμερον, εν αντιθέσει μάλιστα προς άλλους πολιτικούς άνδρες της Γαλλίας, οι οποίοι στρέφουν τα μάτια τους προς τη Ρώμη, διακαώς επιθυμεί όπως η Ελλάς καταστήσει εις αυτήν δυνατόν να την αναδείξει σημαντικόν παράγοντα στην Ανατολή […] συμφέρον της Γαλλίας είναι να έχει στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου ισχυρό Ελληνικό Κράτος, στενώς προς αυτήν συνδεδεμένον».[283]

Στις 10 Σεπτεμβρίου 1916 παραιτήθηκε ο Ζαΐμης. Τον διαδέχθηκε ο Νικόλαος Καλογερόπουλος στις 16 Σεπτεμβρίου, συνεχίζοντας τις διπλωματικές επαφές με τη Συνεννόηση. Στις 17/30 Σεπτεμβρίου ο Ρωμανός τηλεγράφησε στην ελληνική κυβέρνηση ότι ο Briand, στην περίπτωση που η Ελλάδα κήρυττε τον πόλεμο στη Βουλγαρία και ο Κωνσταντίνος έδειχνε πλήρη εμπιστοσύνη στην Αντάντ, θα μπορούσε να εγγυηθεί: στρατιωτική και χρηματική υποστήριξη, ακεραιότητα των εδαφών της και υποστήριξη των ελληνικών εθνικών βλέψεων στο συνέδριο της ειρήνης «στο μέτρο του δυνατού».[284]

Όμως, απάντηση στο παραπάνω τελεσίγραφο δε δόθηκε γιατί την κυβέρνηση Καλογερόπουλου διαδέχθηκε, μετά από περίπου έναν μήνα, η υπηρεσιακή κυβέρνηση του καθηγητή Σπυρίδωνα Λάμπρου. Η τελευταία κυβέρνηση ήταν απόλυτα έμπιστη στον Κωνσταντίνο, με αποτέλεσμα η εξουσία να συγκεντρωθεί ολοκληρωτικά σε βασιλικά

[281] Bulei, *ό.π.*, σσ. 307-309.
[282] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 4: Γραφείο υπουργού (αναφορές), Αθήνα, 17/30 Αυγούστου 191 .
[283] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 4: Ρωμανός προς Ζαΐμη (απόρρητο τηλεγράφημα), Αριθ. 702, Παρίσι, 26/8 Σεπτεμβρίου 1916.
[284] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 4: Ρωμανός προς Καλογερόπουλο (τηλεγράφημα), Παρίσι, 17/30 Σεπτεμβρίου 1916.

χέρια.[285]

Ασφαλώς, το τελεσίγραφο της Αντάντ και οι απαιτήσεις της προκάλεσαν διαμαρτυρίες στους κατοίκους των επαρχιών της Παλαιάς Ελλάδας που εξέφραζαν την έντονη δυσαρέσκεια τους προς την Αντάντ και τον Βενιζέλο και ταυτόχρονα την αμέριστη υπακοή τους στον βασιλιά και την κυβέρνηση Λάμπρου.[286] Αντίθετα οι Φιλελεύθεροι δεν αποστασιοποιήθηκαν από την ξένη επέμβαση. Η κατάληψη της Καβάλας από τους Γερμανοβουλγάρους εξάντλησε τα περιθώρια αναμονής του Βενιζέλου για να κάνει το επόμενο πολιτικό βήμα: την προσωρινή κυβέρνηση με έδρα τη Θεσσαλονίκη.

4. Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης

Οι βενιζελικοί αξιωματικοί, ήδη από τα τέλη του 1915, οργάνωναν στην ελεγχόμενη από τους Γάλλους Θεσσαλονίκη και κατόπιν έγκρισης του Βενιζέλου, την «Επιτροπή Εθνικής Άμυνας». Οι αξιωματικοί ανήκαν κυρίως στο Γ' Σώμα Στρατού και ήθελαν να πολεμήσουν στο πλάι των Συμμάχων και κατά των Βουλγάρων.[287]

Στις 16/29 Μαΐου 1916, ο Βενιζέλος πρότεινε στον Elliot και στον Guillemen να σχηματίσει στη Θεσσαλονίκη προσωρινή κυβέρνηση με τον Δαγκλή και με τους βουλευτές που είχαν εκλεγεί τον Μάιο του 1915. Το σχέδιο του όμως ματαιώθηκε, παρά την «ολόθερμη» υποστήριξη της Γαλλίας, γιατί η Αγγλία αρνήθηκε να συγκατατεθεί στην εφαρμογή του.[288] Στις 17 Αυγούστου του 1916, εκδηλώθηκε το αντικωνσταντινικό στρατιωτικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη, με αφορμή τις επιθέσεις Γερμανών και Βουλγάρων στη Μακεδονία.[289]

Η παρουσία των Βουλγάρων στην ανατολική Μακεδονία, ήρθε ως αποτέλεσμα της πρόθεσης του βασιλιά και της κυβέρνησης Σκουλούδη, να απωθηθούν τα στρατεύματα της Αντάντ. Προφανώς, η σοβαρότητα της κατάστασης δεν είχε γίνει αντιληπτή από τον θρόνο.[290] Η κατάληψη της Καβάλας από Γερμανούς και Βούλγαρους αλλά και η παράδοση ενός ολόκληρου Σώματος Στρατού προκάλεσαν έντονους κλυδωνισμούς στους κόλπους του

---

[285] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 97.
[286] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/ΑΑΚ 25: Πολιτικό Αρχείο Σπ. Λάμπρου. Τα τηλεγραφήματα συμπάθειας προς τον Κωνσταντίνο προέρχονταν, κυρίως, από την Παλαιά Ελλάδα και σε ορισμένες περιπτώσεις χαρακτήριζαν καυστικά την Αντάντ και τον Βενιζέλο. «Προδότης» και «διεφθαρμένος» ήταν μόνο δύο από τους χαρακτηρισμούς που του προσήπταν.
[287] Παύλος Πετρίδης, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επικεφαλής της Τριανδρίας στη Θεσσαλονίκη», Ευάγγελος Χεκίμογλου (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη: η προσωρινή κυβέρνηση 1916-1917,* Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 9.
[288] Leon, *ό.π.*, σσ. 362-363.
[289] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 237, 239.
[290] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 115.

Στέμματος αλλά και σε αρκετούς οπαδούς του. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούσαν τόσο καιρό για να υποστηρίξουν την άποψη ότι ο Βενιζέλος ήθελε να κάνει παραχωρήσεις στους Βουλγάρους, χωρίς να έχει εξασφαλίσει μικρασιατικά ανταλλάγματα, κατέρρεαν σαν χάρτινος πύργος.[291] Η πολιτική του Κωνσταντίνου που ως τότε κέρδιζε έδαφος, υπέστη σημαντικότατο πλήγμα.[292]

Όλα αυτά, ώθησαν τον Βενιζέλο να φύγει από την Αθήνα με το πλοίο που έφερε το συμβολικό όνομα *Esperia*, προχωρώντας στη δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, «ξεπερνώντας και τους τελευταίους δισταγμούς του», και να αναλάβει την ηγεσία της Εθνικής Άμυνας στις 9 Οκτωβρίου 1916.[293] Ο Θεοτόκης, θέλοντας να υποβαθμίσει το γεγονός, ισχυριζόταν προς το Βερολίνο πως η επαναστατική κίνηση του Βενιζέλου θα κατέληγε σε μεγάλο «φιάσκο» και πως μόνο οκτώ με δέκα ήταν οι αξιωματικοί που είχαν ταχθεί στο πλευρό του.[294] Όσοι αξιωματικοί του Γ' Σώματος Στρατού αρνήθηκαν να προσχωρήσουν στην Εθνική Άμυνα, μετέβησαν στην Αθήνα όπου έτυχαν θερμής λαϊκής υποδοχής.[295]

Στο πρώτο φύλλο της, η *Εφημερίς της Προσωρινής Κυβέρνησης του Βασιλείου της Ελλάδας* έγραφε στην προκήρυξή της πως «το ποτήριον των πικριών, των εξευτελισμών και των ταπεινώσεων υπερεπληρώθη».[296] Η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου, Δαγκλή, Κουντουριώτη εγκαταστάθηκε «στο όνομα του ελληνικού λαού» με τις ευλογίες της Αντάντ και υπό την προστασία του Sarrail. Στο εξής η Ελλάδα είχε δύο κυβερνήσεις. Αυτή η ενέργεια του Βενιζέλου προξένησε τεράστια εντύπωση τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.[297]

Πρωταρχικοί στόχοι της *Τριανδρίας* ήταν δύο. Πρώτον, η αναγνώριση της προσωρινής κυβέρνησης από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, ώστε να ήταν σε θέση να ενασκήσει εξωτερική πολιτική αλλά και να λάβει οικονομική στήριξη γιατί δεν είχε τους οικονομικούς πόρους, ώστε να εξασφαλίσει τη λειτουργία διοικητικών υπηρεσιών αλλά και να μεριμνήσει για τον επισιτισμό των υποστηρικτών της.[298] Δεύτερον, η επέκταση της εξουσίας της στον ηπειρωτικό και νησιωτικό χώρο. Ο Βενιζέλος στην προσπάθειά του να υλοποιήσει τον πρώτο στόχο του διαβεβαίωνε την Αγγλία και τη Ρωσία πως η κυβέρνησή του ήταν μεν επαναστατική αλλά όχι αντιδυναστική: «εάν το στέμμα θέλει να ακολουθήσει την υπό του

---

[291] Γιανουλόπουλος, *ό.π.,* σ. 241.
[292] Αλεξάτος, *ό.π.*, σ. 56.
[293] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 242.
[294] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 513.
[295] Βεντήρης, *ό.π.,* τόμ. 2, σσ. 164-165.
[296] Μαυρογορδάτος, *Η σύγκρουση Βενιζέλου - Κωνσταντίνου*, σ. 176.
[297] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 121.
[298] Νικόλαος Πετσάλης-Διομήδης, *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-17,* Φιλιππότης, Αθήνα 1988, σ. 84.

Έθνους χαραχθείσα πολιτική, να γίνουμε ουραγοί του στέμματος» σημείωνε.[299]

Ο Βενιζέλος έγραψε χαρακτηριστικά, επί του θέματος, στον Ρακτιβάν:

> «Όταν λήξει ο πόλεμος θα ζητήσουμε σύγκληση συνελεύσεως, όχι για να αλλάξουμε τη μορφή του πολιτεύματος, ούτε για να αλλάξουμε τον βασιλικό οίκο, ούτε καν να περιορίσουμε τα δικαιώματα του στέμματος, όσα απορρέουν από του ισχύοντος συντάγματος, αλλά για να διευκρινίσουμε, να τα αποσαφηνίσουμε και να τα κατοχυρώσουμε, κατά το δυνατόν, ώστε να μη τολμήσει από δω και στο εξής βασιλιάς να πει στον αντιπρόσωπο της λαϊκής κυριαρχίας ότι στα μεγάλα εθνικά ζητήματα δικαιούται να παραγνωρίζει τη λαϊκή θέληση και να επιβάλλει τη γνώμη του, διότι θεωρεί τον εαυτό του υπεύθυνο απέναντι στο Θεό. […] Αυτή είναι η πολιτική του αγώνα μας, πολιτική σαφής, καθαρά ειλικρινής. Αν οι αντίπαλοι ζητούν να τη διαστρέψουν παριστάνοντάς την ως 'αντιδυναστική' καθήκον των αυτού φίλων είναι ν' ανταπεξέλθουν κατά της διαστροφής ταύτης και να διαφωτίσουν την κοινή γνώμη».[300]

Ωστόσο, ήταν σαφές ότι οι απόψεις του προέδρου της προσωρινής κυβέρνησης απηχούσαν την - παραδοσιακά βασιλική - βρετανική βούληση να μη καταστρατηγηθεί η ελληνική δυναστεία.[301]

Οι Σύμμαχοι αναγνώρισαν *de facto* την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, χορηγώντας της μάλιστα δάνειο 10 εκατομμυρίων φράγκων και ταυτόχρονα αύξησαν τις πιέσεις τους στη βασιλική κυβέρνηση της Αθήνας. Οι Αγγλογάλλοι πήραν υπό τον έλεγχό τους σιδηροδρομικές γραμμές, ναύσταθμους και στην Αθήνα κυκλοφορούσαν περίπολοι πεζοναυτών του ναυάρχου Dartige Du Fournet. Ακόμα, για πρώτη φορά συγκρούστηκε ο τακτικός στρατός που παρέμενε πιστός στον βασιλιά με τους στρατιώτες της Εθνικής Άμυνας, όταν οι τελευταίοι επιχείρησαν να καταλάβουν την Κατερίνη, ενώ στην Αθήνα η διαμάχη ανάμεσα σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς εκτραχυνόταν.[302]

Ακολούθησε και η σταδιακή υλοποίηση του δεύτερου στόχου της Τριανδρίας, που δεν ήταν άλλος από την επέκταση της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Έτσι, η υπαγωγή των Κυκλάδων, που πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια της Αντάντ, έπαιξε σημαντικό ρόλο τόσο

---

[299] Ελευθέριος Βενιζέλος, *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου,* τόμ. 2, Στέφανος Στεφάνου (επιμ.), Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1981, σ. 684.
[300] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 122.
[301] Παύλος Πετρίδης, *Ξενική εξάρτηση και εθνική πολιτική 1910-1918,* Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 349.
[302] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 128.

στο εσωτερικό της χώρας, με την αύξηση του στρατού του Βενιζέλου, όσο σε διεθνές επίπεδο.[303]

5. Τα «Νοεμβριανά» και το «Ανάθεμα»

Για να αποτρέψει την επέκταση του «κράτους της Θεσσαλονίκης», ο Κωνσταντίνος ήρθε εσπευσμένα σε επαφές με τους πρέσβεις της Αντάντ αλλά και με τον Γάλλο βουλευτή Paul Benazet.[304] Με αφορμή την κατάληψη της Καβάλας και για λόγους δικαιοσύνης, στο πλαίσιο διατήρησης της ουδέτερης στάσης της χώρας,[305] αλλά με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση του θρόνου του και τη μη αναγνώριση της προσωρινής κυβέρνησης από τους Συμμάχους, ο Κωνσταντίνος πρότεινε να παραχωρήσει στην Αντάντ πολεμοφόδια, πυροβόλα και τα ελληνικά πλοία.[306]

Η κατάληψη, όμως, της Κατερίνης από δυνάμεις της Προσωρινής Κυβέρνησης υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα θεωρήθηκε από τον βασιλιά αθέτηση της συμφωνίας από την πλευρά της Αντάντ. Τελικά, χαράχθηκε ουδέτερη ζώνη από την Κορυτσά μέχρι τον Θερμαϊκό με σκοπό να μην επαναληφθεί νέος κύκλος εχθροπραξιών και να καθησυχαστεί ο Κωνσταντίνος.[307]

Η αρχική συμφωνία ανάμεσα σε Κωνσταντίνο και Benazet επιβεβαιώθηκε και εγγράφως.[308] Στο πλαίσιο αυτής, την 16η Νοεμβρίου 1916, ο ναύαρχος Fournet ζήτησε την παράδοση 10 ορεινών πυροβολαρχιών. Η αρνητική απάντηση της βασιλικής κυβέρνησης τον ώθησε, την 1η Δεκεμβρίου, να αποβιβάσει 2.500 άνδρες στην πρωτεύουσα ως επίδειξη ισχύος των Δυνάμεων της Αντάντ.[309]

Η αποβίβαση των συμμαχικών αγημάτων στον Πειραιά, με επικεφαλής τον Γάλλο πλοίαρχο Pugliesi-Conti, και η «εν τάξει μάχης προέλασιν αυτών» ενόχλησε ιδιαίτερα τα μέλη του Πανελληνίου Συνδέσμου Εφέδρων.[310] Γι' αυτό τα υποδέχθηκαν με καταιγισμό πυρών[311] πολυβόλων όπλων από προετοιμασμένες θέσεις που είχαν καταλάβει.[312] Στα πυρά τους απάντησε ο αγγλογαλλικός στόλος, ανοίγοντας πυρ και εκτοξεύοντας, συνολικά, εξήντα

---

[303] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σσ. 123, 131.
[304] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 97.
[305] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 242.
[306] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 97.
[307] Στο ίδιο, σ. 98.
[308] Βεντήρης, *ό.π.*, τόμ. 2, σσ. 238-239.
[309] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 99.
[310] ΕΛΙΑ,, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 18.2: Ξενοφών Στρατηγός (εξέταση μάρτυρα), Αθήνα, 12/25 Ιανουαρίου 1919.
[311] Γιάννης Μουρέλος, *Τα "Νοεμβριανά" του 1916: από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των θυμάτων*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 97.
[312] Portolos, *ό.π.*, σσ. 96-97.

τέσσερις οβίδες. Στις οδομαχίες που έλαβαν χώρα στο Ζάππειο, στον λόφο του Φιλοπάππου και στον Εθνικό Κήπο προκλήθηκαν εκατέρωθεν απώλειες. Βαρύτερες, ωστόσο, ήταν αυτές των Συμμάχων που επανεπιβιβάστηκαν στα πλοία τους. Σύμφωνα με τη γαλλική κυβέρνηση, οι συμμαχικές απώλειες του αποβατικού σώματος ανέρχονταν σε 50 νεκρούς και 77 τραυματίες. Τις επόμενες μέρες ξέσπασε βίαιος διωγμός των βενιζελικών.[313]

Οι βιαιότητες και οι λεηλασίες από τους Εφέδρους εναντίον των αντιπάλων του βασιλιά στην Παλαιά Ελλάδα και των περιουσιών τους ήταν τόσο δριμείς που η Προσωρινή Κυβέρνηση προχώρησε στην σύσταση επιτροπών αποζημίωσης των όσων επλήγησαν από τους φιλοβασιλικούς.[314] Τα γεγονότα εκείνων των ημερών επεδίωξε να κατηγοριοποιήσει ο Γιάννης Μουρέλος, σύμφωνα με τον οποίο, πέραν από νεκρούς και τραυματίες, υπήρξαν αρκετά περιστατικά άσκησης σωματικής και ψυχολογικής βίας με σκοπό τον «φυσικό και ψυχολογικό» εξευτελισμό των θυμάτων. Κτίρια-στόχοι που είχαν σημανθεί με κόκκινο χρώμα από τους Επιστράτους, πριν ακόμα από τα γεγονότα, έγιναν αντικείμενα λεηλασίας με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία». Ο βενιζελικός Τύπος δεν θα μπορούσε να αποφύγει την επίθεση. Έτσι, παρατηρήθηκαν 31 περιπτώσεις αναστολής της κυκλοφορίας εφημερίδων και προκλήσεις ζημιών στα πιεστήρια και στις εγκαταστάσεις τους. Ακόμα, ο φόβος για την επανάληψη των εκτρόπων οδήγησε σε αναγκαστικούς εκπατρισμούς 980 ατόμων αλλά και σε φυγή των διπλωματικών αποστολών των Συμμάχων. Τέλος, υπήρξαν συνολικά 922 φυλακίσεις ακόμα και χωρίς να έχει προηγηθεί ένταλμα σύλληψης. Στις περιπτώσεις που υπήρχε το σχετικό ένταλμα, η πιο συνηθισμένη κατηγορία ήταν η εσχάτη προδοσία για να ακολουθήσουν κι άλλες, όπως η στάση κατά του καθεστώτος, η εξύβριση του Κωνσταντίνου, η παράνομη οπλοφορία κ.ά.[315]

Τι ήταν όμως, ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφέδρων; Ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφέδρων αποτελούσε εξέλιξη και όφειλε την αστραπιαία εξάπλωσή του στον Σύνδεσμο Εφέδρων Υπαξιωματικών. Ο τελευταίος ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1913, ως αντίδραση σε νομοσχέδιο του Βενιζέλου που απέκλειε τους έφεδρους υπαξιωματικούς από το να ανελιχθούν μέχρι το βαθμό του αξιωματικού. Επισήμως, ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Εφέδρων αναγνωρίστηκε ως «κοινωνικό» σωματείο, στις 21 Ιουνίου 1916, με απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών (αρ. 767/1916).[316]

Αποστολή του Συνδέσμου ήταν να αποτελέσει τον μυστικό στρατό του βασιλιά και να

---

[313] Μουρέλος, *ό.π.*, σσ. 146-147.
[314] ΥΔΙΑ, βλ. φάκ. Α/20/Ι: Νοεμβριανά. Επιτροπή Αποζημιώσεως Παθόντων, 1917.
[315] Μουρέλος, *ό.π.*, σσ. 145-147, 156-161, 169-170, 192, 199, 214-215.
[316] Γιώργος Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση: οι επίστρατοι του 1916*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996, σσ. 25-26.

αντικρούσει πιθανή απειλή κατά αυτού ή κατά του ελληνικού κράτους.[317] Παρότι οι βενιζελικοί κατηγόρησαν το Γενικό Επιτελείο και τον Ιωάννη Μεταξά ότι οι Επίστρατοι ήταν δικό του δημιούργημα, εντούτοις δεν έχει προκύψει απόδειξη γι' αυτό, αν και ο Μεταξάς ένιωθε «περήφανος» γι' αυτούς.[318] Ο αρχηγός της βρετανικής μυστικής υπηρεσίας στην Ελλάδα μέχρι τον Νοέμβριο του 1916, Compton Mackenzie, υποστήριξε πως η επιχορήγηση των Επιστράτων γινόταν από τη Γερμανία και ιδρυτής τους ήταν ο Γούναρης.[319]

Οι Επίστρατοι αποτελούσαν ένα πολύ μεγάλο μαζικό κίνημα, αριθμώντας 120.000 μέλη. Στην επαρχία κυρίως, η απήχησή τους ήταν συντριπτική. Ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Επιστράτων, σαφώς, ήταν αφοσιωμένος στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Ωστόσο, προσπάθησε να πατάξει τους αντιπάλους του αρκετές φορές με τη χρήση βίας και με παρεμπόδιση της κυκλοφορίας του βενιζελικού Τύπου.[320]

Η αντίδραση των Φιλελευθέρων ήρθε με την ίδρυση του Εθνικού Συνδέσμου, ο οποίος δημιουργήθηκε «έχοντας υπόψη τας υψίστας ανάγκας της κινδυνευούσης πατρίδος».[321] Ο βενιζελικός «αντισύνδεσμος» δεν κατάφερε, ωστόσο, να αποκτήσει μεγάλη απήχηση κυρίως εξαιτίας της εμπλοκής του στρατηγού Παναγιώτη Δαγκλή σε αυτόν.[322]

Ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Επιστράτων κλονίστηκε βαθιά μετά την εισβολή των Γερμανοβουλγάρων στη Μακεδονία και διαλύθηκε πλασματικά έπειτα από πίεση της αγγλογαλλικής αστυνομίας. Παρόλα αυτά η δράση του συνεχίστηκε και επί των κυβερνήσεων Καλογερόπουλου και Λάμπρου. Η δύναμη του Συνδέσμου είχε γίνει ανεξέλεγκτη. Αποκορύφωμα ήταν η οργανωμένη δράση του απέναντι στα συμμαχικά στρατεύματα στα Νοεμβριανά. Με την πεποίθηση ότι απέτρεπε βενιζελικό κίνημα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ήττα των αγημάτων της Αντάντ.[323]

Με το ηθικό στα ύψη, αμέσως μετά τη «συντριβή» των Αγγλογάλλων, οι Επίστρατοι επιδόθηκαν σε «σάρωμα της βενιζελικής σπείρας» και επικεντρώθηκαν σε διώξεις εναντίον Μικρασιατών, προξενώντας πολλά θύματα με την κατηγορία της διενέργειας κατασκοπείας προς όφελος της Αντάντ,[324] πραγματοποιώντας μάλιστα ένοπλες περιπόλους και κατ' οίκον έρευνες.[325]

---

[317] ΓΕΣ/ΔΙΣ, *ό.π.*, σ. 114.
[318] Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση*, σσ. 29, 35.
[319] Στο ίδιο, σ. 33.
[320] Στο ίδιο, σσ. 50-51, 66-68.
[321] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/11: «Πρόσκληση για κατάταξη στο στρατό της Εθνικής Άμυνας», που υπογραφόταν από τους Ζυμπαράκη, Μαζαράκη, Κοκκαλά, Αργυρόπουλο, Ζαννά, Ζερβό, Παζή, Γραικό και Κουτουπή, Θεσσαλονίκη, 10/23 Σεπτεμβρίου 1916.
[322] Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση*, σσ. 73-75.
[323] Στο ίδιο, σσ. 87-89, 95-97.
[324] Στο ίδιο, σ. 98.
[325] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 89.

Πέρα από τα παραπάνω, ο Διχασμός είχε ήδη επεκταθεί και στους κόλπους της εκκλησίας. Μάλιστα, τον Οκτώβριο του 1916, ο Μητροπολίτης Λάρισας Αρσένιος κατήγγειλε «έκτροπα αρχιερέων» γιατί επιδοκίμαζαν την προσωρινή κυβέρνηση και δεν μνημόνευαν στη δοξολογία τους το όνομα του βασιλιά αλλά του Βενιζέλου. Πρότεινε τη λήψη αυστηρών μέτρων από την Ιερά Σύνοδο για να αποφευχθούν από την «επαναστατική κυβέρνηση οι ασεβείς επεμβάσεις σε ζητήματα καθαρώς εκκλησιαστικά διασαλεύουσι τα θεμέλια και αυτήν τη βάση του εκκλησιαστικού ημών πολιτεύματος».[326] Και οι δύο κυβερνήσεις σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη έδιναν μεγάλη σημασία στον τύπο της μνημόνευσης στις θρησκευτικές δοξολογίες γιατί ήταν ένας τρόπος εκδήλωσης νομιμοφροσύνης των εκκλησιαστικών αρχών στην κρατική εξουσία.[327]

Ως συνέχεια των ανωτέρω, μπορεί να θεωρηθεί το περίφημο «Ανάθεμα» του Βενιζέλου, με μπροστάρη τον προκαθήμενο της Εκκλησίας της Ελλάδας, Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο, που πρώτος έριξε την πέτρα και αναθεμάτισε τον «επιβουλευθέντα την υπόσταση του Βασιλιά και της Πατρίδας» και στη συνέχεια τον ακολούθησε «σύσσωμος ο λαός της πόλης».[328] Στην περιφέρεια και στα χωριά της Αττικής, το ανάθεμα πήρε τον χαρακτήρα τελετουργίας με σκοπό την αποκατάσταση της ενότητας του χωριού.[329] Ασφαλώς, ο «αναθεματισμός» του Βενιζέλου δεν αποτελούσε αποκλειστικά μια εκκλησιαστική τελετή αλλά και μία πολιτική πράξη. Όμως, το περίφημο «Ανάθεμα», τελικά, περισσότερο ωφέλησε παρά έπληξε τους φιλοβενιζελικούς κυρίως στο επίπεδο των κοινωνικών συμμαχιών.[330]

6. Η δραστική απάντηση της Αντάντ μετά τα «Νοεμβριανά»

Οι Αγγλογάλλοι θεωρούσαν ως αποκλειστικό υπεύθυνο για τα *Νοεμβριανά* τον Κωνσταντίνο και προχώρησαν σε ολοκληρωτικό θαλάσσιο αποκλεισμό της Ελλάδας. Απόρροια του «αποκλεισμού των ελληνικών ακτών και της απαγόρευσης της ακτοπλοΐας» από τους Συμμάχους ήταν η παντελής έλλειψη τροφής, η οποία οδήγησε και σε αρκετούς θανάτους από ασιτία.[331]

---

[326] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 45.1: Δηλώσεις Μητροπολίτη Λάρισας Αρσένιου κατά την 21η Συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου, Οκτώβριος 1916.
[327] Θεοδόσης Τσιρώνης, *Εκκλησία Πολιτευόμενη: ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1913-1941)*, Επίκεντρο, Αθήνα 2010, σσ. 75-76.
[328] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 244.
[329] Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση*, σ. 100.
[330] Τσιρώνης, *ό.π.*, σσ. 80-81. Για περισσότερες πληροφορίες για τον ρόλο της Εκκλησίας κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού βλ. Θεοδόσης Τσιρώνης, *Εκκλησία Πολιτευόμενη: ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1913-1941)*, Επίκεντρο, Αθήνα 2010, σσ. 41-170.
[331] ΥΔΙΑ, φάκ. ΑΑΚ 17: Στον φάκελο υπάρχουν κατάλογοι με ονόματα ανά περιοχή θανόντων, με επιβεβαιωμένο αίτιο την ασιτία. Αναλυτικότερα: Αττική και Βοιωτία – 7 θάνατοι, Εύβοια – 3 θάνατοι, Λακωνία

Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, ο βασιλιάς, με αυτή του την παλινδρόμηση, έγινε «κόκκινο πανί» για την Αντάντ, η οποία τον θεωρούσε πλέον τον δεύτερο τη τάξει εχθρό της, ακριβώς μετά τον Γουλιέλμο. Ήδη από τις 6/19 Νοεμβρίου 1916, ο Fournet είχε προειδοποιήσει τους πρέσβεις της Γερμανίας, Αυστρίας, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βουλγαρίας να αποχωρήσουν από την Ελλάδα. Στην τελευταία αναφορά τού πρέσβη Silassy προς τη Βιέννη, πριν αναχωρήσει οριστικά από την Αθήνα, στις 11/24 Νοεμβρίου 1916, ανέφερε τη «διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Αθήνα» κατόπιν της αίτησης του Fournet. Παρότι η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε, συνέχιζε ο Αυστριακός, ήταν σαφές πως δεν ήταν σε θέση να προστατέψει τους πρέσβεις των Κεντρικών Δυνάμεων, παρά την «αγανάκτηση» του βασιλιά για το θέμα αυτό.[332]

Οι Σύμμαχοι, από την 8η Δεκεμβρίου 1916 είχαν επιβάλει τον ναυτικό αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων προκειμένου να προκληθεί πείνα και να σταματήσουν με αυτόν τον τρόπο την υποστήριξη του λαού στον Κωνσταντίνο. Ωστόσο, προκάλεσαν πολλά θύματα από τον λιμό στην Παλαιά Ελλάδα.[333] Ο Βενιζέλος κατηγορήθηκε πως η ιδέα του αποκλεισμού ήταν δική του σύλληψη, κάτι που δεν επιβεβαιώθηκε.[334] Ωστόσο, ο Βενιζέλος θέλησε να εκμεταλλευτεί την αναμενόμενη δραστική απάντηση της Γαλλίας, προτείνοντας στους Συμμάχους ακραία μέτρα, όπως τη συμμετοχή δύο μεραρχιών σε μια ενδεχόμενη επιχείρηση κατάληψης της Θεσσαλίας.[335] Τελικά, οι Σύμμαχοι απαίτησαν από την Αθήνα να παραδώσει ολόκληρο τον ελαφρύ στόλο και να επιτρέψει τον έλεγχο, από την Αντάντ, στους σιδηροδρόμους και τα λιμάνια της. Επιπλέον, ζήτησαν να αποσυρθούν όλες οι στρατιωτικές δυνάμεις του στέμματος στην Πελοπόννησο αλλά παράλληλα διαβεβαίωσαν τον θρόνο πως θα απέτρεπαν την επέκταση εξουσίας της προσωρινής κυβέρνησης σε περιοχές που ελέγχονταν από βασιλόφρονες.[336]

Όμως, η ανάγκη να συνεισφέρει στρατιωτικά η Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ, επέβαλλε στον Βενιζέλο να υιοθετήσει επεκτατική πολιτική στη Θεσσαλία και στα νησιά του Ιονίου. Η Αγγλία και η Γαλλία, που από τη μία ήθελαν την εδραίωση της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης και από την άλλη να μην παραβιάσουν τα όσα είχαν υποσχεθεί στο τελεσίγραφό τους στο βασιλιά, υποστήριξαν ότι δεν έφεραν ευθύνη για περιοχές όπου υπήρχε «αυθόρμητη» εξέγερση κατά των φιλοβασιλικών αρχών. Παράλληλα, η Γαλλία προέτρεπε

– 3 θάνατοι, Μεσσηνία – 18 θάνατοι, Επτάνησα – 16 θάνατοι, Τρίκαλα – 3 θάνατοι, Λάρισα – 4 θάνατοι, Άρτα – 9 θάνατοι, Πρέβεζα – 13 θάνατοι, Αργολίδα και Κορινθία – 5 θάνατοι, Ιωάννινα – 171 θάνατοι.

[332] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 516-520.

[333] Σύμφωνα με τον φάκ. ΑΑΚ της ΥΔΙΑ, ο συνολικός αριθμός των θυμάτων από τον λιμό ανερχόταν σε 252.

[334] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 103.

[335] Στο ίδιο, σ. 104.

[336] Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 28.

τον Βενιζέλο να διοργανώσει ορισμένες «τοπικές εξεγέρσεις» στα Ιόνια νησιά και τον διαβεβαίωνε ότι το συμμαχικό ναυτικό δεν θα επενέβαινε για την καταστολή τους. Το γαλλικό υπουργείο Εξωτερικών σχολίαζε σχετικά πως «τέτοιες ενέργειες όχι μόνο θα γίνονταν ανεκτές από την πλευρά μας, αλλά θα ήταν μάλιστα και επιθυμητές […] Ίσως δεν απέχει πολύ η ημέρα που θα πρέπει να ηχήσει η λέξη Δημοκρατία».[337] Παρότι, τελικά, το ζήτημα των Ιόνιων νήσων διευθετήθηκε σύμφωνα με την επιθυμία των Γάλλων, εντούτοις, εκείνο της Θεσσαλίας παρέμενε σε εκκρεμότητα.

Τελικά, οι δραματικές ελλείψεις σε είδη πρώτης ανάγκης, όπως τρόφιμα και καύσιμα, εξαιτίας του αποκλεισμού των παραλίων, ανάγκασαν τον βασιλιά να αποδεχθεί τα όσα ζητούσε η διακοίνωση.[338] Με την αποχώρηση και συγκέντρωση των βασιλικών στρατευμάτων στην Πελοπόννησο έμεναν «αφύλακτα» τα βόρεια σύνορα της «επίσημης» κυβέρνησης και εύκολα θα μπορούσαν να περιπέσουν είτε στα χέρια των Συμμάχων είτε σε φιλοβενιζελικούς. Για να μην συμβεί κάτι τέτοιο, οργανώθηκε αντίσταση από τους Επιστράτους, οι οποίοι θεωρητικά είχαν οριστικά διαλυθεί από τις 31 Δεκεμβρίου 1916 και ύστερα, μετά από αξίωση της Αντάντ που απαιτούσε να απαγορευτεί κάθε συνέλευση και συγκέντρωσή τους.[339] Παράλληλα, όμως, σε συνεργασία με το Γενικό Επιτελείο και τη Γερμανία, ιδρύθηκαν αντάρτικα σώματα (Φεβρουάριος - Απρίλιος 1917), με σκοπό να δράσουν εναντίον της Αντάντ στην ουδετέρα ζώνη, όπου ο βενιζελισμός ήταν σαφώς εντονότερος.[340]

Ασφαλώς, η παράδοση του Ρούπελ και η επακόλουθη προέλαση Γερμανών αλλά κυρίως Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία, δημιούργησε αρνητικότατο αντίκτυπο αναφορικά με την πολιτική του Κωνσταντίνου. Η συνειρμική σκέψη ότι οι Βούλγαροι πάτησαν ξανά τα χώματα της ελληνικής Μακεδονίας ως κατακτητές, ώθησε τον Βενιζέλο στη δημιουργία της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης με τη στήριξη των Συμμάχων. Τα «Νοεμβριανά» που ακολούθησαν «εξαγρίωσαν» ακόμα περισσότερο την Αντάντ. Πλέον, η απόφασή της για την οριστική απομάκρυνση του Κωνσταντίνου ήταν ειλημμένη. Το μόνο που απέμενε ήταν η κατάλληλη στιγμή που θα πραγματοποιούταν.

---

[337] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/VI (4): Ρωμανός προς Πολίτη (τηλεγράφημα), Αριθ. 1125, Παρίσι, 11/24 Απριλίου 1917.
[338] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 244-245.
[339] Μαυρογορδάτος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση*, σ. 117. Με την απομάκρυνση του βασιλιά και μέχρι το 1920, οι Επίστρατοι συνέχισαν να δρουν μυστικά με σκοπό την επαναφορά του Κωνσταντίνου στον θρόνο.
[340] Leon, *ό.π.*, σσ. 442-453.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΛΥΣΗ: Η ΕΚΘΡΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΥΠΟ ΤΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟ

1. Η κατάλληλη συγκυρία

Η κατάλληλη συγκυρία για την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου παρουσιάστηκε όταν τρία σημαντικά γεγονότα έλαβαν χώρα στους κόλπους των Μεγάλων Δυνάμεων. Το πρώτο ήταν η ρωσική επανάσταση, με αποτέλεσμα να ενισχυθούν οι δημοκρατικές δυνάμεις υπό του Βενιζέλου και ο βασιλιάς να χάσει τη στήριξη του τσάρου.[341] Δεύτερο, η πτώση του μετριοπαθούς Γάλλου πρωθυπουργού Briand και η αντικατάστασή του από τον, σαφώς πιο αποφασιστικό, Alexandre Ribot. Τελευταίο και ίσως σημαντικότερο γεγονός υπήρξε η εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο.[342]

Η είσοδος των Ηνωμένων Πολιτειών στο πλευρό της Αντάντ, τον Απρίλιο του 1917, αποτέλεσε πλήγμα για τους υποστηρικτές της ουδετερότητας. Η συμβολή τους σε υλικούς πόρους και στρατιωτικές δυνάμεις υπήρξε κολοσσιαία.[343] Συγκεκριμένα, απεστάλησαν άμεσα 10.000 μηχανικοί και ιατροί, λεγεώνα 25.000 ανδρών στη Γαλλία, καθώς και τεράστια οικονομική και βιομηχανική βοήθεια. Ακόμα, οι ΗΠΑ ίδρυσαν σχολές αξιωματικών, στις οποίες κατατάχτηκαν 40.000 νέοι που αποτελούσαν «το άνθος της αμερικανικής νεολαίας», με σκοπό σε έξι μήνες οι νέοι αξιωματικοί να ήταν έτοιμοι να σταλούν στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων.[344]

Ακόμα, η είσοδος της Αμερικής στον πόλεμο συνεισέφερε σημαντικά σε ιδεολογικό επίπεδο. Άλλωστε, υπήρχε ταύτιση της εξωτερικής πολιτικής της με τα ιδεώδη της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, που αποτελούσαν κοινό τόπο στον δημόσιο λόγο της χώρας. Μάλιστα, ο ίδιος ο πρόεδρος Thomas Woodrow Wilson είχε προτρέψει τους μαθητές της ναυτικής σχολής δοκίμων να σκέφτονται πρώτα την Αμερική και μετά την ανθρωπότητα, καθώς και οι ΗΠΑ είχαν «ιδρυθεί προς όφελος της ανθρωπότητας».[345] Η έντονη μεταβολή της ισορροπίας των δυνάμεων προξένησε ιδιαίτερη αίσθηση ακόμα και στην κοινωνία της

---

[341] Portolos, *ό.π.*, σ. 163.
[342] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σ. 26.
[343] Χριστοδουλίδης, *ό.π.*, σσ. 519-520.
[344] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/ΧΙΙ: Κακλαμάνος προς Πολίτη (τηλεγράφημα), Αριθ. 291, Αγία Πετρούπολη, 9/22 Μαΐου 1917.
[345] Γιάννης Στεφανίδης, *Ισορροπία των δυνάμεων και ηγεμονική πρόκληση: το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών 1871-1945,* Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 77.

Γερμανίας, η οποία ήταν «αναπαυμένη επί των πληροφοριών των εφημερίδων» και ήλπιζε στη μη στρατιωτική ανάμιξη των ΗΠΑ στον πόλεμο.[346]

Αναφορικά με το μελλοντικό πολίτευμα της Ελλάδας, Βρετανία, Ρωσία και Ιταλία ήταν αντίθετες με την υψηλή εποπτεία που ασκούσε στην Ελλάδα η Γαλλία. Πίστευαν ότι οι Γάλλοι προσπαθούσαν να ανατρέψουν τον Κωνσταντίνο για να επεκτείνουν τον έλεγχό τους σε ολόκληρη τη χώρα. Στη διάσκεψη του Saint Jean de Maurienne συμμετείχαν ο Lloyd George, ο Alexandre Ribot, ο Ιταλός πρωθυπουργός Paolo Boselli και ο συντονιστής της ιταλικής πολιτικής βαρόνος Sonnino. Εκεί, ο Γάλλος πρωθυπουργός, Ribot, στις 3/19 Απριλίου 1917, έθεσε το ζήτημα της αντικατάστασης του Κωνσταντίνου από άλλον μονάρχη που θα ήταν «πρόθυμος να ακούει τους Συμμάχους και τον Βενιζέλο».[347] Συμφωνήθηκε να γίνει σεβαστό το ελληνικό Σύνταγμα, να μεταβιβαστεί ο θρόνος σε έναν από τους βασιλόπαιδες και να αποφευχθεί κάθε πρόκληση από την πλευρά των Συμμάχων. Για το θέμα της Θεσσαλίας δεν λήφθηκε απόφαση.[348]

Στις 4 και 5 Μαΐου πραγματοποιήθηκε η αγγλογαλλική διάσκεψη στο Παρίσι, όπου αποφασίστηκε οι Σύμμαχοι να αγοράσουν και να ελέγξουν την παραγωγή της Θεσσαλίας. Στην πραγματικότητα, απορριπτόταν η πρόταση του Βενιζέλου για κατάληψη της Θεσσαλίας και δεν γινόταν λόγος για εκθρόνιση του βασιλιά. Φυσικά, τα αποτελέσματα της διάσκεψης απογοήτευσαν τον Βενιζέλο που θεωρούσε απαραίτητη την απομάκρυνση του βασιλιά και αδύνατη τη συμφιλίωση που προέκριναν συντηρητικοί βρετανικοί κύκλοι.[349]

Η προσωρινή κυβέρνηση αντέδρασε διαμέσου του Νικόλαου Πολίτη, υπουργού Εξωτερικών, κοινοποιώντας προς την Αγγλία και τη Γαλλία τη θέση ότι «η φύση της διένεξής μας, αφορά σε μικρότερη κλίμακα ό,τι ακριβώς και η παγκόσμια σύρραξη, υφίσταται αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στο φιλελεύθερο σύστημα το οποίο εκπροσωπούμε εμείς και το απολυταρχικό της βασιλικής κλίκας».[350]

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η αριστερή πτέρυγα του κόμματός του, που έβρισκαν αρκετές ομοιότητες της Ελλάδας με την κατάσταση στη Ρωσία, ήθελαν να καταλύσουν το βασιλικό πολίτευμα. Όμως, αντίθετη σε κάτι τέτοιο γνώριζαν πολύ καλά πως ήταν η Βρετανία.[351] Άλλωστε, η δυσαρέσκεια κατά της μοναρχίας είχε κερδίσει πέρα από τα λαϊκά στρώματα της ρωσικής κοινωνίας και την πλειοψηφία του ρωσικού στρατού που φαίνονταν

---

[346] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/4/ΧΙΙ: Πρεσβεία Βερολίνου προς Ζαλοκώστα (τηλεγράφημα), Αριθ. 339, Βερολίνο, 25/7 Φεβρουαρίου 1917.
[347] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 132.
[348] Λεονταρίτης, *ό.π.*, σσ. 31-32.
[349] Στο ίδιο, σσ. 34-36.
[350] Στο ίδιο, σ. 37.
[351] Leon, *ό.π.*, σ. 476.

να στρέφονται εναντίον της καθιέρωσης του μοναρχικού Συντάγματος και υπέρ της εγκαθίδρυσης ομοσπονδιακής δημοκρατίας.[352]

Σε τηλεγράφημά του Βενιζέλου προς τον Ρωμανό, στις 22 Απριλίου, έγραψε χαρακτηριστικά πως η καλύτερη λύση για την Ελλάδα - στην παρούσα συγκυρία - ήταν η διατήρηση του σημερινού πολιτεύματος αλλά με βασιλιά που να προέρχεται από τον βασιλικό οίκο της Αγγλίας. Και συνέχιζε πως αν αυτό δεν ήταν εφικτό, θα απέμενε ως μοναδική λύση η δημοκρατία χωρίς μονάρχη, για την οποία θεωρούσε «ώριμο» τον ελληνικό λαό. Η συγκεκριμένη στάση του Βενιζέλου, δηλαδή η υποταγή της εσωτερικής πολιτικής στις διεθνείς αναγκαιότητες, φανερώνει τον τρόπο με τον οποίο λάμβανε τις αποφάσεις του.[353]

Ασφαλώς, η Γαλλία έβλεπε θετικά πιθανή κατάλυση της δυναστείας από τον Βενιζέλο, ωστόσο γνώριζε τις αντιρρήσεις Αγγλίας και Ιταλίας. Μάλιστα, δια στόματος του ίδιου του Ribot διαβεβαίωνε τον Βενιζέλο ότι η γαλλική κυβέρνηση έχει αποφασίσει να απομακρύνει τον βασιλιά[354] και εάν ο ελληνικός λαός ήθελε να αλλάξει το Σύνταγμα με Συνταγματική Συνέλευση, ασφαλώς η Γαλλία δεν θα στεκόταν εμπόδιο σε αυτό.[355] Στις 14 Δεκεμβρίου 1934, στο 50^{ο} άρθρο της αλληλογραφίας που αντάλλαξε ο Βενιζέλος με τον Μεταξά, ο τελευταίος υποστήριξε πως ο Εθνικός Διχασμός προκλήθηκε εξαιτίας της «αποκλειστικής επιδίωξης (σσ. του Βενιζέλου) να εκδιώξει τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Και δεν το επιχείρησε αυτό με τη δική του πολιτική δύναμη στην Ελλάδα […] αλλά εξώθησε και ξένα κράτη προς αυτόν τον σκοπό, παραπειθομένων ότι ο βασιλιάς ήταν εχθρός τους».[356]

Η διατήρηση της δυναστείας με την αντικατάσταση του Κωνσταντίνου από τον διάδοχο, που διακρινόταν για τα φιλογερμανικά του αισθήματα, ήταν αυτό που τελικά προέκριναν οι Σύμμαχοι. Αλλά, αυτή η κατάληξη θα ήταν για τον Βενιζέλο «λύσις νόθος».[357] Προφανώς, ο πρωθυπουργός επιχειρούσε να δώσει μια οριστική «λύση», κατεδαφίζοντας τη θεσμική συγκρότηση του κράτους και ακολουθώντας τα πρότυπα των δυτικών κοινοβουλευτικών δημοκρατιών.[358]

Η Βρετανία επανειλημμένα προσπάθησε μέσα από την πολιτική της να συμφιλιώσει τον

---

[352] ΥΔΙΑ, φάκ. Α/VI (11): Κακλαμάνος προς Πολίτη, 27/9 Απριλίου 1917. Τα τηλεγραφήματα που έφταναν από την Αγία Πετρούπολη προς την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, παρουσίαζαν την πλειοψηφία του ρωσικού λαού υπέρ της απομάκρυνσης της τσαρικής μοναρχίας. Τελικά, ο τσάρος Νικόλαος παραιτήθηκε έπειτα από αιματηρές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στην Πετρούπολη.
[353] Leon, *ό.π.*, σ. 476.
[354] Στο ίδιο.
[355] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σ. 40, 73.
[356] Μεταξάς, *Η ιστορία του εθνικού διχασμού*, Άρθρο 50: «Τι επεδίωκεν ο Βενιζέλος δια του εθνικού διχασμού», 14 Δεκεμβρίου 1934, σσ. 385-389.
[357] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σ. 40.
[358] Νικόλαος Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος-Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος, Αθήνα-Χανιά 2014, σ. 26.

Κωνσταντίνο και τον Βενιζέλο. Όμως, γρήγορα κατάλαβε ότι οι προσπάθειες ήταν μάταιες και ο πρωθυπουργός δεν ήθελε πλέον να ακούει για κάτι τέτοιο. Ο Elliot έγραψε επί του θέματος πως είχε αρχίσει να απελπίζεται ως προς τη δυνατότητα συμφιλίωσης, γιατί τόσο οι Γάλλοι όσο και ο Βενιζέλος έδειχναν ανυπόμονοι και ότι αν έπρεπε να επιλεγεί ένας από τους δύο (σσ. Βενιζέλος ή Κωνσταντίνος), αυτός έπρεπε να είναι ο Βενιζέλος γιατί στον άλλο «έχουμε πολλά να του προσάψουμε και να τον κατηγορήσουμε».[359]

Τελικά, οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να «διευθετήσουν» οριστικά το πρόβλημα των δύο κυβερνήσεων της Ελλάδας. Γι' αυτό και συγκάλεσαν, στις 15/28 Μαΐου 1917, αγγλογαλλική διάσκεψη στο Λονδίνο με αποκλειστικό ζήτημα το καθεστώς της Ελλάδας. Οι Γάλλοι πήγαν αποφασισμένοι να πείσουν τους Βρετανούς ως προς την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Το απόσταγμα της διήμερης διάσκεψης ήταν η αποσόβηση πολεμικής σύγκρουσης με τη βασιλική Ελλάδα. Συμφώνησαν στην εξασφάλιση προκεχωρημένων θέσεων στη Θεσσαλία και στην αποστολή βρετανικής «συμβολικής δύναμης». Ακόμα, παρότι οι Άγγλοι αντιτάχθηκαν επιτυχώς στη γαλλική αξίωση για άμεση κατάληψη της Αθήνας εντούτοις, ουσιαστικά, παραχώρησαν στη Γαλλία τη στρατιωτική και διπλωματική πρωτοβουλία στα ελληνικά ζητήματα.[360]

2. Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου

Το πρόβλημα των δύο κυβερνήσεων ανέλαβε να φέρει σε πέρας ο Γάλλος γερουσιαστής Charles Jonnart με τον τίτλο του «Ανώτατου Αρμοστή των Δυνάμεων - προστατριών της Ελλάδας», δηλαδή της Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Ρωσίας. Ο Γάλλος διπλωμάτης ανέλαβε διαμεσολαβητικό ρόλο από τη στιγμή που η διένεξη ήταν αρκετά έντονη και ταυτόχρονα υπήρχε αμοιβαία καχυποψία και επεδίωξε να αποφύγει την αιματοχυσία.[361] Γι' αυτό ήρθε σε επαφή τόσο με την κυβέρνηση Ζαΐμη όσο με τον Βενιζέλο και τον στρατηγό Sarrail.

Στον Ζαΐμη, στις 6 Ιουνίου 1917, ανακοίνωσε την απόφαση των Συμμάχων για την εγκατάσταση στρατιωτικών φυλακίων στη Θεσσαλία. Αυτός αναγκαστικά αποδέχθηκε την προγραμματισμένη επιχείρηση. Σε τηλεγράφημα του Ribot προς το Jonnart, στις 7 Ιουνίου 1917, ο πρωθυπουργός του τον προέτρεψε να επισπεύσει την επιχείρηση της Θεσσαλίας γιατί πιθανή καθυστέρηση θα είχε ως αποτέλεσμα αρκετές επιπλοκές.[362]

---

[359] Leon, *ό.π.*, σσ. 476-477.
[360] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σσ. 45-47.
[361] Geoff Berridge, *Διπλωματία: θεωρία και πρακτική,* μετάφρ. Άγγελος Μορφόπουλος, Τουρίκης, Αθήνα 2007, σ. 281.
[362] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σ. 54.

Στη συνάντηση με τον Βενιζέλο, αναφορικά με τη διαδοχή του Κωνσταντίνου, ο Κρητικός επεδίωξε την αντικατάσταση του βασιλιά από τον ανήλικο γιο του, Παύλο. Έτσι, αναγκαστικά θα διοριζόταν ένας αντιβασιλέας υπό τον έλεγχο του Βενιζέλου. Η αντίδραση, όμως, της Αγγλίας τον ώθησε να συναινέσει, τελικά, στη διαδοχή του Κωνσταντίνου από τον δευτερότοκο γιό του, Αλέξανδρο, προκειμένου να εξασφαλίσει την ευμένεια της και έχοντας στο μυαλό του την κρισιμότατη κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας.[363]

Ο Jonnart αποφάσισε να προχωρήσει στην κατάληψη της Θεσσαλίας, με ταυτόχρονη απόβαση δυνάμεων στον Πειραιά και στον Ισθμό της Κορίνθου. Κι αν η αγγλογαλλική συμφωνία προέβλεπε απόβαση στον Ισθμό, σε καμία περίπτωση δεν έκανε το ίδιο για το λιμάνι του Πειραιά. Ο Γάλλος διπλωμάτης γνώριζε, λοιπόν, πολύ καλά ότι η απόφαση που έλαβε συνιστούσε παραβίαση της προαναφερθείσας συμφωνίας του Λονδίνου, αλλά εκτιμούσε πως μια σημαντική επίδειξη ισχύος της Αντάντ, θα απέτρεπε τους φιλοβασιλικούς από το να αντισταθούν. Η Αγγλία διαμέσου του λόρδου Cecil απαίτησε να εφαρμοστούν τα όσα είχαν συμφωνηθεί και επανέλαβε παλαιότερη πρόταση να απομακρυνθεί ο βασιλιάς χωρίς να εξαναγκαστεί σε παραίτηση. Ο πρωθυπουργός της Γαλλίας διαβεβαίωσε ότι ο Jonnart δεν είχε πρόθεση να παραβιάσει τα συμφωνηθέντα. Μάλιστα, επεσήμανε πως θα αποφευγόταν η απόβαση στον Πειραιά, χωρίς ωστόσο να καθησυχάσει τον Cecil. Αυτός θεωρούσε πως η πρότασή του για απομάκρυνση του Κωνσταντίνου κατά τη διάρκεια του πολέμου δεν είχε ουσιαστική διαφορά από την παραίτησή του.[364]

Ασφαλώς, ο Βενιζέλος και οι συνεργάτες του ήταν αντίθετοι με την ερμηνεία του Άγγλου και γι' αυτό παρακάλεσαν τον Ribot να διεξάγει τη σχεδιασθείσα επιχείρηση γιατί «θα εξασφάλιζε και το γόητρο της Γαλλίας στην Ανατολή και το μέλλον του Ελληνισμού». Εν τέλει, ο Jonnart τροποποίησε το αρχικό του σχέδιο. Αποφάσισε να προβεί στην κατάληψη της Θεσσαλίας και στην απόβαση στον Ισθμό. Αναφορικά με την απόβαση στον Πειραιά, θα ανέμενε την απάντηση του Κωνσταντίνου σε τελεσίγραφο που θα του παρέδιδε μετά τις δύο πρώτες επιχειρήσεις. Αν ο βασιλιάς αποδεχόταν τους όρους, θα αποβίβαζε στρατό στον Πειραιά για να στηρίξει τη νέα κυβέρνηση. Στην αντίθετη περίπτωση, θα γινόταν δυναμική επέμβαση, πάλι μέσω του Πειραιά.[365]

Τόσο η κατάληψη του Ισθμού όσο και αυτή της Θεσσαλίας ολοκληρώθηκαν με ειρηνικό τρόπο. Ο βασιλιάς, στις 11 Ιουνίου 1917, αναγκάστηκε να αποδεχθεί το τελεσίγραφο που προσκόμισε ο Γάλλος εκπρόσωπος της Αντάντ στον πρωθυπουργό Ζαΐμη, και ζητούσε την

[363] Στο ίδιο, σσ. 54-55.
[364] Στο ίδιο, σσ. 55-56.
[365] Στο ίδιο, σσ. 58-59.

παραίτηση του εντός εικοσιτεσσέρων ωρών αλλά και τον αποκλεισμό του πρίγκιπα-διαδόχου, Γεωργίου, από τον θρόνο.[366]

Το μεσημέρι της ίδιας μέρας, είχε συγκληθεί το Συμβούλιο του Στέμματος.[367] Ο Δημητρακόπουλος σχολίασε πως το έγγραφο εκτός από το ζήτημα της παραίτησης, έθιγε ένα ευρύτερο «εθνικό ζήτημα». Διότι, οι Μεγάλες Δυνάμεις εμφανίζονταν πρώτη φορά σε επίσημο έγγραφο ως «Προστάτιδες», κάτι που σήμαινε, με όρους Διεθνούς Δικαίου, περιορισμό της κυριαρχίας του κράτους που προστατεύεται. Οπότε, σύμφωνα με τον Δημητρακόπουλο, το τελεσίγραφο έπρεπε να μείνει αναπάντητο και ο βασιλιάς και ο διάδοχος να συλληφθούν και να απομακρυνθούν προκειμένου να αποφευχθεί παραίτησή του Κωνσταντίνου, κάτι που θα του έδινε το δικαίωμα επαναδιεκδίκησης του θρόνου. Η παραδοσιακή ανάμειξη των «Εγγυητριών» Δυνάμεων στα εσωτερικά της χώρας και η εξάρτηση της Ελλάδας από αυτές πολιτικά και οικονομικά, δύσκολα θα προσέκρουαν στη «νομική» διάσταση του τελεσιγράφου, σύμφωνα με τον Λεονταρίτη.[368]

Μολαταύτα, ο Κωνσταντίνος απεσύρθη στις 29/11 Ιουνίου 1917, υπέρ του δευτερότοκου γιού του, Αλεξάνδρου Α', χωρίς όμως να παραιτηθεί από τον θρόνο.[369] Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από έγγραφα του αγγλικού και του γαλλικού υπουργείου Εξωτερικών, ο Ζαΐμης μετέβηκε στη βρετανική πρεσβεία και ρώτησε τον Elliot εάν αντί να παραιτηθεί ο Κωνσταντίνος, θα μπορούσε να διορίσει έναν από τους γιούς του ως αντιβασιλέα μέχρι τη λήξη του πολέμου. Ο Άγγλος διπλωμάτης, σε κατ' ιδίαν συζήτηση, υποστήριξε πως η Αντάντ δε θα ήταν αντίθετη σε πιθανή επάνοδο του Κωνσταντίνου, εάν αυτό επιθυμούσε ο ελληνικός λαός.[370]

Την επόμενη ημέρα, 30/12 Ιουνίου 1917, ο Κωνσταντίνος εξέδωσε διάγγελμα και δήλωσε πως αναχωρεί από την αγαπημένη του πατρίδα μαζί με τον διάδοχο, αφήνοντας στον θρόνο τον γιό του Αλέξανδρο.[371] Ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως δεν υπήρχε καμία αναφορά στον όρο «παραίτηση», με σκοπό ο δρόμος επιστροφής του Κωνσταντίνου, μελλοντικά, να παραμείνει ανοικτός. Γι' αυτό και η απορία του Αυστριακού πρέσβη στη Βέρνη που σε τηλεγράφημά του στις 15 Ιουνίου 1917 αναρωτιόταν γιατί δε γινόταν λόγος ούτε για ενθρόνιση του Αλεξάνδρου ούτε για παραίτηση του Κωνσταντίνου.[372]

---

[366] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 243.
[367] Το Συμβούλιο αποτελούταν από τους: Αλέξανδρο Ζαΐμη, Δημήτριο Γούναρη, Στέφανο Δραγούμη, Στέφανο Σκουλούδη, Σπυρίδων Λάμπρο, Δημήτριο Ράλλη, Νικόλαο Καλογερόπουλο, Νικόλαο Δημητρακόπουλο, Νικόλαο Στράτο υπό την προεδρία του Κωνσταντίνου.
[368] Λεονταρίτης, *ό.π.*, σσ. 60-62.
[369] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 246.
[370] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σ. 62.
[371] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 32.1: Διάγγελμα βασιλιά Κωνσταντίνου, 12 Ιουνίου 1917.
[372] Ενεπεκίδης, *ό.π.*, σσ. 551-552.

Η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου προκάλεσε έντονη δυσφορία στους περισσότερους κατοίκους της Παλαιάς Ελλάδας και στους μονάρχες των Κεντρικών Δυνάμεων. Αποτελούσε γι' αυτούς το αποκορύφωμα των διαδοχικών πιέσεων, διπλωματικών και μη, των Συμμάχων την τελευταία διετία.[373]

Παρότι στην Αθήνα έγινε διαδήλωση υπέρ του έκπτωτου βασιλιά, στη χώρα επικράτησε σχετική ηρεμία. Η αναγκαστική εκθρόνιση του Κωνσταντίνου εξυπηρετούσε, σύμφωνα με τον Λεονταρίτη, τρεις στόχους της Αντάντ. Ο πρώτος ήταν η ενοποίηση της Ελλάδας υπό του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο δεύτερος, αφορούσε τον τερματισμό των αγγλογαλλικών διαφωνιών στο βαλκανικό θέατρο του πολέμου και ο τελευταίος ήταν η ενεργή συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλάι των Συμμάχων.[374]

3. Η επάνοδος του Βενιζέλου

Ακολούθησε η επάνοδος του Βενιζέλου στην Αθήνα, στις 14/27 Ιουνίου 1917, υπό τη «σκέπη» του στρατού της Αντάντ. Αμέσως, έγιναν δραστικές εκκαθαρίσεις κωνσταντινικών στη δικαιοσύνη, στην εκκλησία, στις κρατικές υπηρεσίες αλλά κυρίως στους αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων. Η χώρα έπρεπε να απαλλαχθεί οριστικά από τα «γερμανόφιλα» στοιχεία.[375]

Μάλιστα, ο ίδιος ο Jonnart, αθετώντας τις διαβεβαιώσεις του προς τον Κωνσταντίνο, έλαβε μέτρα αντεκδίκησης κατά φιλοβασιλικών που εξορίστηκαν στην Κορσική και στη Μασσαλία μέχρι το τέλος του πολέμου. Για τον Βενιζέλο, οι ομαλές σχέσεις με την αντιπολίτευση ήταν πολυτέλεια. Γι' αυτό και επιδόθηκε σε ευρύτατης κλίμακας εκκαθαρίσεις που είχαν αρνητικό αντίκτυπο σε βάθος χρόνου.[376]

Στη Μακεδονία, «τμηματικά και μεθοδικά», τα «βουλγαρόπληκτα άτομα» συλλαμβάνονταν με σκοπό να απελαθούν εκτός της ελληνικής επικράτειας.[377] Συνολικά, απολύθηκαν περίπου 570 δικαστικοί και 6.500 δημόσιοι υπάλληλοι. Το πογκρόμ κατά των κωνσταντινικών συνεχίστηκε και στον στρατό όπου το 40% των μονίμων αξιωματικών απομακρύνθηκε, στο ναυτικό την ίδια τύχη είχε περίπου το 30%, ενώ η πιο εκτεταμένη εκκαθάριση έγινε στη χωροφυλακή. Στρατοδικεία αλλά και νεοϊδρυθείσες Επιτροπές

---

[373] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σσ. 63-64.
[374] Στο ίδιο, σ. 69.
[375] Στο ίδιο, σ. 71.
[376] Στο ίδιο, σ. 95.
[377] Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση: Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922),* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σσ. 87-89.

Δημόσιας Ασφάλειας[378] ώθησαν - δικαιολογημένα - το βενιζελικό καθεστώς να χαρακτηριστεί ως «τυραννία» από τους αντιπάλους του.[379]

Στην ομιλία του στην Αθήνα, το βράδυ της 27ης Ιουνίου 1917, ο Βενιζέλος ευχαρίστησε τις Δυνάμεις της Αντάντ και επεσήμανε πως η θέση της Ελλάδας ήταν, αδιαμφισβήτητα, στο πλάι «των Δημοκρατικών Εθνών, τα οποία αγωνίζονται υπέρ της ελευθερίας του κόσμου κατά των Μεσοευρωπαϊκών Δυνάμεων, των οποίων σύμμαχοι είναι οι δύο κληρονομικοί μας εχθροί»,[380] εννοώντας φυσικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία.

Η εμπόλεμη κατάσταση της χώρας και προκειμένου να νομιμοποιηθεί η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου υπό τη βασιλεία του Αλεξάνδρου οδήγησε στη λύση της αναβίωσης της Βουλής που είχε προκύψει μετά της εκλογές του Μαΐου του 1915. Η Βουλή εκείνη είχε ανακληθεί από βασιλικό διάταγμα που χαρακτηρίστηκε από τους βενιζελικούς ως αντισυνταγματικό και αντίθετο στη λαϊκή βούληση,[381] επαναλειτούργησε στις 12/25 Ιουνίου 1917 και έμεινε στην ιστορία ως η «Βουλή των Λαζάρων».[382]

Ο πρώτος στόχος της νέας κυβέρνησης ήταν να ταχθεί άμεσα στο πλευρό της Αντάντ. Γι' αυτό δρομολόγησε τη συγκρότηση ενός αξιόμαχου στρατού, αναδιοργανωμένου με βάση τα γαλλικά πρότυπα[383] και απαλλαγμένου από το κωνσταντινικό βαρίδι, προκειμένου να έχει η χώρα διαπραγματευτικό χαρτί για τις διεκδικήσεις της στο Συνέδριο της Ειρήνης που θα ακολουθούσε.[384] Στα τέλη Ιουνίου 1917, η Ελλάδα κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία και στους συμμάχους της.[385]

Κατάφερε ο «μεγαλύτερος Έλληνας πολιτικός μετά την εποχή του Περικλή» -όπως τον είχε χαρακτηρίσει ο Lloyd George-[386] μέχρι την άνοιξη του 1918, να παρατάξει στη Μακεδονία 200.000 άνδρες, οι οποίοι διακρίθηκαν στο πεδίο των μαχών απέναντι σε Γερμανοβουλγάρους, με ακρογωνιαίο λίθο τη μάχη του Σκρα, τον Μάιο του 1918. Η λήξη του πολέμου μετά τις διαδοχικές συνθηκολογήσεις Βουλγαρίας (Σεπτέμβριος 1918), Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Οκτώβριος 1918) και Γερμανίας (Νοέμβριος 1918) βρήκε την

---

[378] Ο Στρέιτ έγραφε σχετικά πως παράλληλα με τις διώξεις των οπαδών του Κωνσταντίνου «οργίαζαν» τα δικαστήρια σε βάρος των εχθρών του Βενιζέλου. Βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 17.3: «Σημειώσεις επί των γεγονότων μετά την αναχώρησιν του Βασιλέως και μέχρι της 20ης Ιουνίου 1917».
[379] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σσ. 119-120.
[380] Βενιζέλος, *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου,* τόμ. 2, σ. 299.
[381] ΕΛΙΑ, Αρχείο Γ. Στρέιτ, φάκ. 14.1: Διάταγμα κυβέρνησης Βενιζέλου προς Αλέξανδρο, 28/10 Αυγούστου 1917.
[382] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σ. 116.
[383] Portolos, *ό.π*, σσ. 221-222.
[384] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σ. 246.
[385] Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 132.
[386] Margaret Macmilan, *Οι Ειρηνοποιοί: Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο,* μετάφρ. Νίκος Κούρκουλος, Θεμέλιο, Αθήνα 2005, σ. 462.

εξωτερική πολιτική των Φιλελευθέρων δικαιωμένη.[387]

Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ και η εγκατάλειψη της ουδετερότητας, έστω και ενάμιση χρόνο πριν ολοκληρωθεί ο πόλεμος, αποκατέστησαν το κύρος και την εμπιστοσύνη προς τον ελληνικό στρατό[388] και επέτρεψαν στη χώρα να παρακαθίσει στο τραπέζι των διπλωματικών διαπραγματεύσεων του Παρισιού (1919) με την πλευρά των νικητών, παρουσιάζοντας τις θέσεις της,[389] ενώ οι πιο επίφοβοι ανταγωνιστές της βρίσκονταν στο στρατόπεδο των ηττημένων.[390]

[387] Γιανουλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 246-248.
[388] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 136.
[389] Macmilan, *ό.π.*, σ. 458.
[390] Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, σ. 137.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων η Ελλάδα βρέθηκε αντιμέτωπη με προκλήσεις που δεν ήταν εύκολο να διαχειριστεί. Οι Νέες Χώρες, οι οποίες δεν χαρακτηρίζονταν από πληθυσμιακή ομοιογένεια, έπρεπε να αφομοιωθούν και οι διαφορές τους με την Παλαιά Ελλάδα να αμβλυνθούν. Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος που ακολούθησε αποτελούσε ένα στοίχημα για τη διαφύλαξη των κερδών των Βαλκανικών Πολέμων και την ενσάρκωση της Μεγάλης Ιδέας μέσα από την εθνική ολοκλήρωση.

Η γεφύρωση των διαφορών των Ελλήνων της Παλαιάς Ελλάδας και των μέχρι πρότινος αλύτρωτων Ελλήνων αποδείχθηκε ιδιαιτέρως δύσκολη, καθώς δεν αντιπροσώπευαν τις ίδιες πολιτικές ιδεολογίες και προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Η γενικότερη σύγκρουση της - παραδοσιακά φιλοβασιλικής - συντηρητικής τάσης, με τη νέα εκσυγχρονιστική, βρήκε εκφραστές στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου αντίστοιχα. Ο βενιζελισμός είχε στην πολιτική του ατζέντα ως πρώτο του μέλημα την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών, ενώ οι αντίπαλοί του χαρακτηρίζονταν από εσωστρεφή πατριωτισμό, αντιστεκόμενοι στην ενσωμάτωση και στην αποδοχή του αλύτρωτου ελληνισμού. Η αλυτρωτική πολιτική των Φιλελευθέρων αποτελούσε το πρωταρχικό τους μέλημα, το οποίο θα έπρεπε να φέρουν σε πέρας ακόμα κι αν χρειάζονταν πολλές θυσίες από τον ελληνικό λαό. Γι' αυτό άλλωστε ο Βενιζέλος είχε φιλεργατική πολιτική, η οποία του προσέφερε κοινωνική ειρήνη και εθνική ομοψυχία για να μπορέσει να ενασκήσει αλυτρωτική πολιτική.[391] Γαιοκτήμονες, εισοδηματίες, χρηματιστές αλλά και μικροκτηματίες και επαγγελματίες που εξέφραζαν τη λαϊκή δυσαρέσκεια και την αντίσταση στον εκσυγχρονισμό βρέθηκαν απέναντι στον βενιζελισμό που αντιπροσώπευε τον αστικό εκσυγχρονισμό μέσα από τη σταθεροποίηση της νέας επιχειρηματικής αστικής τάξης.[392]

Με την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η διπλωματία που αναπτύχθηκε με τους συνασπισμούς της Αντάντ και των Κεντρικών Δυνάμεων ανέδειξε τον διαφορετικό τρόπο σκέψης και διαχείρισης των τυχών της χώρας από τον «πολιτικό» Ελευθέριο Βενιζέλο και τον «στρατιωτικό» βασιλιά Κωνσταντίνο. Οι αποκλίνουσες αντιλήψεις των δύο ανδρών αναφορικά με την ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής είχαν να κάνουν περισσότερο με την εδαφική επέκταση της χώρας παρά με την άμυνα και την ασφάλειά της.[393]

Ο Βενιζέλος ήταν οπαδός της επεκτατικής εξωτερικής πολιτικής, έχοντας ως *τελική*

---

[391] Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός*, σσ. 231-232.
[392] Στο ίδιο, σσ. 266-267.
[393] Λεονταρίτης, *ό.π.,* σ. 23.

επιθυμητή κατάσταση τη διεύρυνση των ελληνικών συνόρων και την προσάρτηση των περιοχών που κατοικούνταν από Έλληνες. Η παρακινδυνευμένη πολιτική του που είχε, κατά κανόνα, θετικό πρόσημο, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «πολιτική του σταθμισμένου κινδύνου».[394] Ακολουθούσε πιστά την αριστοτελική άποψη της μέσης οδού και προσπαθούσε να μη θυσιάζει τις εφικτές λύσεις για την επίτευξη των ιδεωδών.[395]

Από την άλλη, ο Κωνσταντίνος ακολουθούσε πιο συντηρητική εξωτερική πολιτική. Σε αντίθεση με τον Βενιζέλο, αντιμετώπιζε με μεγαλύτερη επιφυλακτικότητα τις διεθνείς σχέσεις και δεν προσπαθούσε να «εκμεταλλευτεί» όλες τις ευκαιρίες που του παρουσιάζονταν, χωρίς πρώτα να έχει σιγουρευτεί για την ορθότητα της επιλογής του. Αναμφίβολα, και οι δύο ηγέτες είχαν ως πρώτο μέλημα την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, εντούτοις το πρίσμα μέσα από το οποίο έβλεπαν τα εξωτερικά ζητήματα δεν ήταν καθόλου όμοιο. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Βερέμης, ο Βενιζέλος ήθελε συμμαχία με την Αντάντ για να διασφαλιστούν τα κέρδη των Βαλκανικών Πολέμων και ο Κωνσταντίνος επιθυμούσε την Ελλάδα ουδέτερη για τον «ίδιο ακριβώς λόγο»! [396]

Ο πρωθυπουργός, όπως αποδεικνύεται εκ του αποτελέσματος του πολέμου, έβλεπε τα «εθνικά ζητήματα» με πιο διευρυμένη ματιά συγκριτικά με τον Κωνσταντίνο. Οι απόψεις του ότι ο τελικός νικητής θα ήταν η Αντάντ και πως το συμφέρον της Ελλάδας ήταν να συνασπιστεί με την Αγγλία, γιατί αυτή θα κυριαρχούσε στη θάλασσα, δικαιώθηκαν πανηγυρικά. Συγκεκριμένα, πίστευε πως συμφέρον της χώρας ήταν να τηρήσει τα όσα είχε υπογράψει στην ελληνοσερβική συνθήκη και γι' αυτό, τον Φεβρουάριο του 1914, διαβεβαίωσε τον Σέρβο πρωθυπουργό ότι σε περίπτωση που η Σερβία δεχόταν επίθεση από τη Βουλγαρία, θα πρότεινε στην κυβέρνησή του και στον Κωνσταντίνο την εμπλοκή όλων των στρατιωτικών δυνάμεων της Ελλάδας στο πλευρό της Σερβίας. Αναμφίβολα, οι διπλωματικές επαφές Αντάντ-Βενιζέλου ήταν αρκετά συχνές γιατί και οι εκπρόσωποι των Συμμάχων διέκριναν την ευμενή στάση του πρωθυπουργού προς τον συνασπισμό τους. Ο Βενιζέλος ήταν ενήμερος από τους πρέσβεις της Αντάντ για ορισμένες προτάσεις στην Ελλάδα, όπως για παράδειγμα για το σχέδιο Churchill και την ενδεχόμενη εκστρατεία στην Καλλίπολη, τον Σεπτέμβριο του 1914, παρά τα όσα ισχυριζόταν ο ίδιος αργότερα. Ο πρωθυπουργός προσπάθησε - ανεπιτυχώς - να πείσει τον βασιλιά για τη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία της Καλλίπολης, καθώς θεωρούσε τα πιθανά ελληνικά οφέλη πολύ σημαντικά, που θα καθιστούσαν τη χώρα ρυθμιστικό παράγοντα στο ζήτημα της

[394] Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, σ. 18.
[395] Βερέμης, *Ο οραματιστής του εφικτού*, σ. 23.
[396] Στο ίδιο, σ. 71.

Κωνσταντινούπολης.

Από την άλλη, ο βασιλιάς πίστευε βαθύτατα στην τελική επικράτηση των γερμανικών όπλων εξαιτίας του θαυμασμού που έτρεφε στη γερμανική οργάνωση και στην εκπαίδευση, που είχε λάβει εκεί, προκρίνοντας τη διαρκή και μόνιμη ουδετερότητα στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής γιατί η γεωγραφική θέση της Ελλάδας δεν επέτρεπε την ενεργή συνεργασία με τους Γερμανοαυστριακούς.[397] Το κυρίαρχο επιχείρημα των υποστηρικτών της ουδετερότητας ήταν ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί σε Μικρά Ασία και Κωνσταντινούπολη θα διέτρεχαν μεγάλο κίνδυνο στην περίπτωση που η Ελλάδα τασσόταν απέναντι στις Κεντρικές Δυνάμεις και τη σύμμαχό τους Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για την εξασφάλιση της ουδετερότητας της Ελλάδας, ο βασιλιάς ανέπτυξε μυστική διπλωματία με τον Κάιζερ, ο οποίος φρόντισε να τον ενημερώσει πως σε περίπτωση προσχώρησης της Ελλάδας στον συνασπισμό της Αντάντ, η χώρα θα δεχόταν επίθεση σε τρία μέτωπα: από την Ιταλία, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία. Ακόμα, τόνισε στον Κωνσταντίνο ότι οι προσωπικές τους σχέσεις θα έπαυαν να υφίστανται οριστικά. Επιπλέον, ο Έλληνας πρέσβης στο Βερολίνο, Θεοτόκης πρότεινε, μετά από συνομιλία του με τον Γουλιέλμο, να ταχθεί η χώρα στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων και αντάλλαξε, τον Αύγουστο του 1914, αλληλογραφία με τον υπουργό Εξωτερικών, Στρέιτ, για την οποία ενήμερος ήταν μόνο ο βασιλιάς κι όχι η ελληνική κυβέρνηση. Κάτω από την πίεση του Κάιζερ, ο Κωνσταντίνος επεσήμανε πως οι πολιτικές του θέσεις τον έφερναν προς το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων.

Η οριστική συμμαχία της Βουλγαρίας με τις Κεντρικές Δυνάμεις επανέφερε σε πρώτο πλάνο, τον Σεπτέμβριο του 1915, την ενεργοποίηση ή μη της ελληνοσερβικής συνθήκης. Ο Βενιζέλος πρότεινε στην Αντάντ να παρατάξει τους άνδρες που αδυνατούσε η Σερβία στην περίπτωση πολέμου Ελλάδας και Σερβίας κατά της Βουλγαρίας, πρόταση που έγινε δεκτή από τους Συμμάχους αλλά απορρίφθηκε από τον Κωνσταντίνο που επέμεινε στη διατήρηση της ουδετερότητας. Η ξαφνική αποβίβαση των δυνάμεων της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη, παρότι η Ελλάδα δεν είχε εμπλακεί σε πόλεμο με τη Βουλγαρία, και η αντίδραση του βασιλιά οδήγησαν σε παραίτηση τον Βενιζέλο και στα άκρα τις μεταξύ τους σχέσεις. Η απάντηση των Κεντρικών Δυνάμεων δεν άργησε να δοθεί όταν Γερμανοί και Βούλγαροι κατέλαβαν το Ρούπελ και την Καβάλα ως «αντίμετρα» στην Αγγλογαλλική προκλητικότητα.

Έτσι, ο Βενιζέλος με τη στήριξη της Αντάντ προχώρησε στη δημιουργία Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 1916. Οι Σύμμαχοι όχι μόνο αναγνώρισαν την Προσωρινή Κυβέρνηση αλλά χορήγησαν και δάνειο προκειμένου να την στηρίξουν

[397] Λεονταρίτης, *ό.π*, σ. 23.

οικονομικά. Τα «Νοεμβριανά» και ο καταιγισμός πυρών που δέχθηκαν οι Συμμαχικές Δυνάμεις στον Πειραιά από τους Επιστράτους του Κωνσταντίνου, επέφεραν την οργισμένη αντίδραση της Αντάντ που προέβη σε αποκλεισμό των παραλίων, κάτι που προξένησε λιμό και πολλούς θανάτους. Η αφόρητη διπλωματική πίεση που ασκήθηκε στον Κωνσταντίνο και η είσοδος των ΗΠΑ στον συνασπισμό της Αντάντ, τον ώθησαν τελικά στην απομάκρυνσή του από την Ελλάδα και σηματοδότησαν την επικράτηση του Βενιζέλου και την οριστική προσχώρηση της χώρας στη Συνεννόηση.

Η διαμάχη για την εξωτερική πολιτική, σύμφωνα με τον Λεονταρίτη, ήταν μια ευκαιρία για τον βασιλιά να ανακόψει την ταχεία εξάπλωση του βενιζελικού κινήματος. Δηλαδή, η εξωτερική πολιτική χρησιμοποιήθηκε ως μέσο επιβολής στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Αντιμέτωπες βρέθηκαν από τη μία, μια ανερχόμενη πολιτική ηγεσία και από την άλλη, η παλιά πολιτική ολιγαρχία.[398]

Οι Φιλελεύθεροι του Ελευθέριου Βενιζέλου αντιπροσώπευαν τα λαϊκά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Υποστήριζαν πως ο βασιλιάς δεν θα έπρεπε να είναι μακριά από κριτικές και αμφισβητήσεις των πιθανών λαθών του. Σαφώς, οι βενιζελικοί και το κόμμα τους, ιδεολογικά, ήταν πολύ πιο κοντά στην αστική και εμπορική κοινωνία της Γαλλίας και της Αγγλίας. Ο ηγέτης τους, Βενιζέλος, θεωρούσε πως ο εκλεγμένος πρωθυπουργός είχε, στην πραγματικότητα, τη δύναμη και την ευθύνη να διαπραγματευτεί τις τύχες του λαού του. Αυτή του τη δύναμη την αντλούσε από την ψήφο που είχε λάβει κι όχι από την οικογενειακή διαδοχή στο θρόνο.

Αδιαμφισβήτητα, ο Βενιζέλος υπέρμαχος των δημοκρατικών αρχών,[399] αμφισβητούσε τον θεσμό του βασιλιά ως απεσταλμένου ελέω Θεού και ως εκπροσώπου ολόκληρου του Έθνους στο πρόσωπό του. Θεωρούσε πως τέτοιες απόψεις ήταν παρωχημένες και τροχοπέδη στην ανόρθωση της χώρας. Λάτρεις του κοινοβουλευτισμού, οι Φιλελεύθεροι συχνά εξέφραζαν τις ενστάσεις τους αναφορικά με τη συνταγματικότητα στην ενάσκηση της εξωτερικής πολιτικής από τον θρόνο. Πιθανώς, για να μην δυσαρεστηθεί η παραδοσιακά φιλοβασιλική Αγγλία, με την οποία ήθελε να συμμαχήσει η Ελλάδα, απετράπη ο Βενιζέλος από την οριστική κατάργηση του θεσμού της βασιλείας αλλά και προέβη σε δηλώσεις πως ήταν πρόθυμος να γίνει «ουραγός του στέμματος» φτάνει ο βασιλιάς να μην επενέβαινε σε ζητήματα που δεν ήταν της αρμοδιότητάς του. Πάντως, η παρέμβαση του Κωνσταντίνου στα εξωτερικά ζητήματα της χώρας δεν προσέφερε, επ' ουδενί λόγω, εσωτερική σταθερότητα και

[398] Στο ίδιο, σ. 24.
[399] Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, σ. 16.

αποτροπή εμφύλιων συγκρούσεων,[400] αντιθέτως αποτέλεσε σημαντικότατο πλήγμα στη συνταγματικά ουδέτερη θέση του Στέμματος γιατί με αυτόν τον τρόπο ο βασιλιάς τασσόταν ανοικτά υπέρ ενός τμήματος του πολιτικού σώματος.[401]

Όμως, ο Κωνσταντίνος είχε γνωστοποιήσει τις απόψεις του σχετικά με τη δύναμη του θεσμού της βασιλείας και της αδιαμφισβήτητης υπεροχής του έναντι του πρωθυπουργού στη διακυβέρνηση της χώρας. Στόχος του ήταν να στρέψει την εσωτερική πολιτική προς τον συντηρητισμό.[402] Ως μονάρχης, θεωρούσε πως η βαρύτητα του πλήθους δεν ήταν δυνατόν να αντιταχθεί στο Στέμμα και ότι δεν ήταν όλοι οι ψηφοφόροι ικανοί να διακρίνουν ποιο ήταν το αληθινό συμφέρον τους. Επίσης, ιδεολογικά οι φιλοβασιλικοί ήταν πιο κοντά στο γερμανικό και αυστριακό μοναρχικό μοντέλο. Άλλωστε ο Κωνσταντίνος, ο οποίος υπήρξε μέγας θαυμαστής της γερμανικής οργάνωσης και πειθαρχίας, δεν θα μπορούσε να πιστεύει και να επενδύσει σε ήττα της στον επικείμενο πόλεμο. Στο πλευρό του βρισκόταν πάντα ο «στρατός του βασιλιά» αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της ηγεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδας, που μάλιστα «αναθεμάτισε» τον Βενιζέλο με πρώτο να ρίχνει την πέτρα ο προκαθήμενός της, Μητροπολίτης Αθηνών, Θεόκλητος.

Για τον ρόλο του πολιτικού ηγέτη σε πολεμική περίοδο η άποψη του Βενιζέλου συνοψιζόταν σε δύο γνωστές ρήσεις. Η πρώτη, του Κλαούζεβιτς, ότι «ο πόλεμος αποτελεί τη συνέχεια της πολιτικής με άλλα μέσα» και η δεύτερη, του Κλεμανσό, ότι «ο πόλεμος είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για να την εμπιστευθούμε στους στρατιωτικούς». Γι' αυτό και ο Κρητικός πολιτικός είχε υποστηρίξει πως τα στρατιωτικά ζητήματα δεν ήταν ζητήματα που γνωρίζουν οι στρατιωτικοί αλλά οι πολιτικοί άνδρες και συνέχισε, αιτιολογώντας, ότι τα στρατιωτικά ζητήματα ήταν κατά βάση πολιτικά.[403]

Ο Βενιζέλος, ως προσωπικότητα, ήταν ιδιαιτέρως ισχυρός και διακρινόταν από αυτοπεποίθηση. Η πίστη στις ικανότητές του, του επέτρεπε να «εμπνεύσει τόσους πολλούς δημιουργικούς ανθρώπους, σε όλους τους τομείς της εθνικής ζωής, όσο κανείς άλλος».[404] Χαρακτηριστικά του, σύμφωνα με τον Σβολόπουλο, αποτελούσαν: η σταθερότητα στις στρατηγικές επιλογές αλλά και η ευελιξία στις τακτικές, η ταχύτητα λήψης και υλοποίησης των αποφάσεων σε συνδυασμό με τη σωστή πρόγνωση των εξελίξεων[405] αλλά και ο «ακαταμάχητος μαγνητισμός» του, που συνέγειρε την πλειοψηφία του λαού και τον έκαναν

[400] Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922*, σσ. 24-25.
[401] Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, σσ. 23-24.
[402] Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 23.
[403] Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, σ. 83.
[404] Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922*, σ. 15.
[405] Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: 12 μελετήματα*, σσ. 17-18.

να αποτελεί πολιτικό ίνδαλμα.[406] Αυτά, συνδυασμένα με τη σπουδαία ευγλωττία του, τού επέτρεπαν να πείθει ακόμα και πρόσωπα που ήταν αρχικά αντίθετα στις ιδέες του.

«Θύμα» των δεξιοτήτων του έπεσε, ουκ ολίγες φορές, ο Κωνσταντίνος. Έτσι εξηγείται και το γεγονός πως αρκετές φορές μπροστά στον Βενιζέλο ο βασιλιάς συμφωνούσε μαζί του ενώ αργότερα, μετά από επιρροές του περιβάλλοντός του, ανασκεύαζε τα όσα είχε συμφωνήσει. Ορισμένες σημαντικές για τη χώρα αποφάσεις που ο βασιλιάς άλλαξε στάση ήταν η συμμετοχή στην εκστρατεία των Δαρδανελίων, η πρόταση για αναπλήρωση του σερβικού στρατού από την Αντάντ αλλά και τα «Νοεμβριανά», δηλαδή η παραχώρηση - στους Συμμάχους - πολεμοφοδίων, πυροβόλων και πλοίων στο πλαίσιο διατήρησης της ουδετερότητας της Ελλάδας, μετά την κατάληψη του Ρούπελ από τους Γερμανοβουλγάρους. Όλα αυτά ώθησαν τους εκπροσώπους της Αντάντ να χάσουν οριστικά την εμπιστοσύνη απέναντί του. Ο Κωνσταντίνος υπήρξε ίσως περισσότερο «ρομαντικός» και ευάλωτος από αυτό που του επέτρεπε η θέση του. Φαίνεται πως δεν μπορούσε πάντα να διαχειριστεί απόλυτα τους - αναμενόμενους - γερμανικούς συναισθηματικούς δεσμούς του, που είχαν αναπτυχθεί μετά τον γάμο του με τη Γερμανίδα Σοφία αλλά και την εκπαίδευση που είχε λάβει εκεί. Έτσι, η λογική, συνοδευόμενη με ακλόνητα επιχειρήματα, και η κυνικότητα, που είχαν προσωποποιηθεί μέσα από τη μορφή του Ελευθέριου Βενιζέλου, τοποθετούνταν συχνά απέναντι στα φιλογερμανικά αισθήματα του Άνακτα. Αυτή ακριβώς η σύγκρουση του έλλογου συμφέροντος της χώρας με το προσωπικό συναίσθημα, ώθησε αρκετές φορές σε πολιτικά και συνειδησιακά αδιέξοδα τον Κωνσταντίνο.

Ο Εθνικός Διχασμός και η διπλωματία που αναπτύχθηκε γύρω από αυτόν αποτελούσε και εξακολουθεί να αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της άρρηκτης σχέσης που συνδέει την εσωτερική με την εξωτερική πολιτική της χώρας αλλά και της πολιτικής εξάρτησης της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Αναμφίβολα, και οι δύο συνασπισμοί απέφευγαν να δεσμευτούν απέναντι στις ελληνικές αξιώσεις περί εδαφικών εγγυήσεων, που εκφράζονταν προς τις Κεντρικές Δυνάμεις μέσω του βασιλιά και προς τη Συνεννόηση μέσω του πρωθυπουργού, προτάσσοντας - όπως ήταν προφανές - σε κάθε περίπτωση τα συμφέροντά τους. Άλλωστε, σε ορισμένες περιπτώσεις οι Μεγάλες Δυνάμεις προέβησαν ακόμα και σε ενέργειες επίδειξης ισχύος. Από τη μία, οι Κεντρικές Δυνάμεις επανειλημμένα απαίτησαν την ουδετερότητα της Ελλάδας προς όφελός τους και προχώρησαν στην κατάληψη του Ρούπελ και της Καβάλας ως προληπτικά αντίμετρα στην αποβίβαση των Αγγλογάλλων στη Θεσσαλονίκη. Από την άλλη, ο συνασπισμός της Αντάντ, παραβίασε ουκ

[406] Βερέμης, *Ο οραματιστής του εφικτού*, σ. 277.

ολίγες φορές την ουδετερότητα της χώρας. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτέλεσαν η αποβίβαση των στρατευμάτων της στη Θεσσαλονίκη το 1915 αλλά και η χρήση των νησιών του Αιγαίου ως ναυτικές βάσεις τους, με αποκορύφωμα τον ολοκληρωτικό αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων και την πρόκληση συνθηκών οξείας πείνας στην Παλαιά Ελλάδα.

Οι συγκυρίες έβγαλαν από τη λανθάνουσα κατάσταση και έφεραν στο προσκήνιο τις μεγάλες και πολυδιάστατες διαφορές του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, εκφραζόμενες μέσα από τη διαφωνία των δύο ανδρών που έμελλε να οδηγήσουν στον Εθνικό Διχασμό. Η διπλωματία που αναπτύχθηκε κατά τα έτη 1914-1917 δεν ήταν παρά η έκφραση του αποτελέσματος των εσωτερικών πολύπλευρων διαφορών στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας.

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ

1. Υπηρεσία Διπλωματικού & Ιστορικού Αρχείου (ΥΔΙΑ), Υπουργείο Εξωτερικών

1914

Α/5: Πολιτικές Επιχειρήσεις, 1914.

Α/5/Δ: Πολιτεία Συμμάχων και Ουδετέρων προ της Κηρύξεως του Ευρωπαϊκού Πολέμου, 1914.

Α/5/Ε: Πολιτεία Συμμάχων και Ουδετέρων προ της Κηρύξεως του Ευρωπαϊκού Πολέμου, 1914.

Α/5/Ζ: Πολιτεία Συμμάχων και Ουδετέρων προ της Κηρύξεως του Ευρωπαϊκού Πολέμου, 1914.

Α/5/Θ: Πολιτεία Συμμάχων και Ουδετέρων προ και μετά της Κηρύξεως του Ευρωπαϊκού Πολέμου, 1914.

Α/15Α: Αλληλογραφία μετά Ξένων Διπλωματικών Αρχών, 1914.

Α/21Β: Διωγμοί Ελλήνων στη Τουρκία, 1914.

Α/21Η: Διωγμοί Ελλήνων στη Τουρκία, 1914.

Β/48: Στρατιωτική και Ναυτική Κατάσταση της Τουρκίας προ και μετά την έκρηξη του Ευρωπαϊκού Πολέμου, 1914.

1915

Α/4,5: Η Ελλάς και η Entente, 1915.

Α.ΑΑΚ 4: Γραφείο Υπουργού. Τηλεγραφήματα Ιουλίου, 1915.

Α.ΑΑΚ 10: Γραφείο Υπουργού. Τηλεγραφήματα 1-15 Δεκεμβρίου, 1915.

Α.ΑΑΚ 11: Γραφείο Υπουργού. Τηλεγραφήματα 16-31 Δεκεμβρίου, 1915.

1916

Α/4/Χ (Ε): Παραγνώριση της Ελληνικής Κυριαρχίας από τη Συνεννόηση. Κατάληψη του Ελληνικού Στόλου από τις Ναυτικές Αρχές των Συμμάχων, 1916.

Α/4/Χ (Ζ): Εκτέλεση της Διακοίνωσης της 20ης Αυγούστου 1916. Απελάσεις, καταπιεστικά μέτρα και αυθαιρεσίες οργάνων Συνεννόησης, 1916.

Α/4/Χ (Ν): Ενέργειες Γερμανίας και Βουλγαρίας κατά τον Πόλεμο. Διαμαρτυρίες Entente. Ενέργειες Γαλλίας κατά τον Πόλεμο, 1916.

Α/ΑΑΚ 4: Διαπραγματεύσεις μετά των κυβερνήσεων της Entente για επικείμενη είσοδο της Ελλάδας στον Πόλεμο, 1916.

Α/ΑΑΚ 9: Υπόθεση Ρούπελ. Εισβολή Γερμανοβουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία, 1916.

Α/ΑΑΚ 10: Έκθεση του Διοικητού του Δ’ Σώματος Στρατού Στρατηγού Χατζόπουλου προς την Ελληνική Πρεσβεία Βερολίνου, 1916.

Α/ΑΑΚ 25: Κίνημα Θεσσαλονίκης. Πολιτικό Αρχείο Λάμπρου. Τηλεγραφήματα επαρχιών σχετικά προς τελεσίγραφο παράδοσης όπλων. Διαμαρτυρίες για αποχώρηση στρατευμάτων, 1916.

1917

Α/4/ΧΙΙ: Είσοδος της Αμερικής στον Πόλεμο, 1917.

Α/5/Ι (2): Φάκελος Jonnart, 1917.

Α/11: Αρχείο Θεσσαλονίκης. Διάφορα Προσωρινής Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης υπό Ελευθερίου Βενιζέλου, 1917.

Α/20/Ι: Νοεμβριανά. Επιτροπή Αποζημιώσεως Παθόντων, 1917.

ΑΑΚ 17: Κατάλογοι Θανάτων από Ασιτία, 1917.

Α/VI (4): Αρχείο Θεσσαλονίκης. Καθεστωτική μεταβολή στην Ελλάδα, 1917.

Α/VI (11): Ανατροπή του Καθεστώτος στη Ρωσία, 1917.

2. Αρχείο Γεωργίου Στρέιτ, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό *Αρχείο* (*ΕΛΙΑ*)

12: Υπουργός Εξωτερικών (1911-1914).

13: Υπουργός Εξωτερικών κ.ά. (1914-1915).

14: Πολιτικά μετά την παραίτησή του (1915-1920).

17: Ημερολογιακές σημειώσεις (1916-1917).

18: Μικρασιατικό ζήτημα (1918-1922).

32: Πολιτική Κωνσταντίνου στην εξορία (1917-1920).

45: Εφημερίδες (1916-1924).

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλεξάτος Γεράσιμος, *Οι Έλληνες του Γκαίρλιτς 1916-1919,* Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2014.

Αναστασιάδης Γιώργος, *Αντιβενιζελικοί λίβελοι,* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001.

Βενιζέλος Ελευθέριος, *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου,* τόμ. 2, Στέφανος Στεφάνου (επιμ.), Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου, Αθήνα 1981.

Βενιζέλος Ελευθέριος-Μεταξάς Ιωάννης, *Η ιστορία του εθνικού διχασμού*, Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2005.

Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910 - 1920*, 2 τόμοι, β' έκδ., Ίκαρος, Αθήνα 1970.

Βερέμης Θάνος, *Βαλκάνια: από τον 19ο ως τον 21ο αιώνα δόμηση και αποδόμηση κρατών,* Πατάκης, Αθήνα 2004.

Βερέμης Θάνος, «Το κίνημα στο Γουδί ανοίγει τον δρόμο στον Βενιζέλο», Θάνος Βερέμης-Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σσ. 67-71.

Βερέμης Θάνος, «Οι μεταλλάξεις του φιλελευθερισμού», Νίκος Παπαδάκης (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος-Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών 'Ελευθέριος Βενιζέλος', Αθήνα-Χανιά 2014, σσ. 31-42.

Βερέμης Θάνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2017.

Βερέμης Θάνος-Κολιόπουλος Γιάννης, *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια: από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

Γάρδικα-Κατσιαδάκη Ελένη, «Ο Β' Βαλκανικός πόλεμος και η συνθήκη του Βουκουρεστίου», Θάνος Βερέμης-Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σσ. 119-129.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια 1914-1918*, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1958.

Γιανουλόπουλος Γιάννης, *Η ευγενής μας τύφλωσις: εξωτερική πολιτική και εθνικά μας θέματα από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, β΄ έκδ., Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.

Δορδανάς Στράτος-Καλογρηάς Βάιος, *Η γερμανική αυτοκρατορία και οι Βαλκανικοί πόλεμοι,* Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2012.

Ενεπεκίδης Πολυχρόνης, *Η δόξα και ο διχασμός: από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης 1908-1918*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1992.

Θεοδούλου Χρίστος, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, μετάφρ. Βάλια Ακασιάδου, Πατάκης, Χανιά 2011.

Κωστόπουλος Τάσος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση: Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922)*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

Λεονταρίτης Γιώργος, *Η Ελλάδα στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο 1917-1918*, μετάφρ. Βασίλης Οικονομίδης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000.

Μαρκεζίνης Σπύρος, *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος,* τόμ. 4, Πάπυρος, Αθήνα 1966.

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση: οι επίστρατοι του 1916*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1996.

Μαυρογορδάτος Γιώργος, «Η σύγκρουση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου», Θάνος Βερέμης-Ηλίας Νικολακόπουλος (επίμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σσ. 149-171.

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός,* Πατάκης, Αθήνα 2016.

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μετά το 1922: Η παράταση του Διχασμού*, Πατάκης, Αθήνα 2017.
Μελάς Γεώργιος, *Ο Κωνσταντίνος: αναμνήσεις του πρώην γραμματέως του,* University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000.

Μεταξάς Ιωάννης, *Το προσωπικό του ημερολόγιο,* Γκοβόστης, Αθήνα χ.χ.

Μουρέλος Γιάννης, *Τα "Νοεμβριανά" του 1916: από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των θυμάτων*, Πατάκης, Αθήνα 2007.

Οικονόμου Νίκος, «Οι δύο γενικές εκλογές του 1915», Θάνος Βερέμης-Γιούλα Γουλιμή (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, Γνώση, Αθήνα 1989, σσ. 367-385.

Παπαδάκης Νίκος, *Ελευθέριος Βενιζέλος-Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος, Αθήνα-Χανιά 2014.

Πετρίδης Παύλος, *Ξενική εξάρτηση και εθνική πολιτική 1910-1918,* Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1981.

Πετρίδης Παύλος, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επικεφαλής της Τριανδρίας στη Θεσσαλονίκη 1916-17», Ευάγγελος Χεκίμογλου (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη: η προσωρινή κυβέρνηση 1916-1917,* Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 9-17.

Πετσάλης-Διομήδης Νικόλαος, *Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-17,* Φιλιππότης, Αθήνα 1988.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική*, Εστία, Αθήνα 1992.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος:12 μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

Στεφανίδης Γιάννης, *Ισορροπία των δυνάμεων και ηγεμονική πρόκληση: το ευρωπαϊκό σύστημα κρατών 1871-1945,* Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2006.

Τούντα-Φεργάδη Αρετή, *Θέματα ελληνικής διπλωματικής ιστορίας 1912-40,* Σιδέρης, Αθήνα 1996.

Τσιριγώτης Διονύσης, *Νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία: διεθνείς σχέσεις και διπλωματία,* Ποιότητα, Αθήνα 2013.

Τσιρώνης Θεοδόσης, *Εκκλησία Πολιτευόμενη: ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας της Ελλάδος (1913-1941)*, Επίκεντρο, Αθήνα 2010.

Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων*, γ΄ έκδ., Σιδέρης, Αθήνα 1997.

Berridge Geoff, *Διπλωματία: θεωρία και πρακτική,* μετάφρ. Άγγελος Μορφόπουλος, Τουρίκης, Αθήνα 2007.

Bulei Ion, *Ιστορία των Ρουμάνων*, μετάφρ. Suciu Ciprian Lucretius, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2008

Leon George, *Greece and the Great Powers 1914-1917*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1974.

Macmilan Margaret, *Οι Ειρηνοποιοί: Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο,* μετάφρ. Νίκος Κούρκουλος, Θεμέλιο, Αθήνα 2005.

Newsom David, “The Diplomatic Image”, William Olson (επιμ.), *The Theory and practice of international relations*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1991, σσ. 84-90.

Portolos Dimitris, *Greek foreign policy from September 1916 to October 1918,* ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, 1974.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

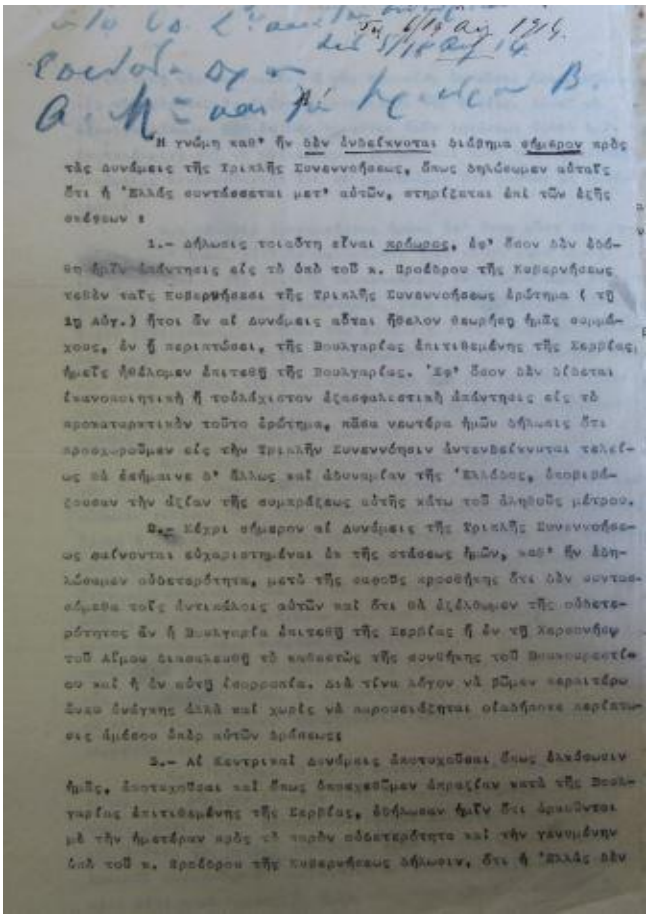

Η γνώμη καθ' ἣν οἱ ἐνδείκνυται διάθημα σήμερον πρὸς τὰς συνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως, ὅπως δηλώσωμεν αὐταῖς ὅτι ἡ Ἑλλὰς συντάσσεται μετ' αὐτῶν, στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἑξῆς σκέψεων :

1.- Δήλωσις τοιαύτη εἶναι πρόωρος, ἐφ' ὅσον οὐδὲν ἀπόδοσιν ἡμῖν ἀπάντησις εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς συνεδρήσεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως ἐρώτημα (τῇ 1η Αὐγ.) ἤτοι ἐὰν αἱ δυνάμεις αὗται ἤθελον θεωρήσει ἡμᾶς συμμάχους, ἐν ᾗ περιπτώσει, τῆς Βουλγαρίας ἐπιτιθεμένης τῇ Σερβίᾳ, ἡμεῖς ἠθέλομεν ἐπιτεθῇ τῇ Βουλγαρίᾳ. Ἐφ' ὅσον οὐδὲν εἴδεται ἐκανοποιητικὴ ἢ τοὐλάχιστον ἀσφαλιστικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ προκαταρκτικὸν τοῦτο ἐρώτημα, πᾶσα νεωτέρα ἡμῶν δήλωσις ὅτι προσχωροῦμεν εἰς τὴν Τριπλῆν Συνεννόησιν ἀντενδείκνυται τελείως τὰ ἐκθέμενα ὑπ' ἄλλων καὶ ἀδυναμίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀποφεύγουσαν τὴν ἀξίαν τῆς συμπράξεως αὐτῆς κάτω τοῦ ἀληθοῦς μέτρου.

2.- Μέχρι σήμερον αἱ δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως φαίνονται εὐχαριστημέναι ἐκ τῆς στάσεως ἡμῶν, καθ' ἣν ἐδηλώσαμεν ἀδιαφορότητα, μετὰ τῆς αὐστηρᾶς προσθήκης ὅτι οὐδὲν συντασσόμεθα τοῖς ἀντιπάλοις αὐτῶν καὶ ὅτι θὰ ἀξιώσωμεν τὴν ἀδιαφορότητος ἂν ἡ Βουλγαρία ἐπιτεθῇ τῇ Σερβίᾳ ἢ ἐν τῇ Χαρισνήσῳ τοῦ Αἵμου διασκευασθῇ τὸ καθεστὼς τῆς ἀνοχῆς τοῦ Βοσπορικοῦ καὶ ἢ ἐν αὐτῇ ἐφαρμοσθῇ. Διὰ τίνα λόγον νὰ ῥίψωμεν περιττῶς ὕδωρ ἀνάγκης ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ παρουσιάζηται οἱαδήποτε περίστασις ἀμέσου ἀλλοιώσεως

3.- Αἱ κεντρικαὶ δυνάμεις ἐπιτυχόσαι ὅπως ἀλλάξωσιν ἡμᾶς, ἐπιτυχόσαι καὶ ὅπως ἀποφεύγωμεν ἐπιφάσεις κατὰ τῆς Βουλγαρίας ἐπιτιθεμένης τῇ Σερβίᾳ, δηλώσωσιν ἡμῖν ὅτι ἀρκοῦνται μὲ τὴν ἡμετέραν πρὸς τὸ παρὸν ἀδιαφορότητα καὶ τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως δήλωσιν, ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν

Υπόμνημα Στρέιτ που αφορά στην παραίτησή του από το υπουργείο Εξωτερικών, 6/19 Αυγ 1914.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 13.3)

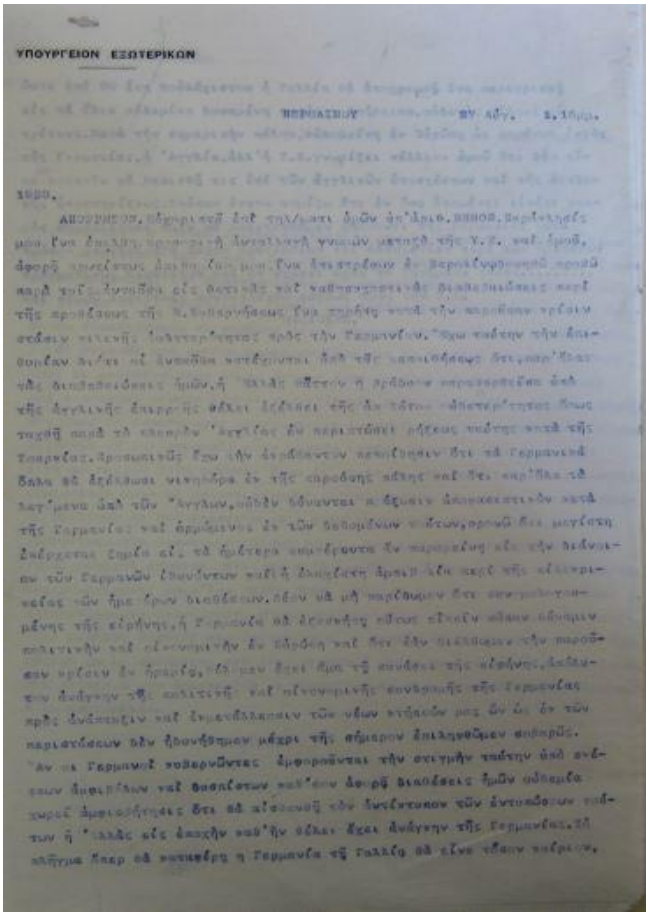

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Τηλεγράφημα του Θεοτόκη προς τον Στρέιτ στο οποίο εκφράζει την ακράδαντη πεποίθησή του ότι τελικός νικητής του πολέμου θα είναι οι Γερμανοί, 27/10 Σεπτεμβρίου 1914.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 13.5)

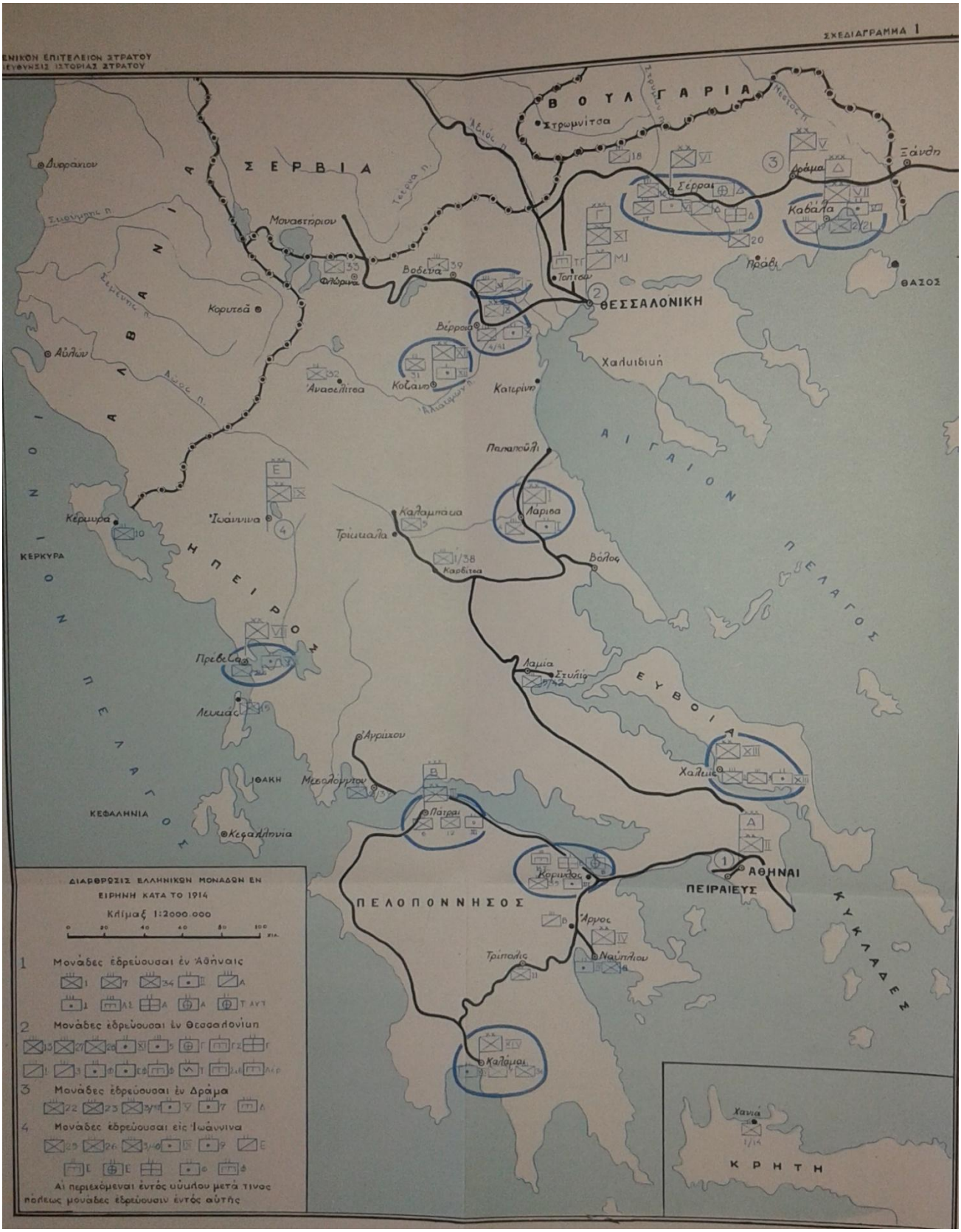

Η Διάρθρωση των Ελληνικών Μονάδων το 1914.
Πηγή: ΓΕΣ/ΔΙΣ

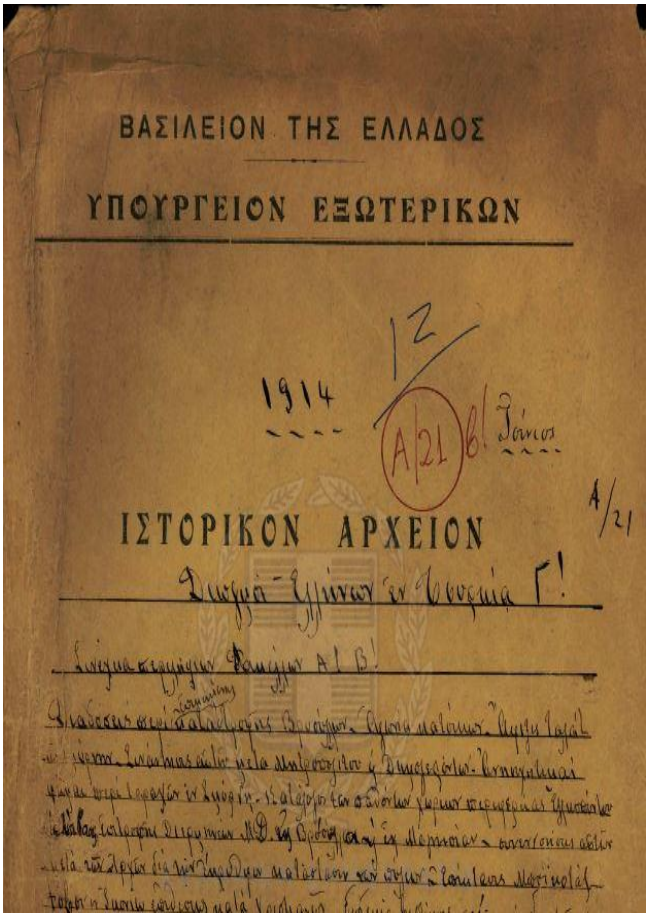

Εξώφυλλο Φακέλου Διωγμών Ελλήνων στην Τουρκία, 1914.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/21Β)

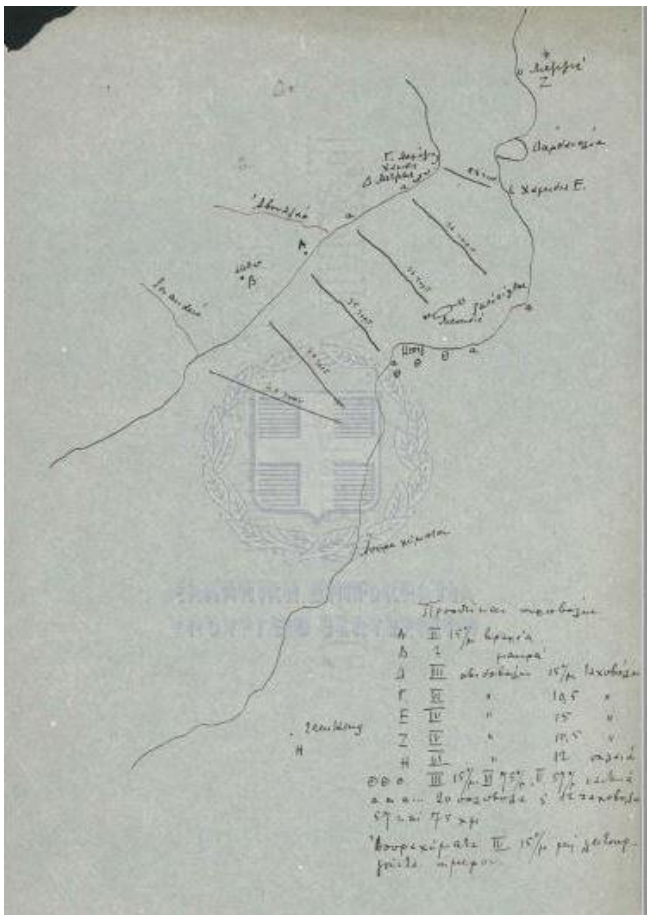

Σκαρίφημα της Χερσονήσου της Καλλίπολης του Έλληνα στρατιωτικού ακόλουθου στη Τουρκία, Αμβρόσιου Φραντζή, 1914.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Β/48)

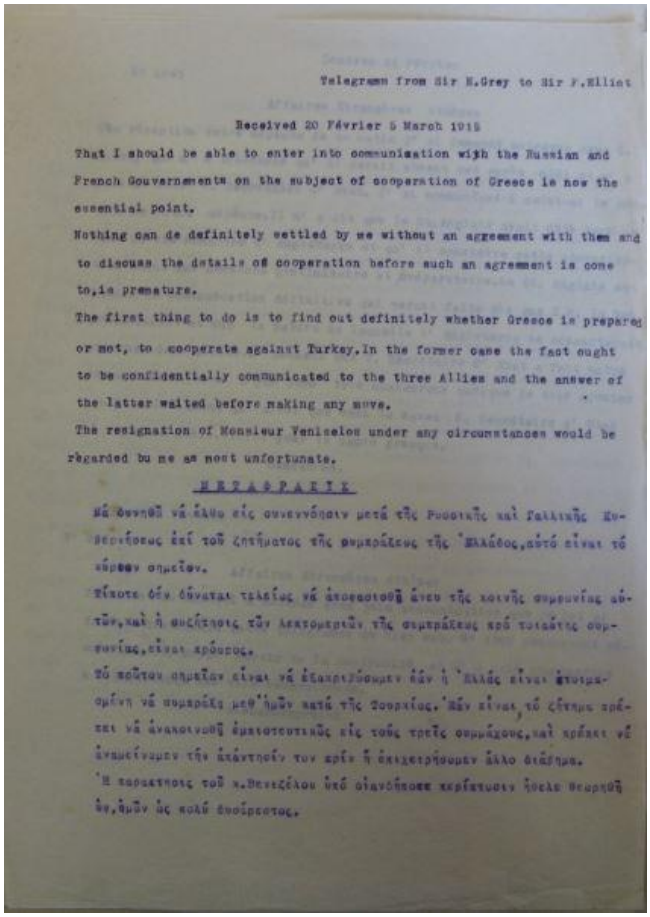

Telegramm from Sir E.Grey to Sir F.Elliot

Received 20 Février 5 March 1915

That I should be able to enter into communication with the Russian and French Gouvernements on the subject of cooperation of Greece is now the essential point.

Nothing can de definitely settled by us without an agreement with them and to discuss the details of cooperation before such an agreement is come to,is premature.

The first thing to do is to find out definitely whether Greece is prepared or not, to cooperate against Turkey.In the former case the fact ought to be confidentially communicated to the three Allies and the answer of the latter waited before making any move.

The resignation of Monsieur Veniselos under any circumstances would be regarded bu me as most unfortunate.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

Νά δυνηθῶ νά ἔλθω εἰς συνεννόησιν μετά τῆς Ρωσικῆς καὶ Γαλλικῆς Κυβερνήσεως ἐπί τοῦ ζητήματος τῆς συμπράξεως τῆς Ἑλλάδος,αὐτό εἶναι τό κύριον σημεῖον.

Τίποτε ὅν δύναται τελείως νά ἀποφασισθῇ ἄνευ τῆς κοινῆς συμφωνίας αὐτῶν,καὶ ἡ συζήτησις τῶν λεπτομερειῶν τῆς συμπράξεως πρό τοιαύτης συμφωνίας,εἶναι πρόωρος.

Τό πρῶτον σημεῖον εἶναι νά διαπιστώσωμεν ἐάν ἡ Ἑλλάς εἶναι ἑτοιμασμένη νά συμπράξῃ μεθ'ἡμῶν κατά τῆς Τουρκίας.Ἐάν εἶναι,τό γεγονός πρέπει νά ἀνακοινωθῇ ἐμπιστευτικῶς εἰς τούς τρεῖς συμμάχους,καὶ πρέπει νά ἀναμείνωμεν τήν ἀπάντησίν των πρίν ἢ ἀπειχετήσωμεν ἄλλο βῆμα.

Ἡ παραίτησις τοῦ κ.Βενιζέλου ὑπό οἱανδήποτε περίστασιν ἤθελε θεωρηθῇ ἐκ,ἡμῶν ὡς πολύ δυσάρεστος.

Grey προς Elliot για πιθανή προσχώρηση της Ελλάδας στην Αντάντ, 20/5 Μαρτίου 1915.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 13.7)

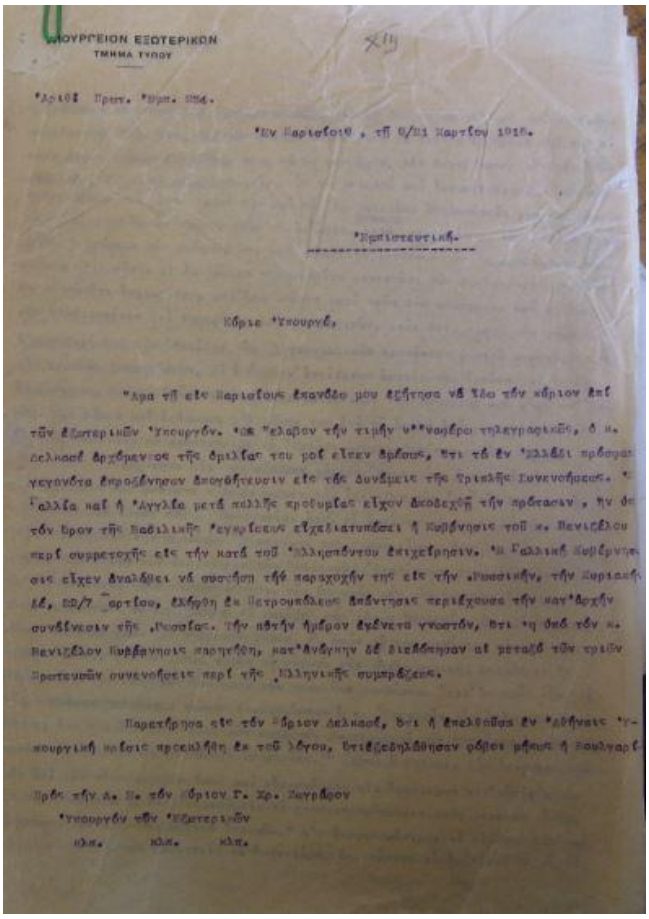

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΤΥΠΟΥ

Ἀριθ. Πρωτ. Ἀριθμ. 8954.

Ἐν Καρλσρούῃ , τῇ 8/21 Μαρτίου 1915.

Ἐμπιστευτικῶς.

Κύριε Ὑπουργέ,

Ἄρα τῇ εἰς Καρλσρούης ἀναφόρᾳ μου ἐζήτησα νά λάβω τόν κύριον λόγον τῶν ἐξωτερικῶν Ὑπουργόν. Ἀφ' ἑλαβον τήν τιμήν ν' ἀναφέρω τηλεγραφικῶς, ὁ κ. Δελκασέ ἀρχόμενος τῆς ἀπιλίας του μοῦ εἶπεν ἀρέσως, ὅτι τό ἐν Ἀλλάδι πρόσφατα γεγονότα ἐπροξένησαν ἀπογοήτευσιν εἰς τάς δυνάμεις τῆς Τριπλῆς Συνεννοήσεως. Ἡ Γαλλία καί ἡ Ἀγγλία μετά πολλῆς κρυφιότητος εἶχον ἀποδεχθῇ τήν πρότασιν , ἡν ἀπ τόν ὅρον τῆς βασιλικῆς ἀναφόρας εἴχε διατυπώσει ἡ Κυβέρνησις τοῦ κ. Βενιζέλου περί συμμετοχῆς εἰς τήν κατά τοῦ Ἀλληνισμοῦ ἐπιχείρησιν. Ἡ Γαλλική Κυβέρνησις εἶχεν ἀναλάβει νά ἀποστείλῃ τήν παραχωρήν της εἰς τήν Ρωσικήν, τήν Κυριακήν ἐξ, 22/7 Μαρτίου, ἐλήφθη ἐκ Πετρουπόλεως ἀπάντησις περιέχουσα τήν κατ'ἀρχήν συνδίνεσιν τῆς Ρωσίας. Τήν αὐτήν ἡμέραν ἐγένετο γνωστόν, ὅτι ἡ ὁδός τόν κ. Βενιζέλου Κυβέρνησις παρητήθη, κατ'ἀνάγκην δέ διελύθησαν αἱ μεταξύ τῶν τριῶν Πρεσβειῶν συνεννόησις περί τῆς Ἑλληνικῆς συμμάχεως.

Παρατήρησα εἰς τόν κύριον Δελκασέ, ὅτι ἡ ἀπελεύσασα ἐν Ἀθήναις Ὑπουργική κρίσις προκληθεῖσα ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ἐξεσηλιθήσαν φόβοι μήπως ἡ Βουλγαρία

Πρός τήν Α. Ε. τόν κύριον Γ. Χρ. Ζωγράφον
Ὑπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν
κλπ. κλπ. κλπ.

Τηλεγράφημα του Ρωμανού προς τον Ζωγράφο που ανέφερε την απογοήτευση της Αντάντ για τη μη συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία της Καλλίπολης, 8/21 Μαρτίου 1915.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 14.2)

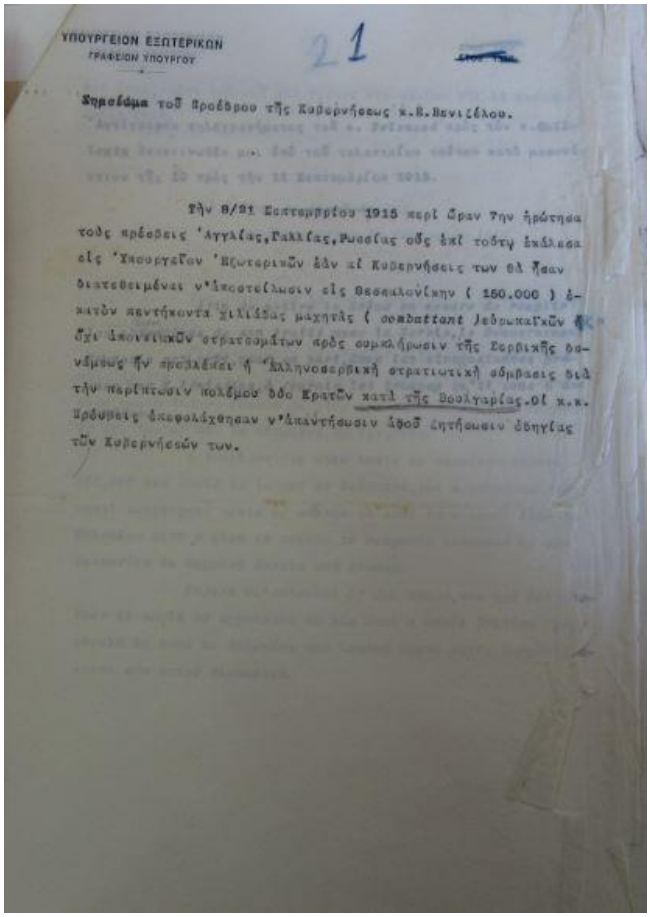

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΥΠΟΥΡΓΟΥ

21

Σημείωμα τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ.Β.Βενιζέλου.

Τὴν 8/21 Σεπτεμβρίου 1915 περὶ ὥραν 7ην ἠρώτησα τοὺς πρέσβεις Ἀγγλίας,Γαλλίας,Ρωσσίας οὓς ἐπὶ τούτῳ ἐκάλεσα εἰς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἐὰν αἱ Κυβερνήσεις των θὰ ἦσαν διατεθειμέναι ν'ἀποστείλωσιν εἰς Θεσσαλονίκην (150.000) ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας μαχητὰς (combattant)εὐρωπαϊκῶν ἢ ὄχι ἀποικιακῶν στρατευμάτων πρὸς συμπλήρωσιν τῆς Σερβικῆς δυνάμεως ἣν προβάλλει ἡ Ἑλληνοσερβικὴ στρατιωτικὴ ὁμάδαις διὰ τὴν περίπτωσιν πολέμου ὁδὸ Κρατῶν κατὰ τῆς Βουλγαρίας.Οἱ κ.κ. Πρέσβεις ἐπεφυλάχθησαν ν'ἀπαντήσωσιν ἀφοῦ ζητήσωσιν ὁδηγίας τῶν Κυβερνήσεών των.

Πρόταση Βενιζέλου προς πρέσβεις Αντάντ για συμπλήρωση της δύναμης του στρατού της Σερβίας, 8/21 Σεπτεμβρίου 1915.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 14.2)

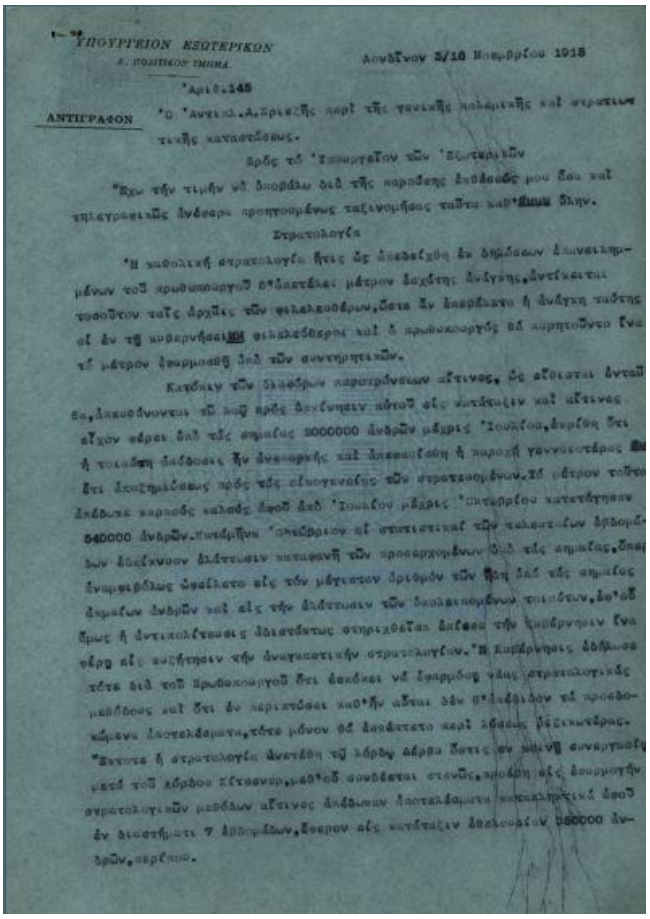

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
Α. ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ

Λονδῖνον 3/16 Νοεμβρίου 1915

Ἀριθ.145

ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ

Ὁ Ἀντιπρ.κ.Δρίζης περὶ τῆς γενικῆς πολεμικῆς καὶ στρατιωτικῆς καταστάσεως.

Πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διαβάσω διὰ τῆς παρούσης ἐπιστολῆς μου ὅσα καὶ κατὰ τὴν ἐνδεχομένως προηγουμένως ταχυνομήσας ταῦτα καθ'ἡμᾶς ἔλην.

Στρατολογία

Ἡ καθολικὴ στρατολογία ἤτις ἐξ ἀναγκαίας ἐν δημόσιον ἐπιστεύμενον τοῦ πρωθυπουργοῦ σ'ἐπιτέλεσι μέτρον ἀναχῆς ἀνάγκης,ἀντέκειτο τοσοῦτον ταῖς ἀρχαῖς τῶν φιλελευθέρων,ὅστε ἐν ἀπορίαν ἡ ἀνάγκη ταύτης οἱ ἐν τῇ κυβερνήσει φιλελεύθεροι καὶ ὁ πρωθυπουργὸς αὐτὸς παρητοῦντο ἵνα τὸ μέτρον ἐφαρμοσθῇ διὰ τῶν συντηρητικῶν.

Κατόπιν τῶν ἐπιμόνων παραστάσεων αὐτοῦ,ὅς αὐτοῖς ἀντιτάσσεται,ἀπεφάσισαν τὸ λοιπὸν πρὸς ἀποφυγὴν αὐτοῦ εἰς κατάστασιν καὶ αὐτοὶ εἶχον ἀφεῖ διὰ τῆς σημείας 2000000 ἀνδρῶν μέχρις Ἰουλίου,ἀφίξη ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπίδοσις ἦν ἀναφαρκὴς καὶ ἀπεφασίσθη ἡ παροχὴ γενικωτέρας ἐπιστρατεύσεως ὅτι ἀποτελεσμάτως πρὸς τῆς εἰσφορᾶς τῶν στρατευομένων.Τὸ μέτρον τοῦτο ἐπέδωκε καρπὸς καλοὺς ἀφοῦ ἀπὸ Ἰουλίου μέχρις Σεπτεμβρίου κατετάγησαν 540000 ἀνδρῶν.κατόπιν Σεπτεμβρίου αἱ στατιστικαὶ τῶν κατατεθέντων ἀρθρομένων ἐπέδειξαν ἐλάττωσιν κατωφερῆ τῶν προσερχομένων διὰ τῆς σημείας,ὅπερ ἐναφερόμενος ἀποδίδεται εἰς τὸν μέγιστον ἀριθμὸν τῶν ἤδη διὰ τῆς σημείας δημείων ἀνδρῶν καὶ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἀπολαμβανομένων τοιούτων,ἐφ'οὗ ἄρας ἡ ἀντιπολίτευσις ἀπεστάλτας ἀπηχήσεσι ἐπὶ τὴν κυβέρνησιν ἵνα ἀφῇ εἰς εὐχέρειαν τὴν ἀναγκαστικὴν στρατολογίαν."Η κυβέρνησις ἀπήλπισε τότε διὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ ὅτι ἀπαιτεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ νέας στρατολογικὰς μεθόδους καὶ ὅτι ἐν περιπτώσει καθ'ἣν αὕτη ἀπέν σ'ἀπέβαιον τὸ προσδοκώμενον ἀποτελέσματα,τότε μόνον θὰ ἀπεφάσιζετο περὶ ἀλλοίας ῥιζικωτέρας."Ἀντιστοιχεῖ ἡ στρατολογία ἀνατέθη τῷ λόρδῳ Δέρβυ ἀφοῦ ἔστις ἐν μείνῃ συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ λόρδου Κίτσενερ,καθ'ὃ ἀναθέσει ἀπόφασις ἀφῆς δοκιμαστῆν στρατολογικῶν μεθόδων αὕτινες ἀπέδωκαν ἀποτελέσματα ἀποκαλυπτικὰ ἀφοῦ ἐν διαστήματι 7 ἑβδομάδων,ἔφερον εἰς κατάστασιν ἀπολογίαν 500000 ἀνδρῶν,περίπου.

Κριέζης προς Σκουλούδη περί της γενικής πολεμικής και στρατιωτικής κατάστασης, 3/16 Νοεμβρίου 1915.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/4,5)

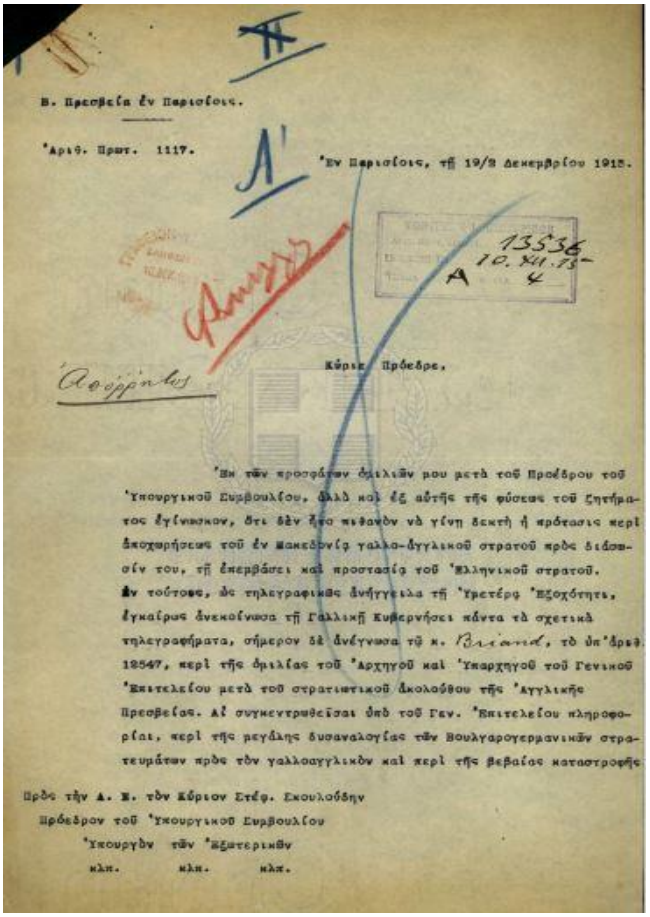

Β. Πρεσβεία ἐν Παρισίοις.

Ἀριθ. Πρωτ. 1117.

Ἐν Παρισίοις, τῇ 19/2 Δεκεμβρίου 1915.

13536
10.XII.15
Α
4

Κύριε Πρόεδρε,

Ἐκ τῶν προσφάτων ὁμιλιῶν μου μετὰ τοῦ Προέδρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ζητήματος ἐγίνωσκον, ὅτι δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ πρότασις περὶ ἀποχωρήσεως τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ γαλλο-ἀγγλικοῦ στρατοῦ πρὸς διάσωσίν του, τῇ ἐπερρώσει καὶ προστασίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.
Ἐν τούτοις, ὡς τηλεγραφήσας ἀνήγγειλα τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι, ἐγκαίρως ἀνεκοίνωσα τῇ Γαλλικῇ Κυβερνήσει πάντα τὰ σχετικὰ τηλεγραφήματα, σήμερον δὲ ἀνέγνωσα τῷ κ. Briand, τὸ ὑπ' ἀριθ. 12547, περὶ τῆς ὁμιλίας τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ Ὑπαρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου μετὰ τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου τῆς Ἀγγλικῆς Πρεσβείας. Αἱ συγκεντρωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου πληροφορίαι, περὶ τῆς μεγάλης δυσαναλογίας τῶν Βουλγαρογερμανικῶν στρατευμάτων πρὸς τὸν γαλλοαγγλικὸν καὶ περὶ τῆς βεβαίας καταστροφῆς

Πρὸς τὴν Α. Ε. τὸν Κύριον Στέφ. Σκουλούδην
Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου
Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν
κλπ. κλπ. κλπ.

Ρωμανός προς Σκουλούδη για την απόρριψη της πρότασης αποχώρησης του γαλλοαγγλικού στρατού από τη Μακεδονία, 19/2 Δεκεμβρίου 1915.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/4,5)

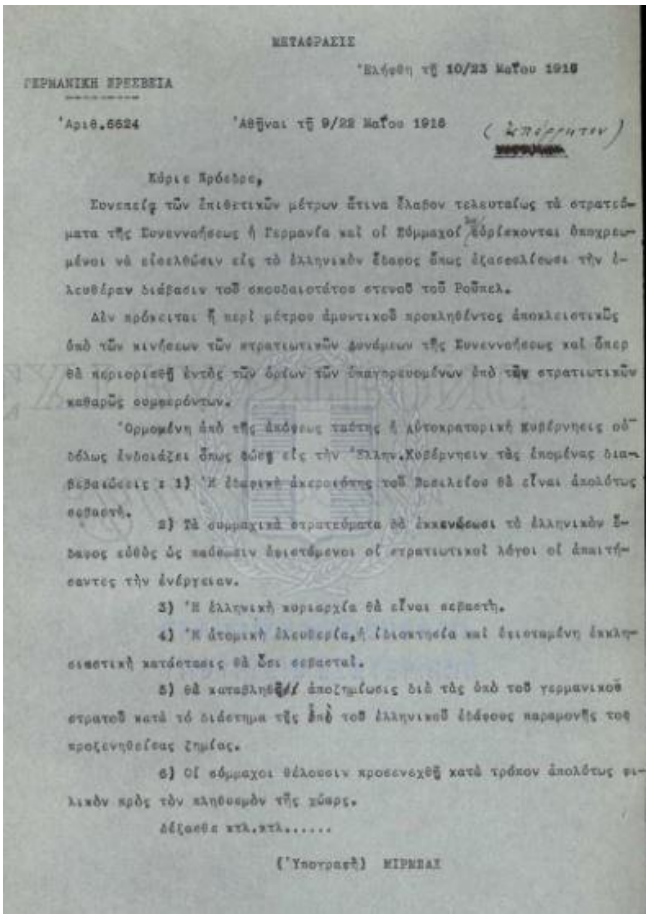

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ

Ἐλήφθη τῇ 10/23 Μαΐου 1916

Ἀριθ.6624

Ἀθῆναι τῇ 9/22 Μαΐου 1916

(Ἀπόρρητον)

Κύριε Πρόεδρε,

Συνεπείᾳ τῶν ἐπιθετικῶν μέτρων ἅτινα ἔλαβον τελευταίως τὰ στρατεύματα τῆς Συνεννοήσεως ἡ Γερμανία καὶ οἱ σύμμαχοί αὐτῆς εὑρίσκονται ἀναγκασμένοι νὰ εἰσελθοῦν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος ὅπως ἀναστείλωσι τὴν ἐλευθέραν διάβασιν τοῦ σκουδαιοτάτου στενοῦ τοῦ Ροῦπελ.

Δὲν πρόκειται ἢ περὶ μέτρου ἀμυντικοῦ προκληθέντος ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῶν κινήσεων τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως καὶ ὅπερ θὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν ἀπαιτουμένων ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν καθαρῶς συμφερόντων.

Ὁρμωμένη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις σαφῶς ἐνδοιάζει ὅπως ἀφῆς εἰς τὴν Ἑλλην.Κυβέρνησιν τὰς ἀκομένας διαβεβαιώσεις : 1) Ἡ ἐδαφικὴ ἀκεραιότης τοῦ Βασιλείου θὰ εἶναι ἀπολύτως σεβαστή.

2) Τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα θὰ ἐκκενώσωσι τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος εὐθὺς ὡς παύσωσιν ἐνεργοῦντες οἱ στρατιωτικοὶ λόγοι οἱ ἀπαιτήσαντες τὴν ἐνέργειαν.

3) Ἡ ἑλληνικὴ κυριαρχία θὰ εἶναι σεβαστή.

4) Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία,ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἐλευθαμένη ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις θὰ ὦσι σεβασταί.

5) Θὰ καταβληθῇ ἀποζημίωσις διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους παραμονῆς του προξενηθείσας ζημίας.

6) Οἱ σύμμαχοι θέλουσιν προσενεχθῇ κατὰ τρόπον ἀπολύτως φιλικὸν πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας.

Δέξασθε κτλ.κτλ.....

(Ὑποστρ.) ΜΙΡΜΠΑΧ

Mirbach προς Σκουλούδη για κατάληψη Ρούπελ, 9/22 Μαΐου 1916.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/ΑΑΚ 9)

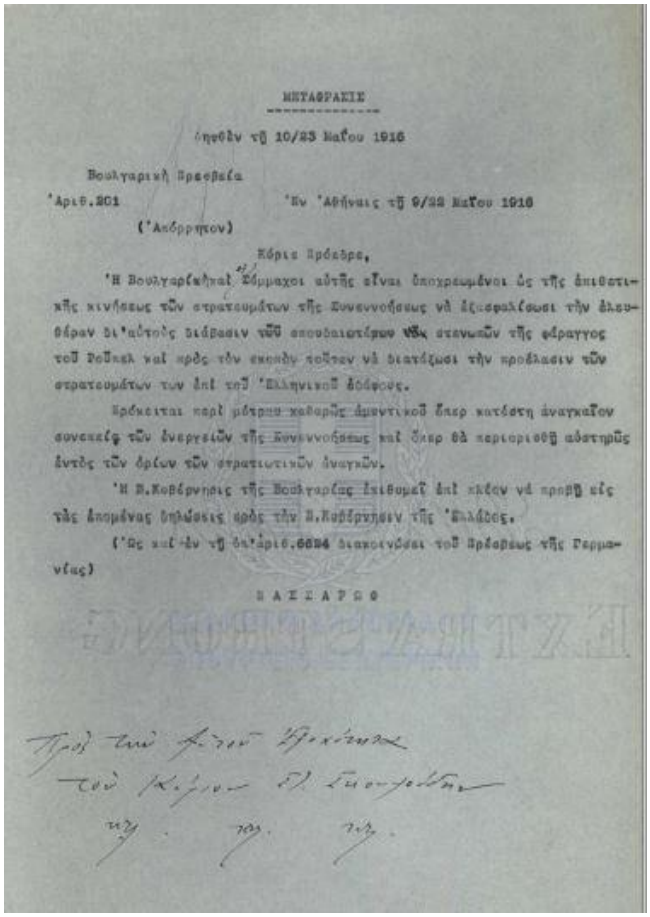

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ληφθὲν τῇ 10/23 Μαΐου 1916

Βουλγαρικὴ Πρεσβεία

Ἀριθ.201 Ἐν Ἀθήναις τῇ 9/22 Μαΐου 1916

(Ἀπόρρητον)

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ Βουλγαρικὴ Κυβέρνησις ὑπόμνησιν αὐτῆς εἶναι ὑποχρεωμένοι ὡς τῆς ἐπιθετικῆς κινήσεως τῶν στρατευμάτων τῆς Συνεννοήσεως νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐλευθέραν δι'αὐτοῦ διάβασιν τοῦ ἀποδοθεισίου τῶν στενωπῶν τῆς φράγγος τοῦ Ρούπελ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον νὰ διατάξωσι τὴν προέλασιν τῶν στρατευμάτων των ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους.

Πρόκειται περὶ μέτρου καθαρῶς ἀμυντικοῦ ὅπερ κατέστη ἀναγκαῖον συνεπείᾳ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Συνεννοήσεως καὶ ὅπερ θὰ περιορισθῇ αὐστηρῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν στρατιωτικῶν ἀναγκῶν.

Ἡ Β.Κυβέρνησις τῆς Βουλγαρίας ἐπιθυμεῖ ἐπὶ πλέον νὰ προβῇ εἰς τὰς ἀπομένας ὑπομνήσεις πρὸς τὴν Β.Κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος.

(Ὡς καὶ ἐν τῇ ὑπ'ἀριθ.6694 διακοινώσει τοῦ Προέδρου τῆς Γερμανίας)

ΠΑΣΣΑΡΩΦ

Πρὸς τὸν κύριον Πρόεδρον
τοῦ Κυβερνήσεως Ἐλευθερίου
κ.τ.λ. κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Passarof προς Σκουλούδη για κατάληψη Ρούπελ, 10/23 Μαΐου 1916.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/ΑΑΚ 9)

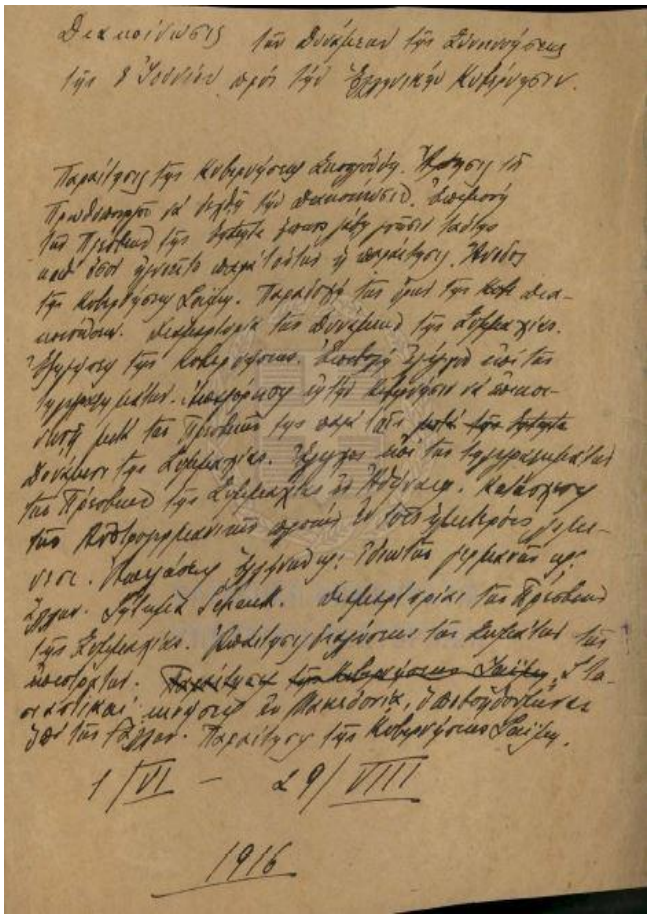

Διακοίνωσις τῶν Συμμάχων ἐφ' ἧς ἐζητοῦσαν τὴν παραίτησιν τῆς 8 Ἰουνίου κρίσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη. Ἀφορμὴ τὸ πρωτόκολλον τὸ λεγόμενον διακοινώσεως. Ἀποφασιστικὴ τῆς Πρεσβείας τῆς Ἀντάντ ἀπαιτεῖ μὲ ρητὴν λέξιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη. Παραλογία τῶν ὅρων τῆς ἀποφάσεως τῶν Συμμάχων. Ἀναλογία τῶν ὅρων τῆς ἀποφάσεως τῆς Ἀντάντ πρὸς τὴν Σερβίαν. Ἀπόφασις τῆς Κυβερνήσεως. Ἀποστολὴ ἐπιστολῆς εἰς τὴν ἀγγλικὴν μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως ὅτι τὸ πρωτόκολλον τῶν Συμμάχων ἀφορᾷ μόνον τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως. Ἀπόφασις τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ Ὑπουργείῳ. Κατάστασις τῶν Κυβερνητικῶν ἐργασιῶν ἐν τῷ ὑπουργείῳ Ἐξωτερικῶν. Ἀναγκαία ἀναγνώρισις τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Συμμάχων. Ἀναφορὰ τῆς Ἀντάντ. Ἀπόφασις τῆς Ἀντάντ. Ἀναλογία τῶν ὅρων τῆς Ἀντάντ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος. Ἀπόφασις τῆς Ἀντάντ τῆς μεταφορᾶς τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀντάντ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας. Ἀπόφασις τῆς Ἀντάντ τῆς ἀποστολῆς τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀντάντ. Παραίτησις τῆς Κυβερνήσεως Σκουλούδη.

1/VI – 29/VIII

1916

Διακοίνωση των Συμμάχων με την οποία ζητούσαν την παραίτηση της κυβέρνησης Σκουλούδη, 8/21 Ιουνίου 1916.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/4/Χ)

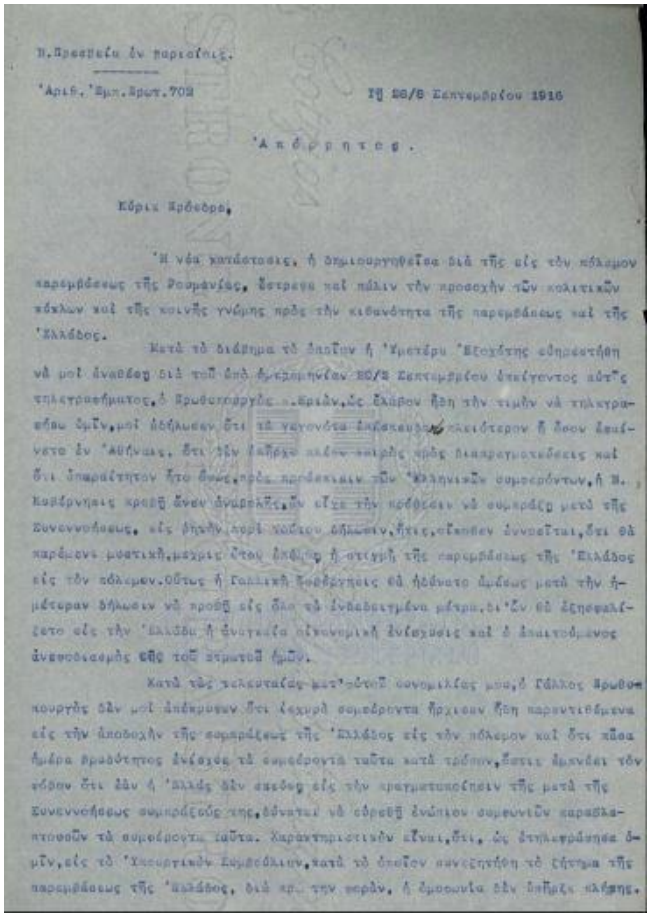

Π.Πρεσβεία ἐν Παρισίοις.

Ἀριθ.Ἐμπ.Ἀρωτ.702 Τῇ 26/8 Σεπτεμβρίου 1916

Ἀπόρρητος.

Κύριε Πρόεδρε,

Ἡ νέα κατάστασις, ἡ δημιουργηθεῖσα διὰ τῆς εἰς τὸν πόλεμον παρεμβάσεως τῆς Ρουμανίας, ἔστρεψε καὶ πάλιν τὴν προσοχὴν τῶν πολιτικῶν κύκλων καὶ τῆς κοινῆς γνώμης πρὸς τὴν κυβερνότητα τῆς παρεμβάσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὸ διάστημα τὸ ὁποῖον ἡ Ἀμετέρα Ἐξοχότης εὐηρεστήθη νὰ μοὶ ἀναθέσῃ διὰ τοῦ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 20/2 Σεπτεμβρίου ἀπειγοντος αὐτῆς τηλεγραφήματος, ὁ Πρωθυπουργὸς κ.Βριάν, ὡς ἔλαβον ἤδη τὴν τιμὴν νὰ τηλεγραφήσω ὑμῖν, μοὶ ἀπήλυσεν ὅτι τὰ γεγονότα ἐπιβεβαιοῦν πλειότερον ἢ ὅσον ἐφαίνετο ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἦν ἀκόμη πλέον ἀναγκαῖος πρὸς διαπραγματεύσεις καὶ ὅτι ἀπαραίτητον ἦτο ὅπως, πρὸς παράστασιν τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων, ἡ Ἡ. Κυβέρνησις κρατῇ ἕνα ἀνάρολῆς, ὃν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ συμπράξῃ μετὰ τῆς Συνεννοήσεως, εἰς βάθος χρόνου ἀδιόριστον, ἤτοι, εἰπεῖν ἐνοεῖται, ὅτι θὰ παρέμενε μοναχή, μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ ἡ στιγμὴ τῆς παρεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον. Οὕτως ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θὰ ἠδύνατο ἀμέσως μετὰ τὴν ἡμετέραν δήλωσιν νὰ προβῇ εἰς ὅλα τὰ ἐνδεδειγμένα μέτρα, δι' ὧν θὰ ἐξηφανίζετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ ἐνεργεῖα οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις καὶ ὁ ἀναιτιόμενος ἀνεφοδιασμὸς ἐξ τοῦ στρατοῦ ἡμῶν.

Κατὰ τὰς τελευταίας μετ' αὐτοῦ συνομιλίας μου, ὁ Γάλλος Πρωθυπουργὸς δὲν μοὶ ἀπέκρυψεν ὅτι ἀκριβῆ συμφέροντα ἤρχισαν ἤδη παρουσιαζόμενα εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς συμπράξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον καὶ ὅτι κάθε ἡμέρα ἀναβολῆς ἐνέχει τὰ συμφέροντα ταῦτα κατὰ τρόπον, ὥστε ἀμενδεῖ τὸν κόρον ὅτι ἐὰν ἡ Ἑλλὰς δὲν ἀποφασίσῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς μετὰ τῆς Συνεννοήσεως συμπράξεώς της, δύνανται νὰ εὑρεθῇ ἐνώπιον συμφωνιῶν καταστρεφουσῶν τὰ συμφέροντα ταῦτα. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι, ὡς ἐπληροφόρησε ἡμῖν, εἰς τὸ Ἀνωτάτων Συμβούλιον, κατὰ τὸ ὁποῖον συνεζητήθη τὸ ζήτημα τῆς παρεμβάσεως τῆς Ἑλλάδος, διὰ κρ. τὴν ψῆφον, ἡ ἀμφωνία δὲν ἐπῆρε κλίσιν.

Ρωμανός προς Ζαΐμη για τη στάση της Γαλλίας σε επικείμενη είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, 26/8 Σεπτεμβρίου 1916.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/ΑΑΚ 4)

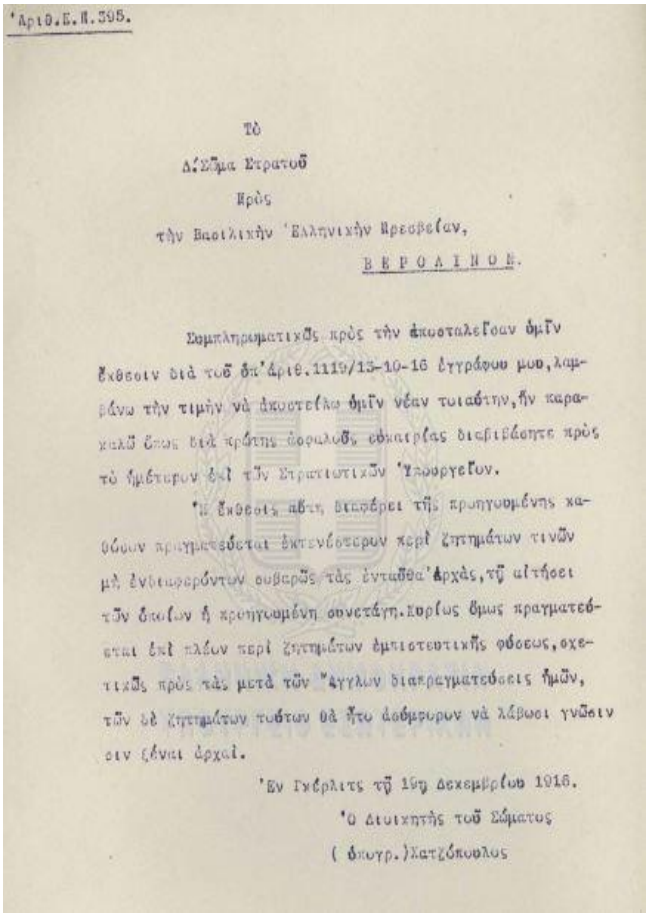

Ἀριθ.Ε.Π.395.

Τὸ
Δ΄Σῶμα Στρατοῦ
Πρὸς
τὴν Βασιλικὴν Ἑλληνικὴν Πρεσβείαν,
ΒΕΡΟΛΙΝΟΝ.

Συμπληρωματικῶς πρὸς τὴν ἀκουσταλεῖσαν ὑμῖν ἔκθεσιν διὰ τοῦ ἀπ' ἀριθ.1119/13-10-16 ἐγγράφου μου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀκουστείλω ὑμῖν νέαν τοιαύτην, ἣν παρακαλῶ ὅπως διὰ κρύπτης ἀσφαλοῦς εὐκαιρίας διαβιβάσητε πρὸς τὸ ἡμέτερον ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργεῖον.

Ἡ ἔκθεσις αὕτη διαφέρει τῆς προηγουμένης καθόσον πραγματεύεται ἐκτενέστερον περὶ ζητημάτων τινῶν μὴ ἐνδιαφερόντων ουθαρῶς τὰς ἐνταῦθα Ἀρχάς, τῇ αἰτήσει τῶν ὁποίων ἡ προηγουμένη συνετάγη. Σπουδαίως ὅμως πραγματεύεται ἐπὶ πλέον περὶ ζητημάτων ἐμπιστευτικῆς φύσεως, σχετικῶς πρὸς τὰς μετὰ τῶν Ἄγγλων διαπραγματεύσεις ἡμῶν, τῶν δὲ ζητημάτων τούτων θὰ ἦτο ἀσύμφορον νὰ λάβωσι γνῶσιν οἱ ξένοι ἀρχαί.

Ἐν Γκέρλιτς τῇ 19ῃ Δεκεμβρίου 1916.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Σώματος
(ὑπογρ.) Χατζόπουλος

Έκθεση του εκτελούντα χρέη διοικητή Δ' ΣΣ, Ιωάννη Χατζόπουλου, προς την ελληνική πρεσβεία Βερολίνου. Ο Χατζόπουλος εξηγούσε τους λόγους που οδήγησαν το ΣΣ στη Γερμανία, 19 Δεκεμβρίου 1916.
Πηγή: ΥΔΙΑ (φάκ. Α/ΑΑΚ 10)

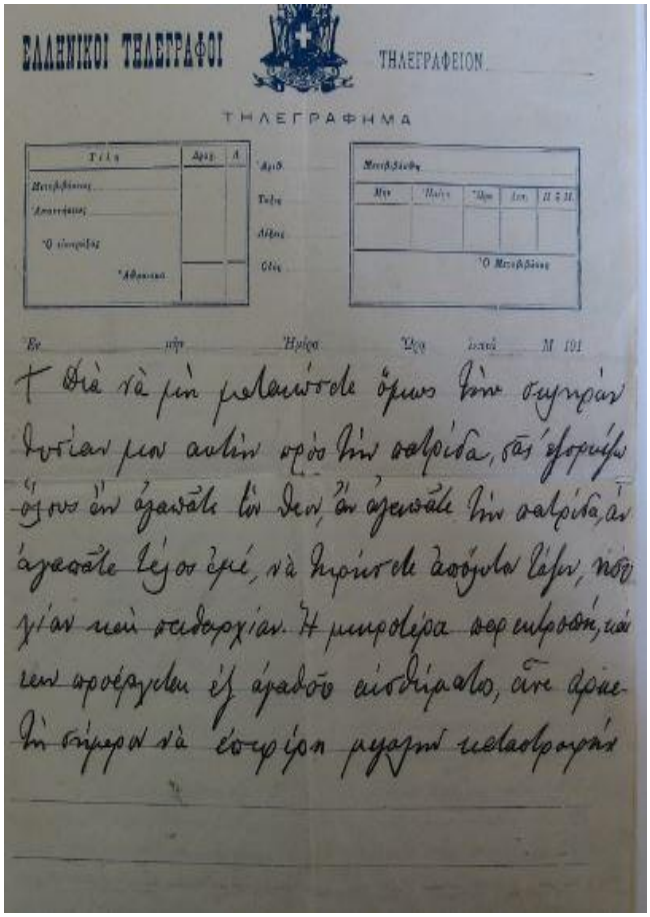
ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΙ

ΤΗΛΕΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ

Χειρόγραφες σημειώσεις του διαγγέλματος του βασιλιά Κωνσταντίνου που δήλωνε την αναχώρησή του - κι όχι την παραίτησή του- από τον θρόνο, 30/12 Ιουνίου 1917.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 32.1)

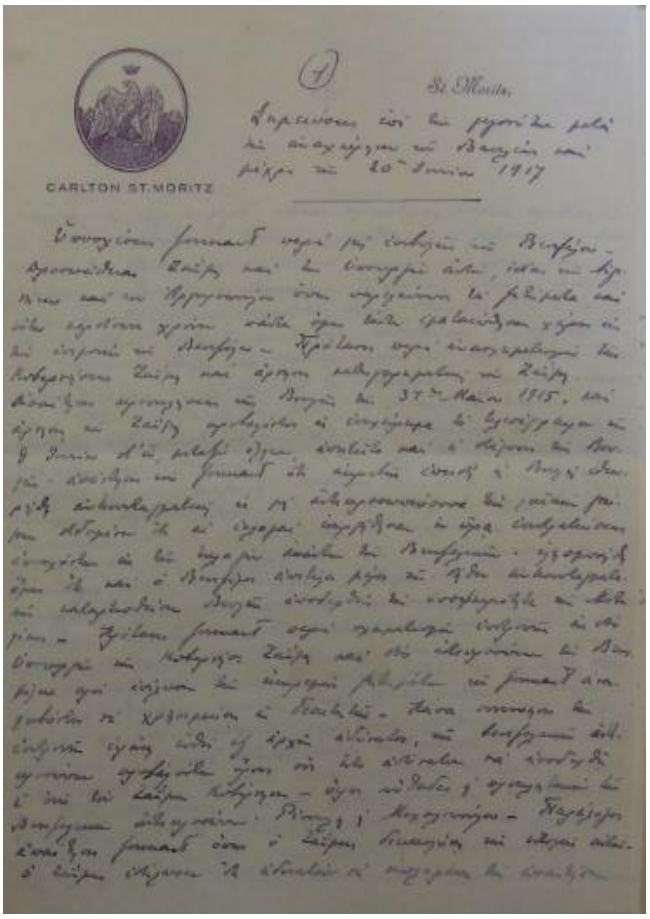
CARLTON ST. MORITZ

St Moritz

Σημειώσεις Στρέιτ για τα γεγονότα μετά την αναχώρηση του βασιλιά Κωνσταντίνου, 20/3 Ιουλίου 1917.
Πηγή: ΕΛΙΑ (φάκ. 17.3)